

OBSAH/ CONTENT

SLOVO NA ÚVOD / INTRODUCTORY WORD

265 – 268 Profesor Jozef Mistrík – vedec a pedagóg

Professor Jozef Mistrík – the Scientist and Educationalist

Pavol Žigo

ŠTÚDIE A ČLÁNKY / STUDIES AND ARTICLES

Štúdie sú venované 90. výročiu narodenia Jozefa Mistríka

269 – 281 Profesor Jozef Mistrík a Studia Academica Slovaca

Professor Jozef Mistrík and Studia Academica Slovaca

Jana Pekarovičová

282 – 287 K encyklopedickým iniciatívam Jozefa Mistríka

Professor Jozef Mistrík's Encyclopaedistic Initiatives

Slavomír Ondrejovič

288 – 293 Jozef Mistrík ako stenograf na obchodnej akadémii v Trenčíne

Jozef Mistrík as a Stenographer at the Business Academy in Trenčín

Ivor Ripka

294 – 299 Náboženské komunikáty a ich štylistická interpretácia v diele Jozefa Mistríka

Religious Communications and Its Stylistic Interpretation in Jozef Mistrík's Work

Jozef Mlacek

300 – 310 Štýlema – mistríkovské (a iné) inšpirácie

Styleme – Inspirations by Jozef Mistrík (and Others)

Daniela Slančová

311 – 314 Behavitívny a podobné výrazy

Behavitives and Similar Expressions

Miroslav Dudok

315 – 321 Dynamika jazyka a dynamika textu

The Dynamics of Language and the Dynamics of Text

Lubomír Kralčák

322 – 333 Frekvencia slov a tvarov v súčasnej slovenčine

Frequency of the Words and Word Formation in Contemporary Slovak

Mária Šimková

DISKUSIE A ROZHĽADY / DISCUSSIONS AND HORIZONS

334 – 343 Podoby *Nitran* a *Nitrančan* v kontexte slovotvorných modelov a kodifikačných riešení

The Forms *Nitran* and *Nitrančan* in the Context of Word-Formative Models and Codification Solutions

Alexandra Jarošová

SPRÁVY / REPORTS

344–351 Všeobecné a jednotlivé, príjemné a užitočné

General and Individual, Pleasant and Useful

Jana Wachtarczyková, Iveta Valentová

RECENZIE / REVIEWS

352–361 Ďalší príspevok k pravopisnej problematike

Another Paper to the Orthographical Issues

Siniša Habijanec

362–366 Vydarený krok v poznávaní vzťahu medzi onomastikou a frazeológiou

Successful Step towards Recognition of Onomastics and Phraseology Relation

Martin Ološtiak

366–373 Nárečie Starej Pazovy na prelome tisícročí

Dialect of Stará Pazova at the Turn of Millennium

Lubica Dvornická

374–376 Výskum detskej reči na Slovensku opäť pokročil

Research of Children Speech in Slovakia Advanced Again

Andrea Kytíková

KRONIKA / CHRONICLE

377–378 Pred sto rokmi sa narodil Ľudovít Meliš-Čuga

A Hundred Years Ago, Ľudovít Meliš-Čuga was Born

Slavomír Ondrejovič

ROZLIČNOSTI A ROZHOVORY / MISCELLANEA AND INTERVIEWS

379–381 Ešte raz k výslovnosti spisovateľského pseudonymu *Timrava*

Once again to the Pronunciation of Pen-name Timrava

Slavomír Ondrejovič

ZÁPISNÍK BIBLIOGRAFA / BIBLIOGRAPHER'S NOTES

382 Morfológické aspekty súčasnej slovenčiny

382 Slovko 2009

383 Lexika slovenskej onymie

383 Historická a areálová lingvistika

384 Novohradské nárečia

384 Varia 19

Júlia Behýlová

OBSAH 76. ROČNÍKA ČASOPISU SLOVENSKÁ REČ

385–388 Index of 76th Volume of Slovak Speech Journal

Jana Wachtarczyková

Demosthénes napísal, že každá reč je prázdna, pokým jej váhu nedodá čin. Chceli by sme, aby toto špeciálne dvojčíslo Slovenskej reči bolo činom, ktorý dodá váhu a trvácnosť slovám venovaným spomienke na profesora Jozefa Mistríka pri príležitosti jeho nedožitých deväťdesiatych narodenín. Rubriku štúdie a články preto vyplňajú príspevky, ktoré na jeho počesť pripravili jednotliví autori. Život a dielo profesora Jozefa Mistríka, jedného z najvýznamnejších slovenských jazykovedcov minulého storočia, si lingvistická komunita pripomenula na seminári v Bratislave 9. 6. 2011. Štruktúra zvyšných rubrik časopisu ostáva nezmenená.

Redakcia

SLOVO NA ÚVOD

PROFESOR JOZEF MISTRÍK – VEDEC A PEDAGÓG

Vážené dámy, vážení páni, milí hostia, kolegyne a kolegovia!

V mene vedenia Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, ako aj vo svojom mene, vás srdečne vítam na vedeckom podujatí, ktoré je venované nedožitým deväťdesiatym narodeninám poprednej osobnosti slovenskej jazykovedy druhej polovice 20. storočia, univerzitnému profesorovi PhDr. Jozefovi Mistríkovi, DrSc., ktorý svojím rozsiahlym vedeckým dielom významne rozšíril obzor poznania o našom materskom jazyku v mnohých aspektoch. Učinil tak nielen v dimenziách domácej, slovenskej lingvistiky, ale veľká časť jeho odborného poslania dosiahla celoslovenský rámec, nadobudla všeobecnójazykovedný rozmer a prenikla za hranice nášho jazykového areálu.

Už v detských časoch Jozefovi Mistríkovi v jeho rodnej dedinke Špania Dolina, kde sa narodil druhého februára 1921, prirástlo k srdcu učiteľské povolanie a kľúčila láska k jazyku. Tu, vo svojom rodisku, začal aj s učiteľským povolaním, no po dvoch rokoch pôsobenia opustil rodnú obec a stal sa stredoškolským profesorom. Do Španej Doliny sa však do posledných chvíľ svojho života rád vracal a toto miesto neslúžilo len na chvíľe odpočinku, ale bolo aj vedcovým tichým tvorivým prostredím. Postupné hlbšie spoznávanie jazyka v mladých rokoch života privádzalo Jozefa Mistríka k potrebe skúmať jeho nepoznané stránky, venovať sa jazyku podrobnejšie. Od výskumného pracovníka a neskôr riaditeľa Štátneho stenografického ústavu sa absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave Jozef Mistřík stal po obhájení kandidátskej dizertačnej práce (1961) pracovníkom našej poprednej vedeckej inštitúcie – Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Po piatich rokoch jazykovedných výskumov a po obhajobe rigorózneho práce sa výsledkom vedeckého

bádania J. Mistríka stala kapitola o častiach v doteraz neprekonanom fundamentálnom diele slovenskej jazykovedy – v akademickej MORFOLÓGII SLOVENSKEHO JAZYKA (1966). Pôsobenie PhDr. Jozefa Mistríka, CSc., za vysokoškolskou katedrou Filozofickej fakulty Univerzity Komenského bolo okrem pedagogickej činnosti zamerané najmä na mnohostranný výskum súčasného slovenského jazyka, najmä na štylistiku. Orientácia na nepreskúmanú oblasť súčasného slovenského jazyka otvorila J. Mistríkovi v roku 1968 cestu k habilitácii a o rok neskôr k obhajobe vedeckej hodnosti doktora vied. Okrem základného vedeckého výskumu a vyučovania na bratislavskej filozofickej fakulte mnoho energie venoval J. Mistrík pôsobeniu na zahraničných univerzitách: v Moskve, Sheffielde, Oxforde, Káhire, ale aj a na mnohých ďalších popredných európskych slavistických a všeobecnójazykovedných pracoviskách. Kľúčovou prácou, ktorú J. Mistrík napísal v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch minulého storočia, je PRAKTICKÁ SLOVENSKÁ ŠTYLISTIKA (1963), ktorá potom v postupných prepracovaných vydaniach vyšla pod názvom SLOVENSKÁ ŠTYLISTIKA (1965), ŠTYLISTIKA SLOVENSKEHO JAZYKA (1970), v prakticky orientovanom vydaní KAPITOLKY ZO ŠTYLISTIKY (1977) a ŠTYLISTIKA (1985, 1989, 1997). Veľké množstvo pracovných ciest, najmä do zahraničia, bolo pre Jozefa Mistríka nielen príležitosťou prezentovať svoje výsledky, ale prostriedkom na získavanie poznatkov o aktuálnych výskumných trendoch v zahraničí. Od výskumu prirodzených zákonitostí slovenského jazyka, ktoré zhrnul do monografií SLOVOSLED A VETOSLED V SLOVENČINE (1966), KOMPOZÍCIA JAZYKOVÉHO PREJAVU (1968) veľkú pozornosť upútali práce FREKVENCIA SLOV V SLOVENČINE (1969); na ňu nadväzovala neskoršia práca FREKVENCIA TVAROV A KONŠTRUKCII V SLOVENČINE (1985) a RETROGRÁDNY SLOVNÍK SLOVENČINY (1976).

Metodologická priebojnosť výskumných metód Jozefa Mistríka sa začiatkom sedemdesiatych rokov prejavila aj vo vydaní monografie EXAKTE TYPOLOGIE VON TEXTEN, ktorá vyšla napriek vtedajším spoločenským a politickým pomerom v Mníchove (1973). Časť jeho vedeckej produkcie sedemdesiatych rokov minulého storočia nadväzovala na problematiku predchádzajúcej monografie s názvom JAZYKOVONTONAČNÉ PROSTRIEDKY RECITÁTORA (1967) a vyústila do monografií HĽADANIE PROFILU BÁSNE (1972) a DRAMATICKÝ TEXT (1979). Najmä DRAMATICKÝ TEXT vznikol na základe paralelného pôsobenia Jozefa Mistríka na vtedajšej Vysokej škole múzických umení, ale aj z potreby preklenúť rozdiel medzi teoretickým poznávaním jazyka a jeho praktickým používaním. Takúto povahu majú aj jeho knižné práce HOVORY S RECITÁTOROM (1971, v r. 1976 vyšla aj v Prahe preklade do češtiny), ÚVAHY S RECITÁTOROM (1974) a na ne nadväzujúci titul ÚVOD DO RÉTORIKY (1973) s neskoršou teoretickou syntézou problematiky v práci RÉTORIKA (1978). Koncom sedemdesiatych rokov dosiahol Jozef Mistrík najvyššie pedagogické zaradenie – v roku 1979 bol prezidentom republiky vymenovaný za univerzitného profesora. V tomto postavení viedol množstvo diplomových prác, vyškolil vtedajších vedeckých aspirantov

(dnešných doktorandov) mnohých vysokoškolských pracovísk, ktorí dnes pôsobia na rôznych akademických pracoviskách. Bol členom domácich aj zahraničných komisií pre udeľovanie vedeckých hodností rôznych stupňov, členom vedeckých kolégií, redakčných a vedeckých rád a významných komisií v oblasti vedy, školstva a kultúry.

Napriek tomu, že vedecký výskum a pedagogické pôsobenia univerzitného profesora Jozefa Mistrika bolo späté s vrcholnými akademickými pracoviskami, dôležité miesto jeho jazykovednom myslení mali požívatelia jazyka. Kontakt so živým jazykom, jeho kultivovanosťou v umeleckých či verejných prejavoch boli motivujúcimi činiteľmi, ktoré ako dlhá niť spájajú tituly knižnej produkcie J. Mistrika. Typickou vlastnosťou starších prác typu *SLOVENČINA PRE KAŽDÉHO* (1967, 1971), *SLOVNÍK TLAČE* (1968), popularizačných titulov typu *RÝCHLE ČÍTANIE* (1980, 1983, 1989), ale aj metodologicky, štruktúrne a didakticky premyslených titulov *ŽÁNRE VECNEJ LITERATÚRY* (1975), *AKO RECITOVAŤ* (1980), *UMELECKÝ PREDNES PRÓZY* (1981), *ČLOVEK NA OBRAZOVKE* (1982), *JAZYK A REČ* (1984, 1999), *MODERNÁ SLOVENČINA* (1984), *VARIÁCIE REČI* (1988), *RÉTORIKA PRE UČITEĽOV VYSOKÝCH ŠKÔL* (1985), *VEKTORY KOMUNIKÁCIE* (1990), *REČNÍCKE UMENIE* (1994), *KURZ GRAFOLÓGIE* (1995), *POHYB AKO REČ* (1998), *LINGVISTICKÝ SLOVNÍK* (2002) je, že v nich J. Mistrík na prvom mieste videl prijímateľa. Preto sa aj množstvo jazykovedných, jazykových či mimojazykových faktov interpretuje spôsobom, v ktorom dominuje induktívnosť a výkladový postup. Tieto Mistríkove texty akoby v podvedomí rešpektovali potrebu zrozumiteľnosti, a to nielen vedeckej komunity, ale najmä bežných účastníkov komunikácie, prijímateľov jeho textov.

Dôležité miesto vo vedeckom a pedagogickom živote profesora Jozefa Mistrika mala organizátorská a popularizačná činnosť. Počas pôsobenia na zahraničných univerzitách a v akademických ústavoch na jednej strane získaval kontakty na spoluprácu, na druhej strane propagoval našu národnú kultúru a jazyk. S týmto cieľom sa podujal aj na vedecké redaktorstvo a pripravil na vydanie naše základné encyklopedické dielo – *ENCYKLOPÉDIA JAZYKOVEDY* (1993), ktoré slovenskej jazykovede dovtedy chýbalo. Ešte intenzívnejšie sa táto snaha prejavila počas dvadsaťročného pôsobenia Jozefa Mistrika vo funkcii riaditeľa vtedajšieho letného seminára slovenského jazyka a kultúry – *Studia Academica Slovaca* (1972 – 1992). Pod jeho vedením sa *Studia Academica Slovaca* stali celosvetovo akceptovaným vzdelávacími podujatiami, na ktorých sa slovenský jazyk, národné dejiny a celá slovenská kultúra predstavovala z aktuálneho aj retrospektívneho pohľadu (pozri príspevok J. Pekarovičovej v tomto dvojčíse na s. 269 – 281). Významným prínosom profesora J. Mistrika okrem vedeckého a kultúrneho programu *Studia Academica Slovaca* bola aj realizácia vydavateľského zámeru tohto podujatia – publikovanie prednášok v zborníku tak, aby ho účastníci seminára dostali na konci podujatia pred odchodom do svojich krajín. Táto dobrá tradícia, ktorá sa vyznačuje vysokou účinnosťou šírenia aktuál-

nych poznatkov o slovenskom jazyku a slovenskej kultúre vo svete, sa dodržiava dodnes. Šírenie poznatkov o Slovensku, jeho kultúre a jazyku bolo motivačným činiteľom profesora J. Mistríka v tom, že sa venoval aj príprave učebníc slovenského jazyka pre cudzincov. Metodiku vyučovania cudzích jazykov si osvojil ešte ako spoluautor trojzväzkovej publikácie RUŠTINA. UČEBNICA PRE LUDOVÉ KURZY RUŠTINY (1955) a zúročil ju vo svojich tituloch UČEBNIK SLOVACKOHO JAZYKA (spoločné vydanie s R. Tuguševovou v Moskve a v Bratislave, 1981), BASIC SLOVAC (1981, v šiestich vydaniach do r. 1998), A GRAMMAR OF CONTEMPORARY SLOVAK (1983, 1988), viacjazyčné mutácie učebníc SLOVAK LANGUAGE (1985), SLOWAKISCHE SPRACHE (1985), SLOVACKIJ JAZYK (1985), GRAMMATIKA SLOVACKOHO JAZYKA (1985). Okrem tejto významnej činnosti veľkú pozornosť venoval profesor Jozef Mistrík aj organizovaniu vedeckého života. Bol dlhoročným popredným funkcionárom Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied, predsedom jej výboru, autorom množstva prednášok a okrem organizátorskej práce v spoločnosti veľa energie vynakladal aj na vydávanie Zápisníka slovenského jazykovedca, v ktorom sa uverejňovali anotácie vedeckých prednášok z jednotlivých pobočiek tohto dobrovoľného profesijného združenia.

Vedeckú produkciu, pedagogickú, organizátorskú a propagátorskú činnosť univerzitného profesora PhDr. Jozefa Mistríka, DrSc., nemožno v úvodnom príhovore k vedeckému podujatiu vystihnúť v celom rozsahu. Na základe prihlásených referátov možno však predpokladať, že tematické okruhy vystúpení na tomto podujatí vystihnú aspoň tri základné momenty jeho vedeckého profilu: 1. zamerajú sa na Jozefa Mistríka ako predstaviteľa samostatnej slovenskej štylistickej školy, 2. budú sa venovať Jozefovi Mistríkovi z pohľadu aplikácie nových metód v slovakistickom jazykovednom výskume posledných troch-štyroch desaťročiach dvadsiateho storočia a vnášaniu nových pohľadov na jazyk v lingvistickom aj interdisciplinárnom chápaní, 3. všimnú si profesora Jozefa Mistríka ako neúnavného propagátora slovenského jazyka, slovenskej vedy a našej národnej kultúry doma aj v zahraničí. Želám tomuto vedeckému podujatiu úspešný priebeh a som presvedčený, že sa nestane len bilanciou vedeckých poznatkov popredného slovenského vedca dvadsiateho storočia, ale že mnohé myšlienky, ktoré odznejú v príspevkoch, budú podnetom na ďalšie vedecké bádanie.

PROFESOR JOZEF MISTRÍK A STUDIA ACADEMICA SLOVACA

Jana Pekarovičová

*Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Gondova 2, 813 64 Bratislava
e-mail:pekarovicova.fphil.sk*

Pekarovičová, J.: Professor Jozef Mistrik and Studia Academica Slovaca. In *Slovak Speech*, 2011, vol. 76, no. 5-6, p. 269-281.

Abstract: The paper reflects the versatility with which Prof. PhDr. Jozef Mistrik, DrSc. (1921–2000) worked in the Studia Academica Slovaca centre, especially as the Director of the Summer School of Slovak Language and Culture. He carried out the function for two decades (1972 – 1991). Under his leadership, the SAS shaped from the point of view of its contents as well as methodology, and became a competitive institution, significantly contributing to the national interdisciplinary Slovakistics and its development abroad. Jozef Mistrik was an author of numerous original projects and products, up to now representing the SAS, but at the same time differentiating it from other institutions of similar focus of activity. With the establishment of the SAS Proceedings 40 years ago began the edition series of specific publication of the papers delivered as lectures during the individual summer schools. In his lectures (out of which 24 are published in the SAS Proceedings), Jozef Mistrik presented in a particular manner the results of his academic research, especially in the field of stylistics, frequency research and grammatical and lexical structure of Slovak in confrontation with other languages. Thanks to his managerial and promotional skills, the SAS became popular in media, and its events also started being archived in the SAS chronicles, up to the present day still recording every year of the summer school and specifically giving evidence of the program and the participants of this international event.

Key words: summer school of Slovak language and culture, Studia Academica Slovaca edition series, crosscultural communication

V priebehu 47-ročnej histórie letnej školy slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca (SAS), ktorú pre účastníkov z celého sveta od roku 1965 každoročne v Bratislave organizuje Filozofická fakulta Univerzity Komenského, sa rozrástla skupina priamych účastníkov z radov domácich organizátorov, lektorov a prednášateľov, vystriedalo sa mnoho osobností slovenskej vedy a kultúry. Mnohí z nich zanechali výraznú stopu a roky formovali a dodnes formujú vzdelávací program letnej školy, sú autormi koncepčných zmien, novátormi obsahu i metodiky, aby čo najpresvedčivejšie oslovili zahraničných frekventantov, umocnili ich záujem a rozšírili vedomosti o Slovensku, jeho krajine a kultúre. Vďaka predvídavým zakladateľom i oddaným pokračovateľom koncepcie letnej školy, SAS dodnes v hojnom počte vzdeláva zahraničných frekventantov a stal sa uznávanou letnou univerzitou doma i vo svete. Práve letná škola postavila inštitucionálne základy dnešnej tváre

SASu ako centra pre slovenčinu ako cudzí jazyk, čím sa rozširuje pôsobnosť i spektrum vzdelávacích, výskumných a propagačných úloh. Na letnej škole sa svojším spôsobom integrujú všetky uvedené zložky, pričom jednotlivé ročníky okrem všeobecných edukačných zámerov plnia aj osobitné poslanie. Jej tohtoročný 47. ročník bol príležitosťou opäť nazrieť do histórie SASu a priblížiť významné udalosti i osobnosti sasovských či sasistických reálií, ktoré sú zachytené predovšetkým v jednotlivých zborníkoch prednášok prednesených na aktuálnom ročníku letnej školy. Jubilejný 40. zväzok *Studia Academica Slovaca* (Bratislava: Univerzita Komenského 2011, 351 s.) je venovaný *prof. PhDr. Jozefovi Mistrikovi, DrSc.*, riaditeľovi letnej školy v rokoch 1972 – 1991, zakladateľovi tejto jedinečnej edičnej série, pri príležitosti 90. výročia jeho narodenia. Práve zásluhou J. Mistrika vstupuje do dejín slovakistiky svojrázna publikácia uchováajúca dodnes pôvodný zámer, že tento výber sa bude „v budúcich ročníkoch cyklicky dopĺňať a rozširovať tak, aby sa texty stali základnou študijnou literatúrou nielen frekventantov SAS, ale všetkých slovakistov, ktorým ide o to, aby slovenský jazyk, literatúra a kultúra poznávali v širokom kontexte“ (Mistrik, 1972, s. 5). Spoločenský i vedecký dosah tohto pozoruhodného projektu bol témou medzinárodného sympózia *Slovakistika v zborníkoch Studia Academica Slovaca*, ktorý sa konal 16. augusta 2011 v rámci letnej školy, kde si účastníci zároveň sprítomnili všestranné pôsobenie Jozefa Mistrika vo funkcii úspešného riaditeľa, popularizátora vedeckých poznatkov, prezieravého organizátora, skvelého manažéra a propagátora slovacík doma i vo svete, okrem iného aj štúdiou AKO PROFESOR JOZEF MISTRÍK PROFILOVAL STUDIA ACADEMICA SLOVACA (Pekarovičová, SAS, 2011). Bohaté jazykovedné dielo Jozefa Mistrika priblížil jeho blízky spolupracovník J. Sabol. Vo svojom vystúpení výstižne charakterizoval jeho všestrannosť a široký tematický záber a podčiarkol jeho originálny výrazový aparát, v ktorom špecifickým spôsobom podával sasistom výsledky svojho vedeckého bádania. Na aktuálnosti nestratili ani slová medailónu uverejnené pri 60. výročí jeho narodenia. „Neobyčajne rozsiahla jubilatova činnosť vydáva svedectvo o vedcovi-teoretikovi, vytyčovateli výskumných trás, ale dialekticky aj o bádateľovi, ktorý svoje poznatky všestranne odovzdáva širokej kultúrnej verejnosti, o pedagógovi, z ktorého srší prenikavosť myšlienky a originálnosť spôsobu argumentácie...“ (Š. Ondruš – J. Sabol, 1981, s. 23 – 32).

K jubileám organizátori SAS v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra SAV za pomoci pracovníkov oddelenia Slovenského národného korpusu pripravili sprístupnenie všetkých zborníkov (SAS, 1–40, na internete: www.e-slovak.sk/zborniky), čo iste uvítajú nielen slovakisti, ale celá vedecká a akademická obec, pretože záujemcovia sa môžu dostať bez obmedzenia ku všetkým publikovaným príspevkom v jednotlivých zväzkoch od samého začiatku, teda od roku 1972, ktoré boli doteraz k dispozícii len vo vybraných v knižniciach. Jednotlivé čísla zborníkov do

databázy sa získavali z rôznych zdrojov a môžu byť vo viacerých formátoch. Súborníky vznikli ako dokument vytvorený zo skenov starších zborníkov s automaticky rozpoznaným, avšak ďalej neupraveným textom, čo obmedzovalo prácu s ním. Novšie zborníky sú v štandardnom formáte PDF vytvorené z originálnych elektronických textov článkov. Vo všetkých súboroch sa dá text vyhľadávať podľa ročníkov aj podľa autorov a vybrané texty možno stiahnuť a kopírovať. Celý súbor doteraz vydaných štyridsiatich zväzkov zborníka obsahuje 1 215 publikovaných jednotiek od 346 autorov. Na tomto bohatom materiáli možno sledovať vývin myslenia a úroveň poznatkovej bázy v prezentovaných slovakistických odboroch za uplynulých štyridsať rokov, predovšetkým v jazykovede, ale aj v literárnej vede či ďalších vlastivedných disciplínach, ktoré pravidelne alebo sporadicky dostávali priestor v prednáškovom programe letnej školy, boli autorsky aj edične spracované a sú zahrnuté do obsahu jednotlivých zborníkov. Keďže ide o každoročne vydávanú publikáciu, v príspevkoch sa odrážajú dobové trendy, prehľad realizovaných výskumných úloh, dynamika i smerovanie vedeckého výskumu. V integrovanej podobe sa tu ponúka možnosť registrovať interdisciplinárne súvislosti, sledovať kontinuitu i diskontinuitu, paralely i kontrasty vývinových tendencií a zároveň objavovať nové prístupy k zobrazovaniu vybraných tém. Pri retrospektívnom pohľade na obsah jednotlivých zväzkov, ich tematickú pestrosť i výber autorov príspevkov sa môžeme plne stotožniť s J. Mlacom, ktorý pri rozbere jazykovedných prác v 25 zväzkoch v roku 1996 oceňuje najmä tvorcu tohto projektu prof. J. Mistriku. „V dnešných podmienkach rýchlej výroby kníh sa môže zdať celý tento rad zväzkov čímsi celkom bežným, ak však prihliadneme k vydavateľským možnostiam pred štvrtstoročím, ako aj k vtedajším spoločenským okolnostiam, v akých sa celá letná škola uskutočňovala, možno vysloviť iba obdiv organizátorovi tejto série, vtedajšiemu riaditeľovi SASu, prof. J. Mistrikovi, ktorý aj za cenu veľkých osobných a spoločenských obetí (všimneme si napríklad obligátne vstupné prednášky v ročníkoch ním redigovaných) dokázal čosi vtedy takmer nepredstaviteľné – materiály, ktoré mu vybraní prednášatelia odovzdali na jar v príslušnom roku, na konci augusta, pri dokončení letnej školy, vychádzali už v podobe zborníka, takže účastníci kurzov si ich už odnášali domov“ (Mlacek, 1996, s. 264).

Koncepcia slovakistických štúdií

Z bilancie doterajších ročníkov letnej školy jasne vidieť, že najväčší podiel na profilovaní koncepcie a na vývinových premenách SASu má bezpochyby *prof. PhDr. Jozef Mistrik, Dr.Sc.*, ktorý celé dve desaťročia ako riaditeľ viedol vtedajší Letný seminár slovenského jazyka a kultúry *Studia Academica Slovaca*. Aj keď J. Mistrik nestál na samom začiatku letnej školy SAS, keď jej vedenie prevzal až od jej ôsmeho ročníka, predsa ho verejnosť, ba neraz i členovia akademickej či slovakistickej obce

vnímajú ako zakladateľa tejto vzdelávacej inštitúcie. Je prinajmenšom pozoruhodné, že aj po dvadsiatich rokoch od jeho odchodu z funkcie riaditeľa sa SAS doteraz spája predovšetkým s jeho menom. Ako v úvahe o pôsobení svojho otca J. Mistríka v Studia Academica Slovaca uviedol jeho syn M. Mistrík, „vďaka jeho koncepcívnosti a vytrvalosti sa podarilo uviesť do života azda všetky predstavy, s ktorými pristupoval k tomuto náročnému podujatiu. Jeho koncepcia mala rôzne pramene, samozrejme predovšetkým v realite, v potrebách pedagogickej a vedeckej praxe, odrážali sa v nej skúsenosti s takýmto typom školiaceho pracoviska u nás i vo svete“ (M. Mistrík, s. 78). Od začiatku sa prejavuje úsilie o komplexnosť a kontextovosť pohľadov s dôrazom na medziodborové súvislosti. Koncepciu Studia Academica Slovaca ako slovakistických štúdií presadzovanú profesorom Jozefom Mistríkom, ktorá v podstate bez zásadnejších zmien funguje dodnes, možno súhlasne s M. Mistríkom charakterizovať ako demokratickú a pluralistickú. Jeho prístup nebol iba sucho profesionálny, pretože sa do istej miery identifikoval so spoločným dielom a pokladal ho za niečo viac ako iba za sezónne zamestnanie (tamže, s. 79).

Preto je celkom prirodzené, že na SASe dodnes vane mistríkovský duch, že my, nástupníci vo vedení SASu, sa hlásime k jeho škole, sme pokračovateľmi jeho úspešných projektov a produktov, ktoré vznikli z jeho iniciatívy a ktoré SAS navonok reprezentujú a zároveň odlišujú od iných pracovísk podobného zamerania. Je to iste aj preto, že počas riadiťovania J. Mistríka sa SAS obsahovo i metodicky vyprofiloval a stal sa konkurencieschopnou inštitúciou s výrazným prínosom pre domácu interdisciplinárnu slovakistiku i jej prezentáciu a rozvoj v zahraničí. Zásluhou manažérskych a propagátorských schopností J. Mistríka sa SAS i jeho aktéri dostali do médií. Rozhlas, televízia, no najmä súdobá tlač hojne prinášali osobné vyznania frekventantov letnej školy prichádzajúcich k nám z rozličných krajín sveta, ktorí sa pochvalne vyjadrovali o slovenčine, Slovensku i o programe SAS, čo prispievalo k rozhodnutiu gestorov, najmä ministerstiev školstva a kultúry, ale aj Matice slovenskej poskytovať zahraničným slovakistom štipendiá, aby mohli absolvovať letnú školu. Vďaka popularizácii svojich aktivít a svojho poslania sa SAS dostal do povedomia slovenskej verejnosti a mohol aj v neľahkej dobe rozvíjať svoju pôsobnosť v oblasti prezentácie jazyka a kultúry cudzincom. K tomu iste podstatne prispelo aj založenie edičnej série zborníka prednášok Studia Academica Slovaca, ktoré J. Mistrík v predhovore k vydaniu prvého zväzku komentuje: „Ukázalo sa užitočným vydávať tlačou prednášky, ktoré na týchto seminároch odznejú. Tohto roku sa nám po prvý raz podarilo pripraviť zväzok prednášok Studia Academica Slovaca“ (J. Mistrík, 1972, s. 5).

Lektorská a odborná-metodická činnosť

Prvé dotyky J. Mistríka so SASom zmapoval J. Mlacek (2004), keď v zozname prednášok prvých siedmich ročníkov letnej školy, ktoré ešte neboli publikované, sa

od roku 1965 pravidelne v každom ročníku objavuje prednáška J. Mistríka.¹ Jeho užší vzťah so SASom sa začal v roku 1968, keď ho ako lektora angažoval vtedajší riaditeľ profesor Šimon Ondruš. Začiatok sasistickej kariéry J. Mistríka úzko súvisí s jeho pobytom na zahraničných univerzitách, kde ako hosťujúci profesor pôsobil na univerzite v Kolíne nad Rýnom (1969 – 1971), na Moskovskej štátnej univerzite (1972) a na univerzitách v Oxforde a Sheffielde (1975 – 1977). Tu prenikol do podstaty potrieb zahraničnej slovakistiky, ktoré mal na zreteli jednak pri koncipovaní náplne letného seminára, jednak pri etablovaní lektorátov slovenského jazyka a kultúry pôsobiacich na univerzitách v zahraničí. Tieto požiadavky premietal aj do odbornej prípravy lektorov vysielaných ministerstvom školstva na lektorské pôsobenie v zahraničí a dlhé roky viedol školenia kandidátov na tento post. O tom, že prof. J. Mistrík sa hlbšie zaujímal o situáciu na univerzitách v zahraničí svedčia aj jeho prehľadové štúdie o situácii na lektorátoch slovenského jazyka a o stave slovakistiky vo svete.²

Život profesora J. Mistríka so SASom a sasistami sa však naplno rozvinul až v roku 1972, keď prevzal funkciu riaditeľa letného seminára s jasnou predstavou nadviazať na tradíciu predchádzajúcich ročníkov a zároveň odpovedať na potreby účastníkov a podľa súdobých možností modifikovať a inovovať vzdelávací program. J. Mistrík zaviedol model letnej školy, ktorý sa s menšími obmenami vzhľadom na sociolingvistickú charakteristiku frekventantov jednotlivých ročníkov prakticky uplatňuje dodnes. Rovnako aj dnes sa možno bez výhrad stotožniť so zámerom podujatia, formulovaným J. Mistríkom (1972, s. 5), aby si frekventanti SASu osvojili alebo rozšírili základy slovenčiny a aby sa v čo najväčšej miere oboznámili so súčasným stavom slovenskej jazykovedy, literárnej vedy a slovenskej kultúry v širokom zmysle. V rámci presadzovania koncepcie slovakistických štúdií priestor na SASe dostali vlastivedné disciplíny, historické vedy, etnológia, politika a politológia, hospodárska geografia a pod. Základnú štruktúru jednotlivých ročníkov tvoria vedecké prednášky pre pokročilých a praktické kurzy jazyka pre všetky stupne, ktoré dopĺňa pestrý kultúrny a vlastivedný program. Tu sa veľmi osvedčili besedy s osobnosťami vedy, kultúry a umenia spojené s autorským čítaním či prezentáciou diela, no popularitu si stále udržiavajú najmä vlastivedné exkurzie po vybraných regiónoch Slovenska.

¹ J. Mistrík: PROCES ŠTYLISTICKEJ DIFERENCIÁCIE V SÚČASNEJ SLOVENČINE (1965), SLOVENSKÁ ŠTYLISTIKA – PROBLÉMY A ŠTYLISTICKÁ ANALÝZA (1966), KVANTITATÍVNA CHARAKTERISTIKA SLOVENČINY (1967), MATEMATICKÉ METÓDY VO VÝSKUME (1968), MATEMATICKÉ METÓDY VO VÝSKUME SLOVENČINY (1969), EXAKTNÁ TYPOLOGIA TEXTU (1970), SYNTAKTICKÁ A ŠTYLISTICKÁ CHARAKTERISTIKA SLOVENČINY I, II (1971). Väčšina uvedených prednášok je v modifikovanej podobe zverejnená v zborníkoch Studia Academica Slovaca, ktoré autor redakčne zostavoval a vedecky redigoval.

² SLOVENČINA NA VYSOKÝCH ŠKOLÁCH V ZAHRANIČÍ. SAS, 6, 1977; SLOVAKISTIKA VO SVETE. SAS, 18, 1989, s. 335 – 343;

K HISTÓRII LETNÉHO SEMINÁRA SLOVENSKÉHO JAZYKA A KULTÚRY. SAS, 19, 1990.

Vlastivedno-propagačná činnosť

Exkurzie počas Mistrikovho vedenia mali veľmi pestrý a bohatý poznávací program, v ktorom nechýbala návšteva najkrajších miest, rázovitých dedín, zvyčajne umocnená srdečným prijatím domácimi obyvateľmi. Profesor Mistrik využil svoje kontakty a zaviedol sasistov na exotické miesta, zabezpečil kultúrny program či pohostenie spojené s ochutnávkou miestnych špecialít. Takto získali sasisti autentický obraz krajiny i ľudí a mali možnosť zažiť typickú slovenskú pohostinnosť. Výber podujatí a zostavenie programu nebolo však vždy jednoduché ani náhodné. Organizácia si vyžiadala daň za súhlas nadriadených orgánov tým, že popri návšteve atraktívnych miest bolo treba ísť na exkurziu do výrobného podniku či na stretnutie s predstaviteľmi miestnych orgánov. Aj to však malo svoje čaro, profesor Mistrik so svojím organizačným tímom vedel aj tieto nútené zastávky premeniť na príjemné posedenia pri hudbe, piesni, často sprevádzané vystúpením folklórneho súboru či spojené s divadelným predstavením. K nezabudnuteľným zážitkom patrili najmä pravidelné návštevy v Bavlnárskych závodoch v Ružomberku, kde sasistov vítali ako doma a každý rok obdarovali kolekciou svojich textilných výrobkov z tradičnej modrotlače, neraz dokonca so špeciálnym darčekom netradičného textilného kalendára od SASu do SASu, teda so začiatkom roka od augusta, keď sa začína letná škola, na ktorom dominovala ilustrácia ružomberského rodáka Ľudovíta Fullu. Takýto priamy kontakt so slovenským prostredím, ľuďmi i umením umožnil zahraničným účastníkom lepšie vnímať národnú mentalitu i regionálne prejavy a na základe osobného zážitku autenticky spoznávať bohatstvo slovenských kultúrnych reálií, a tak si ich ľahšie osvojovať a uchovávať. Organizátori podujatia brali ohľad aj na frekventantov, úplných začiatočníkov, ktorí mali problémy porozumieť všetkým informáciám a podľa možnosti zabezpečili výklad v cudzom jazyku. Na exkurzii dostávali inštrukcie aj od svojich lektorov, ktorí ich zvyčajne na exkurzii sprevádzali a pomáhali chápať súvislosti medzi jednotlivými objektmi, obdobiami a regiónmi. Ani nedostatočná jazyková kompetencia neznížila umelecký zážitok z návštevy Radošinskeho naivného divadla, ktoré niekoľko ročníkov víťalo účastníkov letnej školy predstavením svojich hier, umocneným osobným stretnutím s hercami. Podobný charakter mali aj stretnutia so spisovateľmi v Budmericiach alebo na iných významných miestach. Uvítali to najmä účastníci, ktorí sami boli literárne činní ako literáti alebo ako literárni vedci. Do obdobia prevratu mnohí spisovatelia totiž využívali možnosť prísť na Slovensko a stretnúť sa so svojimi kolegami a priateľmi. Zostavený vlastivedný program každý rok ponúkal naozaj pestrú širokú paletu poznávania krajiny a kultúry.

Zvláštne postavenie v programe exkurzie zaujímala návšteva Levoče a pobyt v internáte pre slabozrakých, s ktorými profesor Mistrik úzko spolupracoval na tvorbe špeciálneho písma. Počas exkurzií neobišiel ani svoju rodnú obec Španiu Dolinu,

kam neraz priviedol asistov a predstavil im svoj rodný kraj. Obdivuhodné bolo najmä to, že J. Mistrík ako riaditeľ podujatia absolvoval kompletný vlastivedný program osobne spolu s účastníkmi, vodil ich na známe miesta i svojrázne zákutia, aby zažili bezprostredný kontakt s prírodným a kultúrnym bohatstvom a túžili prísť na Slovensko znovu. Preto mnohí účastníci letnej školy využili každú príležitosť na návrat a stali sa jej viacnásobnými absolventmi.

Prednášková a publikačná činnosť

Profesor J. Mistrík dbal pri príprave aktuálneho ročníka zvlášť na to, aby asisti dostali kvalitný vedecký program a pozýval renomovaných prednášateľov, schopných predstaviť cudzincom podstatné črty svojho výskumu prehľadne s dôrazom na zrozumiteľnosť textu i vedeckého výkladu témy. Tento fakt mal na zreteli aj vo svojich vlastných prednáškach. Okrem vyššie uvedených titulov prednášok, ktoré odzneli v prvých ročníkoch letnej školy, J. Mistrík každoročne počas svojej 20-ročnej kariéry viedol niekoľko prednášok, z ktorých 24 je publikovaných v jednotlivých zväzkoch zborníka SAS 1 – 20 (1972 – 1991). Pripravil učebný text slovenčiny pre nemecky hovoriacich SLOWAKISCHE SPRACHE (1991, 171 s.), ktorý vyšiel ako samostatný separát k zborníku SAS 20. Uverejnené príspevky zachytávajú celú škálu širokospektrálneho vedeckého pôsobenia J. Mistríka od všeobecnolingvisticky a pragmatickolingvisticky orientovaných štúdií po informačne ladené štúdie, v ktorých autor s prehľadom predstavuje i hodnotí stav zobrazovanej problematiky. Vo väčšine publikovaných prác sa J. Mistrík venuje otázkam tých jazykových rovin, ktorými sa prednostne v svojej vedeckovýskumnej kariére zaoberal. Preto je pochopiteľné, že dominantné postavenie zaujímajú príspevky zo štylistiky, nasledujú štúdie o frekvenčných a retrográdnych zákonitostiach slovenčiny, v ktorých odкрýva princípy fungovania slovenčiny v praxi a zoznamuje asistov s podstatou svojho lexikografického spracovania materiálu vo svojich priekopníckych lingvistických dielach FREKVENCIA SLOV V SLOVENČINE (1969), RETROGRÁDNY SLOVNÍK SLOVENČINY (1976).

V nadväznosti na svoj výskum v oblasti syntaxe (koncentrovaný v monografii SLOVOSLED A VETOSLED V SLOVENČINE, 1966), predkladá asistom nový prístup k identifikácii a organizácii slovosledu v jednoduchej vete a zároveň sleduje perspektívu radenia viet do súvetí v slovenčine, jednak na začiatku v prvých publikovaných príspevkoch venovaných textovej syntaxi, jednak návratom k téme vetnej syntaxe v neskorších štúdiách so zreteľom na moderné ponímanie slovosledu v slovenčine (Mistrík, 1986). Osobitné postavenie majú práce J. Mistríka referujúce o dynamickej povahe jazyka, v ktorých veľmi presne naznačuje vývinové tendencie a smerovanie modernej podoby slovenčiny uvedomujúc si pritom riziká takejto prognózy ovplyvnené vonkajšími i vnútornými činiteľmi. Medzi nimi uvádza spoločenské zmeny, ktoré sa odrážajú najmä v internacionalizácii a rozširovaní slovnej zásoby, ale aj

v distribúcii gramatických prvkov v štylistike prehovorov a s nimi súvisiaci relatívny nedostatok času na dorozumievanie, spôsobený najmä nevyhnutnosťou včasného a častého získavania nových informácií (Mistrík, 1974, s. 193). Proces formovania slovenčiny chápe ako „zložitý, živý, no ovplyvniteľný menej odbornými jazykovednými zásahmi ako tlakom prichádzajúcim sporadicky z mimojazykových oblastí“ (op. cit., s. 194), čím implicitne reaguje na ideologizáciu jazykovej politiky a jej vplyv na jazykovú kodifikáciu. Na základe frekvenčného výskumu slov a tvarov v slovenčine analyzuje vývinové tendencie v lexikálnej a slovotvornej rovine, všíma si morfológickú stránku prejavujúcu sa jednak zmenami paradigiem, jednak zmenami v distribúcii pádov a slovesných tvarov. V štúdiách poukazuje na veľkú nevyváženosť vo frekvencii jednotlivých pádov a tvarov, ktoré zvlášť využíva pri tvorbe učebníc slovenčiny pre cudzincov.³ V syntaktickej perspektíve avizuje zmenu orientácie od chápania vety ako gramatickej stavebnej jednotky na ponímanie vety ako jednotky textu s osobitnou pozornosťou venovanou kondenzačným syntaktickým prostriedkom a intertextovým súvislostiam. J. Mistrík neobchádza ani situáciu v rečovej praxi, poukazuje na moment asociatívnosti slova, ktorá spôsobuje rozšírenie polysémie slov základného fondu, ako aj metaforizáciu lexikálnych prostriedkov a ich využitie v rozličných komunikačných sférach. Tendenciu k polysémii a metaforizácii pomenovaní sleduje nielen v slovenčine, ale aj v moderných výkladových slovníkoch iných jazykov. V súčasnej slovenčine poukazuje na využívanie metaforických spojení najmä so slovesami typu *prítvrdiť hru*, *uvařit niekoho*, *zašiť sa* a polysémie, ktorá je príznačná najmä pre substantíva *hlava*, *strecha*, *rotácia*, *výstup* (Mistrík, 1979, s. 233).

Lexikálnu bázu a obohacovanie slovníka slovenčiny J. Mistrík nechápal izolovane, ale v kontexte medzijazykových vplyvov, pričom práve dynamické tendencie v oblasti lexiky považuje za najvýraznejší prejav modernosti a modernizácie slovenčiny. Rovnako skúmanie retrográdnych zákonitostí J. Mistrík využíva na objektívnejšie zistenia v distribúcii jednotlivých paradigiem a produktívnosti tvarov a odhaľuje asymetrie v uplatňovaní niektorých gramatických kategórií v závislosti od štýlu a funkcie skúmaného textu. K typickým črtám modernej slovenčiny patrí strata číselného kontextu smerujúca k jazykovej ekonómii. J. Mistrík naznačuje prudký rozvoj štylistickej diferenciacie a predstavuje systém štýlov ako všeobecnejších pojmov, zachytený v ŠTYLISTIKE SLOVENSKÉHO JAZYKA (1969) a zároveň dopĺňa túto pestrú maticu obsahujúcu okolo stovky jednotiek vymenúvaním jednotlivých štýlov. Uvádza však, že toto heterogénne zoskupenie štýlov si vyžaduje presnejšiu klasifi-

³ BASIC SLOVAK (1981, 8 vydání); GRAMMAR OF CONTEMPORARY SLOVAK (1983, 1988); SLOVACKIJ JAZYK (Moskva 1981); SLOWAKISCHE SPRACHE (1991, SAS), Sériá učebníc SLOVENSKÝ JAZYK v anglickej, francúzskej, nemeckej a ruskej verzii vydaných aj s audiokazetami Ministerstvom školstva SR ako účelové publikácie.

káciu podľa jednotných kritérií, najmä vzhľadom na komunikačnú situáciu ako je vzťah k adresátovi, funkcia, výrazové prostriedky, prostredie (Mistrík, 1979, s. 236). Výsledky jeho výskumov publikované v monografických dielach doteraz využíva lingvistická teória i didaktická prax.

Osobitné miesto zaujímajú štúdie z pragmatiky a prozodiky. Pozornosť si zasluhuje prezentácia honoratívu ako spôsobu vyjadrovania sociálnych vzťahov medzi hovoriacimi v procese rečovej komunikácie (Mistrík, 1981, s. 257). Honoratív v slovenčine predstavuje na pozadí situácie v iných jazykoch, pričom súčasné prejavy analyzuje aj z hľadiska diachronie. Slovenské modely honoratívu porovnáva so spôsobmi vyjadrovania v európskych jazykoch, uvádza nejednotnosť systému jazykových prostriedkov a ich diferencované uplatňovanie v rečovej praxi. So znalosťou problematiky poukazuje na špecifiká v jednotlivých jazykoch, zvlášť sa venuje fungovaniu honoratívu v japončine, kde jeho používanie závisí od postavenia a hierarchie komunikačných partnerov. Zo slovanských jazykov si všima zvláštnosti poľštiny, kde namiesto osobného zámena sa pri oslovení používa slovo *pán/pani* spojené s 3. osobou slovesa, napr. *Czy pan już był w Polsce?* / Boli ste už v Poľsku? (op. cit., s. 259). Honoratív v slovenčine považuje za zložitejší ako sa bežne v literatúre uvádza aj preto, že ide o dynamický jav. Slovenčina okrem tykania, vykrania či onikania disponuje mnohými lexikálnymi a gramatickými prostriedkami slúžiacimi na vyjadrovanie sociálnych vzťahov. Výber modelov ovplyvňuje jednak spoločenský status komunikantov, jednak komunikačné, štylistické a regionálne parametre. Medzi základné prostriedky patria osobné a posesívne zámena, slovesné tvary a oslovenie, ktoré môžu v istých komunikačných situáciách označovať rozličné konotácie. J. Mistrík vymenúva neutrálne kontaktové formy v súkromnom i verejnom styku, ako aj expresívne modifikáty na vyjadrovanie zdvorilosti či úcty uplatňované štylisticky v rozličných komunikačných sférach.

Popri verbálnych prostriedkoch sa J. Mistrík v niekoľkých článkoch venuje prozodickým vlastnostiam slovenčiny, kde hľadá odpoveď, či je slovenčina ľudobozvučná, ako sa prejavujú jazykové prvky v ľudovej piesni alebo rytmus v ľudovej slovesnosti (Mistrík, 1978, 1983, 1985). Do súboru prednášok letnej školy J. Mistrík zakomponoval aj oblasť štylistiky neverbálnej komunikácie. Na pozadí svojej teórie vektorov komunikácie sprostredkúva a opisuje sasiatom súbor mimojazykových prvkov v komunikácii (Mistrík, 1987), ktoré v závislosti od komunikačnej situácie, prostredia, komunikačného zámeru, ale najmä od komunikatívnych schopností účastníkov komunikácie, majú rôzny charakter i rozličnú frekvenciu použitia. Spôsob uplatňovania taktilných, kinetických, optických či akustických prvkov v reči úzko súvisí s charakterom textu, a preto mal by korešpondovať s jeho verbálnou stránkou. Podľa J. Mistríka (1987, s. 269) repertoár neverbálnych signálov je podmienený príslušnosťou komunikantov k rase, k etnickej skupine, k regiónu, ale môže

byť aj vonkajším znakom charakteru, inteligencie alebo spoločenského postavenia emitenta alebo percipienta. Predstavený model sa sústreďuje hlavne na oblasť identifikácie, vnímania a interpretovania neverbálnych prvkov ako textotvorných činiteľov podieľajúcich sa na významovej stránke prejavu z pohľadu prijímateľa.

Reálie SAS v kronikách a kontinuita

J. Mistrík počas svojho pôsobenia nezabúdal na budúcnosť SASu a pre uchovanie obsahu aj štruktúry jednotlivých ročníkov letnej školy hneď pri nástupe do riaditeľskej pozície roku 1972 založil kroniku SAS, v ktorej je každý ročník osobitne zaznamenaný. Záznamy obsahujú presné informácie o programe, komentáre lektorov, vyjadrenia frekventantov, osobné i kolektívne zážitky počas exkurzie i rozličné štylistické útvary od správy či komentára z absolvovaných podujatí cez esej až po literárne pokusy účastníkov letnej školy. Všetky záznamy sú doplnené fotografiami, ktoré svedčia o dobe, ale aj o pestrej palete vzdelávacieho a kultúrneho programu i samotných účastníkov letnej školy. Zavedením spoločného fotografovania študijných skupín i celého korpusu SAS máme dodnes v kronikách uchovaný nielen presný zoznam účastníkov príslušného ročníka, členov vedenia, lektorského zboru či pomocných asistentov, ale aj ich dobové fotografie. Sú to jednak spoločné fotografie situované zvyčajne pred budovou univerzity, jednak po skupinách so svojimi lektormi. Tieto záznamy majú nesmiernu dokumentačnú aj informačnú hodnotu a slúžia ako zdroj reálií SASu vzhľadom na štúdium jazykovo-kultúrneho obrazu aktérov i účastníkov tohto špecifického medzinárodného podujatia. Vďaka predvídavosti profesora J. Mistríka máme kroniku, ktorá dodnes zaznamenáva udalosti SASu a vďaka ústretovosti jeho rodiny je opäť kompletná, všetky vzäzky sú od roku 2004 v archíve SASu, keď ich v mene rodiny odovzdal archívu SAS prof. Miloš Mistrík, syn prof. Jozefa Mistríka.

Ak s odstupom času chceme bilancovať vedecký prínos prof. Jozefa Mistríka pre Studia Academica Slovaca, treba osobitne vyzdvihnúť jeho osobnostné črty, pretože prirodzenou súčasťou jeho vedenia SASu i komunikácie s účastníkmi bola spontánnosť, bezprostrednosť, ale aj originálnosť a presvedčivosť konania, ktorými si získal svojich poslucháčov i kolegov. Svojou vnímavosťou k potrebám iných a silným národným i sociálnym cítením, ktoré sa snúbilo s úsilím o medzikultúrne porozumenie, dokázal prítiažlivo sklbiť svoj vedecký obzor so životnými skúsenosťami a využiť svoj blízky vzťah k slovenskej kultúre a prírode na obohatenie vzdelávacieho programu SASu a o rozšírenie obzoru zahraničných frekventantov. Nešlo pritom len o schopnosť dorozumievať sa po slovensky, ale aj o snahu porozumieť špecifikám slovacík a vzájomným etnokultúrnym súvislostiam. Vo všetkých zložkách letnej školy presadzoval profesionalitu účinkujúcich. Vyberal si lektorov i prednášateľov, ktorí sa stotožnili s poslaním SASu a boli ochotní naplno venovať letnú dovo-

lenku vzdelávaniu zahraničných slovakistov. Za to ponúkal spontánnu priam rodinnú atmosféru, ktorá panovala na jednotlivých ročníkoch a ktorá sa vďaka dobrým základom uchovala dodnes. A to je hlavný odkaz profesora Jozefa Mistríka, ktorý múdro a s prehľadom profiloval *Studia Academica Slovaca* a zanechal výrazné stopy prakticky vo všetkých zložkách vzdelávacieho programu a rovnako aj v srdciach blízkych spolupracovníkov, kolegov aj žiakov a, samozrejme, vo vedomí členov veľkej medzinárodnej sasistickej rodiny.

Štúdie Jozefa Mistríka publikované v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* (1972 – 1991)

- Retrográdne zákonitosti v slovníku slovenčiny. SAS, 1, 1972, s. 83 – 92.
- Štylistická diferenciacia v slovenčine. SAS, 1, 1972, s. 93 – 102.
- Frekvenčné zákonitosti v slovenčine. SAS, 2, 1973, s. 159 – 170.
- Špecifika textovej syntaxe slovenčiny. SAS, 2, 1973, s. 171 – 181.
- Prognóza vývinu slovenčiny. SAS, 3, 1974, s. 191 – 200.
- Jazykové minimum slovenčiny. SAS, 3, 1974, s. 173 – 189.
- Lexikálna báza a systém slovenčiny. SAS, 4, 1975, s. 179 – 188.
- Štylistika prevzatých a cudzích slov v slovenčine. SAS, 5, 1976, s. 257 – 270.
- Špecifika slovenskej sémantiky. SAS, 6, 1977, s. 361 – 372.
- Slovenčina na vysokých školách v zahraničí. SAS, 6, 1977, s. 589 – 598.
- Je slovenčina ľubozvučná? SAS, 7, 1978, s. 293 – 305.
- Modernizácia slovenčiny. SAS, 8, 1979, s. 227 – 237.
- Paradigmatika v štylistike. SAS, 9, 1980, s. 213 – 222.
- Honoratív v slovenčine. SAS, 10, 1981, s. 255 – 267.
- Frekvencia a sémantika slova. SAS, 11, 1982, s. 319 – 331.
- Jazyk a ľudová pieseň. SAS, 12, 1983, s. 343 – 355.
- Štylistika interpunkcie. SAS, 13, 1984, s. 365 – 376.
- Rytmus v ľudovej slovesnosti. SAS, 14, 1985, s. 391 – 401.
- Moderné ponímanie poslosledu v slovenčine. SAS, 15, 1986, s. 319 – 329.
- Mimojazykové prvky v komunikácii. SAS, 16, 1987, s. 267 – 273.
- Sémantika glutinácie textu. SAS, 17, 1988, s. 321 – 331.
- Slovakistika vo svete. SAS, 18, 1989, s. 335 – 343.
- K histórii Letného seminára slovenského jazyka a kultúry. SAS, 19, 1990, s. 7 – 13.
- Náboženský štýl. SAS, 20, 1991, s. 163 – 175.
- Slowakische Sprache. Príloha. SAS, 20, 1991, 176 s.

Literatúra

- MISTRÍK, Miloš: Jozef Mistřík a *Studia Academica Slovaca* z pohľadu syna. In: 40 rokov *Studia Academica Slovaca*. Ed. J. Pekarovičová – E. Vojtechová. Bratislava: Stimul 2004. s. 78 – 83.
- MLACEK, Jozef: Jazykoveda v dvadsiatich piatich zväzkoch zborníka *Studia Academica Slovaca*. In: *Studia Academica Slovaca*. 25. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1996, s. 264 – 272.
- MLACEK, Jozef: O prednáškach programe prvých ročníkov letnej školy *Studia Academica Slovaca*. In: 40 rokov *Studia Academica Slovaca*. Ed. J. Pekarovičová – E. Vojtechová. Bratislava: Stimul 2004, s. 17 – 36.

- ONDRUŠ, Šimon – SABOL, Ján: Jazykovedné dielo Jozefa Mistrika. In: Studia Academica Slovaca. 10. Bratislava: Alfa 1981, s. 23 – 32.
- PEKAROVIČOVÁ, Jana: Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky. Bratislava: Stimul 2004. 208 s.
- PEKAROVIČOVÁ, Jana: Ako profesor Jozef Mistrik profiloval Studia Academica Slovaca. Od dorozumievania k porozumeniu. In: Studia Academica Slovaca. Ed.: J. Pekarovičová – M. Vojtech – E. Španová. Bratislava: Univerzita Komenského 2011, s. 11 – 20.
- 40 rokov Studia Academica Slovaca. Ed. J. Pekarovičová – E. Vojtechová. Bratislava: Stimul 2004.
- SABOL, Ján: Skielka z mozaiky SASu. In: 40 rokov Studia Academica Slovaca. Ed. J. Pekarovičová – E. Vojtechová. Bratislava: Stimul 2004. s. 84 – 87.

Fotografie. Archív SAS – kroniky

Lektorský zbor z roku 1979:

dolný rad zľava: Mária Rapošová, Jana Pekarovičová (Adamčáková), Jozef Mistrik,
 Daniela Augustínska, Heda Dučáková (Šabíková)
 stredný rad: Viera Štupáková, Kornélia Resutíková, Danuša Serafinová,
 Oľga Villet (Kobelová), Oľga Sabolová
 horný rad: Jozef Vatrál, Ján Sabol, Emil Kudlička, Ján Dubníček, Peter Baláž

Foto z roku 1985: Neformálnosť v rámci interkultúrneho programu Sami sebe

Foto z roku 1989: Slová na záver letnej školy

K ENCYKLOPEDICKÝM INICIATÍVAM JOZEFA MISTRÍKA

Slavomír Ondrejovič

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava, 813 64 Bratislava
e-mail: slavoo@juls.savba.sk*

ONDREJOVIČ, S.: Encyclopaedistic Initiatives of Professor Jozef Mistrik. In *Slovak Speech*, 2011, vol. 76, no. 5-6, p. 282-287.

Abstract: The greatest attention in this paper is paid to the compendium of Encyclopedia of Linguistics (*Encyklopédia jazykovedy*, 1993), edited by Prof. Jozef Mistrik (1921 – 1980). Thanks to the successful publication of the encyclopedia, J. Mistrik became, according to some opinions, the pioneers of Encyclopaedistics of Linguistics in Slovakia. Currently, the publication might need new edition, however, so far it has not been planned. Some modernisation of the entries and presentation of current views of language is carried out of linguistic entries currently published in individual volumes of the Encyclopedia Beliana.

Key words: encyclopaedistics of linguistics, Slovak Encyclopaedia of Linguistics

Všetci, čo sme poznali profesora Jozefa Mistrika (2. februára 1921 – 14. júla 2000)¹, profesora slovenského jazyka na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského, jedného z popredných slovenských jazykovedcov druhej polovice 20. storočia, štylistika a kvantitatívneho lingvistu, ako aj dlhoročného riaditeľa letnej školy slovenského jazyka a kultúry, a osud nám doprial pracovať v jeho blízkosti, vieme, že jednou z jeho najobdivuhodnejších vlastností bolo, že – povedané iba máličko zveličene – dokončil všetky projekty, do ktorých sa pustil. Či už sám (to najčastejšie) alebo len s podporou najbližších spolupracovníkov či aj s celým kolektívom, ktorý však zakaždým vedel obdivuhodne stmeliť a motivovať k nadštandardným výkonom. Každý z nás z vlastných skúseností vie, aké je to zložitá, dotiahnuť všetko do konca². A jedným z takýchto projektov, ktoré J. Mistrikovi podarilo bravúrne zavŕšiť, bola príprava a vydanie rozsiahleho kompendia *ENCYKLOPÉDIA JAZYKOVEDY*, ktoré vyšlo pod jeho vedením v r. 1993 v dnes už, žiaľ, zaniknutom encyklopedickom vydavateľstve Obzor. Ide o kompendium, ktoré doteraz patrí medzi základné kolektívne opusy novodobej slovenskej jazykovedy.

Mal som to šťastie spolupracovať s prof. Jozefom Mistrikom najužšie práve na tomto poli – v oblasti lingvistickej encyklopedistiky. Najprv mi ako vedúci uvedeného projektu ponúkol funkciu redaktora obrazovej časti *Encyklopédie jazykovedy*. Neskôr

¹ Autor tohto textu pripravil aj verziu článku o prof. Jozefovi Mistrikovi ako encyklopedistovi určenú pre zahraničných slovakistov. Vyšla v 40. ročníku zborníka *Studia Academica Slovaca* (Ondrejovič, 2011).

² Ak tvrdím, že predchádzajúce konštatovanie je máličko zveličené, mám na mysli najmä fakt, že J. Mistrik bol nielen napr. členom tímu, ktorý úspešne zvládol vypracovanie akademickej Morfológie slovenského jazyka, ale ocitol sa aj v kolektíve, ktorej členovia sa ako prví pokúsili (neúspešne) pripraviť akademickú Syntax slovenského jazyka. Pravda však je, že to nebol on, čo tento kolektív viedol.

ma oslovil, aby som napísal úvod k encyklopédii (napísal som všeobecnojazykovednú časť, ktorú informáciami o slovenskom jazyku doplnili iní autori). Okrem toho som dostal za úlohu vypracovať aj mnohé heslá predovšetkým z oblasti všeobecnej jazykovedy, ale aj personálne heslá najmä o svetových jazykovedcoch (spolu viac ako 200 hesiel). V tom čase som sa venoval spomínanému kompendiu viac než čomukoľvek inému a mohol som preto sledovať profesora J. Mistríka priamo v akcii a celkom zblízka. Rozdiel medzi J. Mistríkom a mnou spočíval v tomto prípade v tom, že kým ja som počas práce na Encyklopédii jazykovedy iné aktivity a plány musel z kapacitných dôvodov presunúť na neskôr, J. Mistrík napriek tomu, že všetko okolo encyklopédie riadil a za všetko bol zodpovedný, paralelne pracoval na svojich ďalších monografiách najrozmanitejšieho zamerania (na rozmanitých jazykových príručkách, učebniciach pre zahraničných študentov, kompendiách zo štylistiky, rétoriky a kvantitatívnej lingvistiky, viedol Letnú školu slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca atď. (porov. jeho bibliografiu druhej polovice 80. rokov 20. storočia u L. Dvonča, 1996).

J. Mistrík sa slovakistike začal venovať, ako je známe, až neskôr, už v mužnom veku, ale hlavný pelotón slovenskej jazykovedy skoro dohnal a na mnohých úsekoch sa dostal na jeho čelo a, ak si môžem dovoliť takú metaforu, horské prémie bral nezriedka práve on. To ma viedlo k tomu, že som mu v tom čase položartom navrhol, aby desiatky svojich publikácií doplnil ešte o ďalšiu s názvom: AKO SA LAHKO A RÝCHLO STAŤ JAZYKVEDCOM.

J. Mistrík sa oddávna ako štylistik venoval aj encyklopedickému štýlu. Už v časopise Naše reč v r. 1977 ukázal, že je stále väčší dopyt po úspornom a koncíznom vyjadrovaní, lebo, ako upozorňoval, nikdy sa nepublikovalo toľko encyklopedických diel, príručiek a slovníkov ako dnes. Táto trajektória pokračuje ďalej a dnešné „dnes“ len potvrdzuje toto konštatovanie. Na uvedenej ceste však podľa J. Mistríka narážajú na seba – čím ďalej tým prudšie – štylistické kategórie ekonómie a estetiky, ktoré idú zreteľne proti sebe. Sú jasné prípady, keď nie je vítaná pestrosť lexiky, ani variabilita gramatiky, ale naopak, znakom najvyššej jazykovej kultúry je jasnosť, jednoznačnosť a prehľadnosť – a to je podľa J. Mistríka práve prípad encyklopédií. Treba však doplniť, že to neplatí vždy a celkom doslova, čoho dobrým príkladom je legendárny OTTOV SLOVNÍK NAUČNÝ, ktorý vychádzal v rokoch 1888 – 1906. Je to dielo, ktoré nielen rozsahom (186 000 hesiel na 29 000 stranách) a kvalitou (uvádza sa, že ho v danej dobre prekonala len Encyclopaedia Britannica)³, ale aj štýlom je určite mimoriadne. Je to dielo, ktorého mnohé heslá sú zároveň akoby literárnymi útvarmi a vyznačujú sa pestrými synonymami.

Na encyklopedický štýl J. Mistrík nemohol zabudnúť ani pri vyratúvaní svojich početných sekundárnych štýlov (Štylistika, 1997, s. 548), kde opätovne zdôrazňo-

³ O stave a situácii v oblasti jazykovednej encyklopedistiky porov Ondrejovič, 2011.

val, že v encyklopédii sa informácie podávajú koncíznu formou s dôrazom na faktografiu. V celej encyklopédii sa má podľa neho zachovať štylistický stereotyp a vyváženosť, čo nie každému – ako ukázala aj Encyklopédia jazykovedy – sedí a čo nie každý vie. O menej vydarených heslách, ktoré prichádzali do Encyklopédie jazykovedy od autorského kolektívu⁴, hovorieval J. Mistrik, že „stoja na jednej nohe“.

Encyklopédia jazykovedy sa pripravovala v 80. rokoch a práce na nej sa ukončili v podstate v r. 1987. Finančné problémy však spôsobili, že toto kolektívne dielo vyšlo až v r. 1993, už v ére samostatného Slovenska. Ako vidieť, nedostatkom finančných prostriedkov (jazyko)veda netrpí len dnes, ale na Slovensku máme v tom už dlhšiu tradíciu. Nedostatok financií mal však za následok aj iné negatívne dôsledky. Encyklopédia jazykovedy vyšla len s čiernobielymi fotografiami, perovkami a schémami, hoci boli pripravené a odovzdané aj farebné zábery (predstavovali až 19 % z celkového počtu obrázkov). Dielo skazy bolo dokonané, keď vydavateľstvo Obzor (našťastie až po vydaní Encyklopédie jazykovedy) zaniklo a mne sa už nikdy nepodarilo zistiť, kam sa dostal obrazový materiál (ten, ktorý sa v kompendiu aspoň sčasti objavil, ale mohol sa neskôr použiť aj na iné účely, i ten, ktorý sa nikdy nikde neobjavil a zrejme už ani neobjaví). Pravda však je, že po vyjdení encyklopédie mi ho redakcia ako obrazovému redaktorovi núkala. Nevzal som ho preto, že v tom čase som sa „skytal“ po bratislavských privátoch a nechcel som podstúpiť riziko, že sa materiál stratí.

V prípade Encyklopédie jazykovedy ide na daný čas o pomerne rozsiahle encyklopedické dielo, ktoré obsahuje viac ako 2000 ilustrovaných hesiel z morfológie, lexikológie, fonetiky a fonológie, syntaxe, štylistiky, všeobecnej jazykovedy, rétoriky, dejín jazyka a jazykovedy a osobitné heslá sú venované aj osobnostiam (domácim i zahraničným), inštitúciám, časopisom a domácim jazykovedným dielam. Táto časť (o jazykovedných dielach) je podľa všetkého v encyklopédii predimenzovaná. Osobitné heslo dostala totiž v Encyklopédii jazykovedy takmer každá knižná jazykovedná slovakistická práca, ktorá vyšla do roku 1987. A zároveň práve tu najostrejšie vidieť, ako veľmi sa kolísalo v koncepcii, ako do konca nebolo celkom jasné, či má ísť o národnú alebo univerzálnu jazykovednú encyklopédiu.

Pri výbere osobností sa naproti tomu uplatnili, myslím si, premyslené kritériá. Z nežijúcich domácich jazykovedcov sa do encyklopédie dostali tí, ktorí sa zaslúžili o rozvoj odboru. Zo žijúcich domácich vedcov sa vybrali, ako sa to formuluje v predhovore, „len kvalifikovaní a vedecky činní odborníci“ (s. 6). Zo zahraničných jazykovedcov boli do encyklopédie zaradení tí, čo „vo svojich prácach vyjadrovali akýmkoľvek spôsobom vzťah k slovenskému jazyku“ (t. j. slovakisti), ale aj tí, „na

⁴ Na príprave Encyklopédie jazykovedy sa redakčne alebo autorsky podieľalo okolo 70 jazykovedcov. Taký vysoký počet tvorcov nemá len pozitívne stránky, lebo kladie o to väčšie nároky na redaktorov diela, ktorí musia zjednocovať nejednotnosti v spracovaní hesiel, príp. aj vypracúvať ich znovu v prípade, keď „oprava“ hesla (by) bola nákladnejšia než príprava hesla celkom nového.

diela ktorých slovenskí jazykovedci vo svojich prácach nadväzovali“. Chýbajú tam však niektorí významní jazykovední autori, ktorých minulý režim držal na indexe. Spomeňme v tejto súvislosti aspoň Ľubomíra Ďuroviča, najvýznamnejšieho slovenského slavistu, slovakistu a kultúrneho historika, ktorý pôsobil v Lunde, a Gabriela Altmanna, profesora Bochumskej univerzity, ktorý sa presadil najmä v oblasti kvantitatívnej lingvistiky. Vcelku však aj vďaka tejto svojej časti sa encyklopédia stala základnou študijnou literatúrou a do istej miery medzi ne patrí doteraz (porov. sylaby na rôznych univerzitách na Slovensku, čiastočne aj v Čechách, ktoré možno nájsť na internete). Dejiny jazykovedy – domácej či svetovej – sme vtedy nemali spracované a, žiaľ, nemáme ich doteraz.

Heslá venované žijúcim osobnostiam sa podarilo štylizovať vzhľadom na danú dobu vecne a faktograficky korektne. Pravdaže, 80. roky nemohli prejsť bez istých politických tlakov, čo vyústilo do toho, že v istej chvíli v procese prípravy encyklopédie prof. Jozef Mistrík, sám neustraník, oznámil, že do personálnych hesiel sa pri žijúcich autoroch vsunie aj informácia o členstve v komunistickej strane (o dátume vstupu, funkcii a pod.). Z tohto hľadiska je dobré, a to nielen pre príslušné osoby, ktorých by sa to týkalo, ale aj pre celú encyklopédiu, že nevyšla v r. 1987, ale až po „konsolidácii pomerov“ v r. 1993. Pravdaže, v niektorých heslách nemožno neobjaviť isté ideologické sedimenty, no vcelku aj politicky citlivé heslá sú vypracované politicky takmer korektne.

Čo možno o Encyklopédii jazykovedy, ktorú zostavil s pomocou svojich spolupracovníkov Jozef Mistrík, povedať dnes? V čase svojho zrodu predstavovala bezpochyby dobrý zdroj aktuálnych informácií pre slovenských jazykovedcov, ale aj študentov, učiteľov, redaktorov a pre širokú kultúrnu verejnosť na Slovensku vôbec. V 21. storočí však už z viacerých dôvodov tento opus úplne nevyhovuje, už ho vo všetkých parametroch nemožno vnímať ako moderné encyklopedické kompendium. Za to štvrté storočie, ktoré uplynulo od jej prípravy, trochu zostarla. Jazykoveda, resp. lingvistika, svetová i tá naša, sa posunula, dnes žije šťastie inými témami a konceptmi a nesie v sebe iné akcenty, čo vystúpi do popredia napr. aj pri porovnaní s ČESKÝM ENCYKLOPEDICKÝM SLOVNÍKOM, z r. 2002, kde sa podáva aktuálnejší obraz jazyka (jazykov) a jazykovedy⁵. Vo svetovej jazykovede i u nás doma zasvietili nové hviezdy na lingvistickom nebi v porovnaní s Encyklopédiou jazykovedy (nenájdeme v nej napr. heslo o Jurajovi Dolníkovi!). Ďalšou vecou je, že viaceré heslá sú tu koncipované v línii tradičnej systémovej jazykovedy a chýbajú ďalšie dôležité heslá, ktoré by odrážali nový pohľad po lingvistickom obrate, resp. ktoré by postihli predtým neodhalené textové, pragmatické, sociálne a kultúrne aspekty fungovania jazyka. Je zrejmé, že dnes už dozrel čas na

⁵ V tomto modernom českom encyklopedickom diele však zasa chýbajú mnohé základné pojmy (občas aj úplne základné, napr. veta) a nenájdeme tu ani mnohé dôležité „výhonky“ mistríkovej encyklopédie, nehovoriac o tom, že v českej chýbajú personálne heslá.

nové vydanie, ktoré však v samostatnej podobe nie je ani vo výhlade. Jazykovedné encyklopedické heslá sa našťastie postupne „vynárajú“ v novej verzii aspoň vo všeobecnom encyklopedickom diele *ENCYCLOPAEDIA BELIANA*, na ktorom v 1. zväzku pracoval aj J. Mistrík. Teraz na ňom pokračujeme tým spôsobom, že od 2. zväzku práce na lingvistickej časti koordinuje, ale aj z veľkej časti aj autorsky zabezpečuje JÚLŠ SAV. Doteraz vyšlo 6 zväzkov tejto encyklopédie, pričom v súčasnosti sa spracúvajú písmená J a K. Treba však dodať, že tento spôsob nepredstavuje plnohodnotnú náhradu za nové vydanie *Encyklopédie jazykovedy*. Jej vypracovanie ostáva dôležitou úlohou pre slovenskú jazykovedu do budúcnosti.

Je známe, že sám Jozef Mistrík pripravil v r. 1998 príručku pre študentov, ktorá vyšla pod názvom *LINGVISTICKÝ SLOVNÍK* až po jeho smrti v r. 2002. Výberom hesiel, ale aj formuláciami a definíciami hesiel sa tu skôr len opakujú predchádzajúce poznatky, sú teda takmer bez pridanej hodnoty, novšie veci zachytávajú v odporúčanej literatúre (porov. k tomu Ondrejovič, 2002). Fakt, že aj tento typ („školskej“) encyklopedickej literatúry môže byť vysoko aktuálny a spracovaný na najvyššej úrovni, možno ilustrovať vydaním *ENCIKLOPEDIČESKOGO SLOVARJA JUNNOGO FILOLOGA (JAZYKOZNANIE) DEA SREDNEHO I STARŠEHO ŠKOLNOGO VOZRASTA Z R. 1984*. Ten však pripravovalo 15 špičkových ruských jazykovedcov, vrátane G. V. Stepanova, S. G. Barchudarova, E. A. Zemskej, V. G. Kostomarov, N. I. Tolstého a i.

Svetová lingvistická encyklopedistika v súčasnosti disponuje viacerými dielami, ktoré sa neraz vyznačujú výstavnosťou, ba až výpravnosťou, s čím však nemusí vždy súvisieť ich kvalita. Sú tu rozsiahle mnohozväzkové vydania, napr. 14-dielna *THE ENCYCLOPEDIA OF LANGUAGE AND LINGUISTICS*. Ed. Ronald Asher, J. M. Y. Simpson. Oxford etc. Pergamon Press 1994 (10 vols), Ed. Keith Brown. Elsevier 2006, ďalej 25-zväzková edícia *Handbuecher- und Kommunikationswissenschaft*, ktoré postupne vychádzajú vo vydavateľstve de Gruyter, ale je tu aj pergamonská *ENCYKLOPÉDIA GRAMATICKÝCH KATEGÓRIÍ* (1999), elsevierska *ENCYKLOPÉDIA JAZYKOV SVETA* (2010), medzinárodná oxfordská *ENCYKLOPÉDIA JAZYKOVEGY* (2003), veľmi obľúbená cambridgeská encyklopédia Davida Crystala (1987, 1988, 2010), či *ATLAS JAZYKOV* Bernarda Comrieho, Stephena Mattheusa a Marie Polinskej (2005) a k dispozícii máme aj moskovský *ENCYKLOPEDICKÝ LINGVISTICKÝ SLOVNÍK* (1998). Na druhej strane je tu trochu kontroverzná wikipédia či dokonca glottopedia. To všetko má súčasný čitateľ k dispozícii. Ani v tomto kontexte však nie je *Encyklopédia jazykovedy*, ktorú zostavil Jozef Mistrík, a jej dnešné pokračovanie vo všeobecnej *Encyklopédii Beliane*, bez šance. Určite by však tieto šance boli menšie bez Jozefa Mistríka, priekopníka a inšpirátora lingvistickej encyklopedistiky na Slovensku, ktorý mal tú odvahu pustiť sa na Slovensku s niekoľkými členmi redakčného výboru a s desiatkami členov Slovenskej jazykovednej spoločnosti do práce na takejto encyklopédii a, čo je pri najmenšom rovnako dôležité, mal schopnosti túto prácu aj dokončiť.

Literatúra

- COMRIE, Bernard – MATTHEUS, Stephen – POLINSKY, Maria: Atlas jazykú. Vznik a vývoj jazykú napříč celým světem. Praha: Metafora 2007.
- Concise Encyclopedia of Grammatical categories. Ed. K. Brown, J. Miller. Amsterdam, Elsevier, Oxford: Pergamon 1999.
- Concise Encyclopedia of Languages of the World. Ed. K. Brown, S. Ogilvie. Amsterdam, Boston: Elsevier 2010.
- CRYSTAL, David: The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge: Cambridge University Press 1987. 1988, 2010.
- DVONČ, Ladislav: Jozef Mistřík. Personálna bibliografia 1948 – 1995. Bratislava: 1996.
- Enciklopedičeskij slovar junnoho filologa (jazykoznanije) dľa sredneho i staršego vozrasta. Sost. M. V. Panov. Moskva: Pedagogika 1984.
- Encyklopedický slovník češtiny. Ed. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová. Praha: Lidové noviny 2002.
- Handbuecher- und Kommunikationswissenschaft. Berlin, Ed. Wiegand, H. New York: de Gruyter 1995 – 2005, 23 zv.
- International Encyclopedia of Linguistics. Ed. W. Frawley. Oxford: Oxford University Press 2003 (1. ed. Bright 1992).
- International Encyclopedia of linguistics. 4. vols. Wiliam Brown. Oxford, Oxford University Press 1999, 2nd, ed. Frawley Wiliam 2003.
- Lingvističeskij enciklopedičeskij slovar. Red. V. N. Jarceva. Moskva: Sovetskaja enciklopedija 1998.
- MISTRÍK, Jozef: Kultúra dorozumievania a štylistika. Naše reč, 60, č. 1, 1977, s. 14 – 18.
- MISTRÍK, Jozef: Lingvistický slovník. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2002. 294 s.
- MISTRÍK, Jozef: Encyklopédia jazykovedy. Bratislava: Obzor 1993. 518 s.
- MISTRÍK, Jozef: Štylistika. 3. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997. 600 s.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Lingvistický slovník Jozefa Mistříka. In: Kultúra slova, 36, 2002, s. 349 – 350.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Lingvistická encyklopedistika a profesor Jozef Mistřík. In: Studia Academica Slovaca. 40. Prednášky XLXII. Letnej školy slovenského jazyka a kultúry Ed. J. Pekarovičová, M. Vojtech, E. Španová. Bratislava: Univerzita Komenského 2011, s. 225 – 232.
- The Encyclopedia of Language and Linguistics. Ed. R. Asher, J. M. Y. Simpson. Oxford: Pergamon Press 1994 (10 vols). Ed. K. Brown. Elsevier 2006.

JOZEF MISTRÍK AKO STENOGRAF NA OBCHODNEJ AKADÉMII V TRENČÍNE

Ivor Ripka

*Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, Katedra slovenského jazyka a literatúry
Šoltésovej 4, 811 08 Bratislava 1, e-mail: ripka@fedu.uniba.sk*

RIPKA, I.: Jozef Mistřík as a Stenographer at the Bussiness Academy in Trenčín. In *Slovak Speech*, 2011, vol. 76, no. 5-6, p. 288-293.

Abstract: This documentary paper deals with the first years of Jozef Mistřík as a secondary school pedagogue at the Business Academy in Trenčín, where he taught since the year 1943. At that time, stenography dominated in his pedagogical and research activities. It was also at that time already, when J. Mistřík acted as a hard-worker gifted with unconventional invention, creativity and originality while searching for the new research areas and topics. He could apply all of these positives in his later multispectral activities in Slovak linguistics.

Key words: Jozef Mistřík stenographer

Panoramatické vedecké dielo profesora Jozefa Mistrika je nespochybniteľným dokladom a svedectvom jeho nevšednej invencie, tvorivej akribie, originality pri hľadaní nových výskumných oblastí či tém a nesmiernej pracovitosti. Nie je ľahké a jednoduché charakterizovať všetky nuansy jeho diela onakvejšie a výstižnejšie, než to urobil v svojom texte publikovanom v prvom dvojčísle tohtoročnej vynovenej Slovenskej reči súčasný popredný štylistik a štylista profesor Ján Findra; nebudem sa preto na tomto mieste a pri tejto príležitosti o to ani pokúšať. Patrím už k tzv. pamätníckej generácii, ktorá mala príležitosť sledovať a spoznávať mnohoaspektovú dejateľnosť Jozefa Mistrika niekoľko desaťročí. Na tomto mieste by som však chcel faktograficky i reflexívne priblížiť v širšom kontexte možno menej známe začiatky „stenografického obdobia“ profesora Mistrika na jeho prvej významnej pedagogickej „štácii“, a to na Obchodnej akadémii v Trenčíne.

2. Jozef Mistřík študoval v rokoch 1937 – 1941 na Učiteľskom ústave v Banskej Bystrici. V učebných plánoch a osnovách škôl tohto typu bola dobre zabezpečená pedagogicko-psychologická a metodická príprava učiteľov pre prácu s deťmi v škole i pre mimoškolskú osvetovú činnosť medzi dospelými. Ústavy boli centrami nového reformného pedagogického hnutia na Slovensku. Učiteľský ústav v Banskej Bystrici mal skúsených pedagógov, dobre vybavenú učiteľskú i žiacku knižnicu, fungovali v ňom viaceré samovzdelávacie spolky žiakov. Medzi jeho absolventov patrili napr. hudobníci Pavol Tonkovič, Tibor Andrašovan, spisovateľ František Švantner a iní. V tejto chvíli – bez potrebného archívneho výskumu – neviem potvrdiť, či sa Jozef Mistřík s tesnopisom (taký bol názov predmetu do r. 1938) či neskôr s rýchlopisom (tak sa nazýval do r. 1950) prvýkrát stretol v rámci nejakého (nepovinného) predmetu, alebo sa s ním zoznamoval iba ako „privatista“. Isté indicie však

naznačujú aj prvú možnosť: za jednu z nich pokladám aj to, že na 5-ročných učiteľských akadémiách, ktoré boli za Slovenského štátu pokračovaním učiteľských ústavov a sčasti „kopírovali“ ich študijné plány, sa rýchlopis výberovo vyučoval.

2.1. Po maturite učil Jozef Mistrík v r. 1941 – 1943 na Štátnej ľudovej škole v rodnej Španej Doline. Popri pedagogickej práci sa venoval ochotníckemu divadlu, spieval v spevokole, ako kantor sprevádzal spev rodákov v kostole. A tvrdo pracoval na sebe. Jeho rýchlopisné znalosti boli už vtedy na takej úrovni, že mohol prispievať do časopisu RÝCHLOPISec, ktorý redigoval Ján Schulz. Tento pukanský rodák (žijúci v r. 1892 – 1976) podľa môjho vedomia nezamľčateľným spôsobom ovplyvnil rýchlopisecké začiatky i ďalšiu odbornú púť Jozefa Mistríka, a preto ho chcem predstaviť aj bližšie.

2.1.1 Ján Schulz študoval na vysokej škole pedagogickej v Budapešti. V prvej svetovej vojne sa dostal do ruského zajatia a žil v strednej Ázii: v r. 1919 – 1922 vyučoval ruštinu v tadžickej škole v Samarkande. Po návrate na Slovensko rozvinul bohatú a mnohostrannú pedagogickú i vydavateľskú činnosť. Napísal a vydal veľa učebníc ruštiny pre rozličné typy škôl, konverzačných príručiek slovensko-maďarských, slovensko-nemeckých i slovensko-ruských. Pripravil učebnice slovenčiny pre základné (ľudové i meštianske) školy s vyučovacím jazykom maďarským a nemeckým. Publikoval praktické cvičebnice slovenského jazyka pre ľudové i meštianske školy s vyučovacím jazykom maďarským a nemeckým, viacdielnu učebnicu nazvanú NAŠA REČ (1. diel ilustroval Jaroslav Vodrážka, 2. diel Martin Benka) atď. Napísal a vydal viacero prekladových slovníkov rusko-slovenských, nemecko-slovenských, maďarsko-slovenských (prirodzene aj s časťou v obrátenom „garde“), r. 1935 publikoval v Bratislave aj SLOVNÍK CUDZÍCH SLOV. Je prekvapujúce, že tento pedagóg, plodný slovníkár a svojho času vedúci slovenský stenograf nenašiel miesto v ENCYKLOPÉDII SLOVENSKA, ba ani v PEDAGOGICKEJ ENCYKLOPÉDII SLOVENSKA.

2.2.2. Na tomto mieste sú však v prvom rade relevantné údaje o Jánovi Schulzovi ako stenografovi. Stenografiou sa totiž zaoberal celoživotne; už r. 1914 zložil z tohto odboru štátnu skúšku v Budapešti, a propagoval i učil ju dokonca aj v zajaťeckých táboroch v Rusku. Od r. 1938 učil rýchlopis na „sesterskej“ Obchodnej akadémii v Bratislave, bol prvým lektorom stenografie na Slovenskej univerzite a na Vysokej škole obchodných vied, predsedom Spolku slovenských stenografov i redaktorom časopisu Rýchlopisec. Je preto prirodzené a pochopiteľné, že keď sa na OA v Trenčíne uvoľnilo miesto učiteľa rýchlopisu, riaditeľstvo hľadalo vhodných kandidátov napr. aj prostredníctvom spolku. Ján Schulz ako najkompetentnejší rýchlopisec tých čias odporučil na toto miesto spolupracovníka redakcie Jozefa Mistríka, o ktorom podal pozitívne „referencie“.

3. Jozef Mistrík začal učiť na Štátnej slovenskej obchodnej akadémii v Trenčíne (pri tomto „ústave“ boli v tom čase zriadené tri „oddelenia“, a to štvorročná ob-

chodná akadémia, dvojročná obchodná škola a odborná pokračovacia škola pre živnosti obchodné) v septembri r. 1943. Dekrétom Ministerstva školstva a národnej osvety bol do vtedy 25-členného profesorského zboru „pridelený zo Štátnej ľudovej školy v Španej Doline“ a ustanovený či vymenovaný za „dočasného učiteľa“. Do kolektívu skúsených stredoškolských pedagógov vstúpil 22-ročný mladý muž po dvojročnej praxi na základnom školskom stupni. Ako povinné predmety sa vtedy vyučovali nemčina, angličtina, francúzština i ruština (konverzácia z týchto štyroch jazykov patrila medzi nepovinné predmety); jazykári mali teda v zbore aj primerané zastúpenie. Ruštinu napr. vyučoval – a do výročných správ ústavu pravidelne písal erudované odborné texty – v Rusku narodený potomok oravských vysťahovalcov Dr. Grigorij Medveckij (neskôr Gregor Medvecký), niekdajší asistent profesora Jiřího Polívku na pražskej Karlovej univerzite, autor SLOVNÍKA RUSKO-SLOVENSKÉHO (Trenčín 1944). Nemčinu a francúzštinu vyučoval Július Siarsky, ktorý o 30 rokov neskôr vydal veľký SLOVENSKO-NEMECKÝ SLOVNÍK (Bratislava, SPN 1973). Po skončení vysokoškolského štúdia začal na na OA v Trenčíne učiť rodák z blízkych Lednických Rovní Karol Hodro-Rosenbaum, ktorý výrazne posilnil filologickú sekciu zboru. Náuku o tovare (tovaroznalectvo) učil Dr. Ľudovít Schwaer, neskorší docent a v r. 1957 – 1978 vedúci katedry tovaroznalectva na Vysokej škole ekonomickej v Bratislave. Jozef Mistřík sa veľmi rýchlo stal plnohodnotným členom profesorského zboru, nesporne aj pre svoju charizmu, invenčné nápady, ústretovosť i odbornú pripravenosť a spôsobilosť. Hneď po nástupe (t. j. v školskom roku 1943/44) učil 37 hodín týždenne. Okrem rýchlopisu a rýchlopisných cvičení, ktoré vyučoval aj v maturitných triedach, mal v obchodnej škole z tohto úväzku 10 hodín písania na stroji. Možno pripomenúť, že v každej triede bolo z dnešného hľadiska nezvyčajne veľa žiakov: v II.b ročníku OA ich bolo napr. až 62. Jozef Mistřík veľmi rýchlo pedagogicky zvládol aj svojich skoro vrstovníkov, teda vyše 20-ročných mladých ľudí, ktorí v IV. ročníkoch vtedy neboli ničím výnimočným. Tí ho spočiatku prirodzene pokladali za nového spolužiaka a veľmi sa čudovali, že do triedy vstupuje v topánkach (v novej a moderne vybavenej budove OA sa žiaci povinne prezúvali): na privítanie vraj teda za ním letela aj jedna papuča. Táto príhoda sa dlho tradovala a šírila ústnym podaním: po mnohých rokoch si ju pamätala napr. germanistka docentka Irena Vaverková, autorka viacerých učebníc nemčiny pre samoukov, ktorá v príslušnom školskom roku s vyznamenaním zmaturovala, i známy právnik, pedagóg Právnickej fakulty UPJŠ v Košiciach, profesor Dr. Michal Gašpar, vtedy žiak I.a ročníka obchodnej školy, spomínajúci na túto udalosť ešte aj v r. 2007.

4. Jozef Mistřík vo vyučovacom procese používal oficiálne predpísanú UČEBNICU SLOVENSKÉHO RÝCHLOPISU Jána Schulza (dva diely tejto práce vyšli r. 1942 v bratislavskom Nakladateľstve slovenských profesorov); 1. diel bol už v januári toho roku schválený ako učebnica pre stredné školy, učiteľské akadémie (t. j. bývalé učiteľské

ústavy) a dokonca i pre meštianske školy. Aj toto „určenie“ používania učebnice podporuje predpoklad, že isté základy rýchlopisu poznali či spoznávali aj študenti i absolventi učiteľských ústavov spreď r. 1942. Používala sa tzv. československá sústava Herouta a Mikulíka (podľa tzv. hieroglyfického princípu sa skrátene označujú časté skupiny hlások, skracujú sa aj frekventovane používané slová a slovné spojenia; o autoroch sústavy porov. aj ďalej), ktorú pre slovenčinu prispôbil práve Ján Schulz. Zmeny sa týkali najmä mäkčenia, slov zakončených na *-st'*, vynechávania hlásky *al.* grafémy *j* a pod. V rýchlopise sa ako rozlišovací prvok používa napr. aj poloha znakov voči riadku a zosilňovanie (akési „tieňovanie“) znakov, a preto sa záznamy píše obyčajnou ceruzou. Dovolím si byť trocha osobným a poznamenať, že v ľudovej škole v Trenčíne som mal vždy dobré „stenografické“ ceruzky, a boli ony darom od profesora Mistríka.

4.1. Mladý ambiciózny a kreatívny profesor sa v škole, pravdaže, prezentoval aj inak: viedol rozličné exkurzie (najmä do jemu blízkej a známej Banskej Bystrice), so žiakmi nacvičoval zborové recitácie a spevy. Aj na tomto poli pracoval rýchlo a sústredene. Jeho zverenci sa predviedli napr. už 29. októbra 1943 na oslave 80. výročia založenia Matice slovenskej a 90-tych narodením Dr. Jozefa Škultétyho. Jeho angažovanie sa v porotách Hviezdoslavovho Kubína bolo prirodzeným a organickým pokračovaním aktivít v oblasti recitácie a umeleckého prednesu.

4.2. Aj v mimoškolských aktivitách Jozefa Mistríka dominoval rýchlopis. Riaditeľstvo ústavu zorganizovalo pre dospelých obyvateľov Trenčína štvormesačný (45 hodinový) rýchlopisný kurz, ktorý trval od 15. februára do 15. júna 1944. Zúčastnili sa na ňom najmä zamestnanci firmy Nehera, kvasnicovej továrne, privatisti OA i OŠ a iní. Kurz bol určený pre začiatočníkov i pokročilých; popri slovenskom rýchlopise sa pokročilí zoznámili aj s nemeckým rýchlopisom. Kurz viedol Jozef Mistrík. 20. mája 1944 sa v Trenčíne konalo zakladajúce valné zhromaždenie Spolku slovenských stenografov. Odznela na ňom prednáška prednáška predsedu SSS, už spomínaného profesora Jána Schulza, ktorý hovoril o význame a dôležitosti rýchlopisu v modernej spoločnosti. Jozef Mistrík ako organizátor zhromaždenia bol zvolený za tajomníka trenčianskej pobočky SSS. V tom čase už sústavne prispieval do časopisu RÝCHLOPIS, ktorý propagoval aj medzi žiakmi. V príslušnom školskom roku 1943/44 sa v trenčianskom ústave predplácalo 400 exemplárov tohto periodika.

5. V 25. výročnej správe Štátnej slovenskej obchodnej akadémie v Trenčíne za školský rok 1943/44 uverejnil Jozef Mistrík PRÍSPEVOK K DEJINÁM STENOGRAFIE NA SLOVENSKU. Viaceré konštatácie a údaje, prezentované v tomto texte, majú nadčasovú platnosť – a navyše sa k nim autor vracal aj vo svojej neskoršej stenografickej tvorbe (a preto ich chcem stručne komentovať a glosovať i niektorými menami a dátami doplniť) aj pri tejto príležitosti.

5.1. Prvý Slovák, ktorý sa intenzívnejšie zaujímal o rýchlopis, bol MUDr. Jozef Holub (1820 – 1899), ktorý vypracoval všeslovanskú sústavu na základe nemeckej sústavy Franza Xavera Gabelsbergera (1789 – 1849) v rukopisnej práci RYCHLOPIS ČESKOSLOVENSKÝ (1855). Jeho návrh sústavy bol však nepraktický, a preto sa neosvedčil a neujal. A tak prvý pokus o pôvodnú slovenskú sústavu vyšiel od Emila Černého (1839 – 1913), profesora klasickej filológie a slovenčiny na gymnáziu v Banskej Bystrici, člena výboru Matice slovenskej. V 5. ročníku Letopisu Matice slovenskej (1868) uverejnil článok SLOVENSKÝ TESNOPIS, v ktorom písal o význame rýchlopisu a krátení písania vôbec a oznámil, že vypracoval vlastnú sústavu. Jozef Mistrik ju hodnotí ako dôkladne prepracovanú, z čoho vyvodzujem záver, že jeho rozsiahlu (555-stranovú) rukopisnú prácu videl a poznal. Emil Černý odišiel r. 1868 do Ruska (do Moskvy), kde sa etabloval ako profesor klasických jazykov. Veľa o nich publikoval a za svoje diela získal od ruskej cárskej vlády množstvo vyznamenaní. Naďalej sa však zaoberal aj stenografiou: r. 1912 vydal NOVÚ VEDECKÚ SÚSTAVU RUSKEJ STENOGRAFIE v troch dieloch. (O živote a diele Emila Černého v Rusku písal r. 1982 v časopise Slavica Slovaca Štefan Švagrovský.) Aj v tomto prípade možno iba s ľútosťou konštatovať ako málo vieme o významných slovenských rodákoch. Veľká všeobecná ENCYCLOPAEDIA BELIANA zaznamenáva 10 osobností s týmto priezviskom, no Slovák Emil Černý medzi nimi nie je; z neznámych príčin ho prekvapujúco neuvádza ani PEDAGOGICKÁ ENCYKLOPÉDIA SLOVENSKA. Nová a moderná encyklopédia SLOVENSKO A – Ž (vyd. Ikar 2009) má len jediné heslo, a to *Černý, Vlado*, pričom nositeľ a tohto mena prezentuje ako „slovenského herca, športovca a manažéra.“ (Výklad o tom, že aktívne športoval a venoval sa modernému päťboju, je podľa môjho vedomia konfúzny: päťbojárom bol iný, starší Vlado Černý.)

5.2. Po prevrate napísal UČEBNICU SLOVENSKÉHO RYCHLOPISU (diel I., Písmo korešpondenčné) Čech Emanuel Krejčírek, od r. 1919 profesor gymnázia v Banskej Bystrici. Podľa Jozefa Mistrika to bola prvá aj vytlačená učebnica učebnica slovenskej stenografie (vyšla v Prahe r. 1922), no „nepriniesla nič trvalého.“ Od r. 1921 sa inak v I. ČSR používali učebnice zavádzajúce novú (československú) stenografickú sústavu Aloise Herouta (1860 – 1943) a Svojmíra Mikulíka (1869 – 1952). Do vývinu slovenského rýchlopisu zasahoval profesor Obchodnej akadémie v Bratislave a súdny písmoznalec Karel Kutílek (1876 – 1937), ktorý upravoval sústavu Herouta a Mikulíka pre slovenčinu. R. 1936 vydal v Prahe UČEBNICU SLOVENSKÉHO TESNOPISU a v tom istom roku inicioval založenie Spolku slovenských stenografov. Jeho predsedom sa stal už viackrát spomínaný Ján Schulz, ktorý – ako konštatuje v citovanom dobovom príspevku Jozef Mistrik – „venuje všetky svoje sily rozvoju rýchlopisu“. R. 1943 „bolo na Slovensku už niekoľko štátne skúšaných komorných stenografov, učiteľov rýchlopisu a štátne skúšaných kancelárskych stenografov“ (ibid.). Margi-nálne pripomínam, že komorný (teda parlamentný) stenograf musel vtedy viesť

zaznamenať 110 slov za minútu. V súčasnosti už stenografi v parlamente v zásade nepracujú (pred istým časom ešte bývali niekedy prizývaní), a možno aj preto nie je spojenie *komorný stenograf* zaregistrované (a vyložené) v hesle *komorný* ani v najnovšom SLOVNÍKU SÚČASNÉHO SLOVENSKEHO JAZYKA.

6. Jozef Mistrík pôsobil na Obchodnej akadémii v Trenčíne do konca školského roka 1948/49. V r. 1949 odišiel do Bratislavy, kde v období 1949 – 1954 učil na Vyššej hospodárskej škole. Ďalšie údaje o mieste a čase jeho pôsobenia na výskumných a pedagogických pracoviskách sú všeobecne známe napr. aj zo stále opakovaného a neinovovaného hesla v SLOVENSKÝCH JAZYKOVEDCOCH. Vo svojom „stenografickom období“ vydal úctyhodný počet knižných titulov, ktoré tu nebudem vymenúvať. Za dôležité pokladám však zdôrazniť, že Jozef Mistrík vypracoval vyšší, tzv. druhý stupeň krátenia, ktorým sa výrazne zvýšila efektivita práce stenografov. V tom istom období (r. 1954) vypracoval spolu s učiteľom slepeckého ústavu v Levoči Jozefom Vráblom systém slovenského skratkopisu pre nevidiacich a vydal aj príslušnú učebnicu. Pomocou tohto systému sa čas písania i čítania Braillovho písma skrátil približne o tretinu.

7. V jazykovednej bibliografii, ktorá zaznamenáva tituly knižných i časopisec-kých prác Jozefa Mistríka v jeho ďalšom – teda jazykovednom – tvorivom období, sú prvé záznamy z r. 1953. V časopise Slovenský stenograf napr. referoval o reforme slovenského pravopisu a stenografie. R. 1954 začal na Filozofickej fakulte UK v Bratislave externe študovať kombináciu slovenský jazyk – ruský jazyk. Na niektoré prednášky prof. Stanislava a prof. Paulinyho chodil aj s našim ročníkom. Všetci sme s údivom sledovali ako si ich výklady stenografuje. Rýchlopis používal aj neskôr pri autorskej i redakčnej príprave jazykovedných textov. Rýchlopisné znaky boli aj na strojopisných stránkach môjho prvého väčšieho príspevku prijatého do Jazykovedných štúdií IX, ktoré Jozef Mistrík pripravoval ako pracovník Ústavu slovenského jazyka SAV. (JŠ IX vyšli však až r. 1966, a vtedy už J. Mistrík pôsobil ako pedagóg na FFUK.) Jeho výnimočná činnosť, energia a invencia dlhodobo spolu-určovala a profilovala jazykovedné výskumy a deje v slovenskej lingvistike. Som rád, že som mohol byť ich svedkom a účastníkom.

Literatúra

25. výročná zpráva za školský rok 1943 – 44. Trenčín: Štátna slovenská obchodná akadémia 1944, 126 s.
MISTRÍK, Jozef: Príspevok k dejinám stenografie na Slovensku. In: 25. výročná zpráva za školský rok 1943 – 44. Trenčín: Štátna slovenská obchodná akadémia 1944, s. 24 – 26.
Slovenský biografický slovník. V. zväzok. R – Š. Martin: Matica slovenská 1992. 560 s.

NÁBOŽENSKÉ KOMUNIKÁTY A ICH ŠTYLISTICKÁ INTERPRETÁCIA V DIELE JOZEFA MISTRÍKA

Jozef Mlacek

*Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku
Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok, e-mail: jozef.mlacek@gmail.com*

MLACEK, J.: Religious Communication and Its Stylistic Interpretation in Jozef Mistrík's Work In Slovak Speech, 2011, vol. 76, no 5-6, p 294-299.

Abstract: The study deals with professor J. Mistrík's terminology used in his interpretation of religious texts. It is proved that at the beginning of 1990's, J. Mistrík identifies the term religious style, which is specific for its attributes such as its connection with a sacral sphere, subjectivity, rituality as well as functional and formal disparity, applying the means from various semiotic fields etc. However, later on, in the last edition of his Stylistics, he leaves this term aside and explains the whole group of communicates from this sphere by the means of more specific terms (the so called secondary styles). Moreover, he explicitly defines liturgical, homiletic and biblical style. The author observes that J. Mistrík realizes that these styles depend on the nature of concrete religion (sometimes called as the hagiolects of particular religious systems), but he also emphasizes the existence of certain universal features and means of this style or these styles regardless of a religious type.

Key words: religious style, liturgical style, homiletic style, biblical style, Jozef Mistrík's stylistic works

Východiskom pre naše zamýšľanie sa nad Mistríkovou interpretáciou pojmu náboženský štýl, resp. nad pojmami s náboženskou sférou spätými, bude časť záveru a časť z úvodu jeho známej štúdie NÁBOŽENSKÝ ŠTÝL, ktorú Jozef Mistrík uverejnil v poslednom zo zväzkov zborníka *Studia Academica Slovaca*, ktoré on sám zostavoval (1991). V závere tejto štúdie okrem iného trochu voľnejšie, esejisticky píše: „Náboženský štýl je štýl sui generis. Doteraz neskúmaný a neformulovaný a nezaradený“ (1991, s. 174). Paradoxnosť takejto situácie signalizuje autor zasa v spomenuťom úvode tej istej štúdie: „...hoci s jeho žánrami sa odnepamäti stretáme denne v súkromných i verejných situáciách človeka“ (tamže, s. 164). Práve citovanou Mistríkovou štúdiou sa spomenuté charakteristiky výrazne zmenili. Naším cieľom preto nebude podávať vlastný výklad danej problematiky, ale ako je známe, aj v jej vlastných Mistríkových interpretáciách sa všeličo zmenilo, posúvalo, a tak práve tieto posuny budú nielen pre istú otvorenosť niektorých riešení, ale aj so zreteľom na jubilejnú príležitosť predmetom našich výkladov aj úvah.

Na začiatku bude namiesto spomenúť aspoň základné fakty o tom, kde a ako sa J. Mistrík skúmanej problematiky dotýkal. Podľa takéhoto zámeru sa žiada uviesť najmä to, že tento autor vydal krátko po spoločensko-politických premenách z prelomu 80. a 90. rokov doma spomenutú osobitnú štúdiu pod názvom NÁBOŽENSKÝ ŠTÝL (1991) a o rok nato v prestížnom (S. Gajdom a H. J. Sobeczkom redigovanom) poľskom stylistickom zborníku *STYLISTYKA* čiastočne modifikovanú verziu uvedenej

štúdie pod názvom RELIGIÓZNY ŠTÝL (1992). K týmto faktom treba pridať, že J. Mistrik osobitosť tejto problematiky signalizoval síce stručnými, ale dosť zreteľnými poznámkami už v starších vydaniach svojich ŠTYLISTÍK. Asi najvýraznejšie sa to prejavilo už v 1. vydaní ŠTYLISTIKY SLOVENSKEHO JAZYKA (1970), keď sa tu táto problematika spája jednak s rečníckym štýlom (náboženský štýl sa podľa toho „v stredoveku výdatne napájal“ práve rečníckym štýlom – s. 9) a jednak s Paulinyho myšlienkou o reprezentácii jednotlivých štýlov v minulosti osobitnými jazykmi (autor tu zdôrazňuje najmä zreteľnú súvislosť tohto štýlu s latinčinou – tamže, s. 24). V nasledujúcich vydaniach je táto otázka naznačená iba celkom stručne. Túto faktografiu treba doplniť konštatovaním, že v roku 1997 vyšlo J. Mistrikovi tretie (a doteraz posledné) vydanie jeho uceleného kompendia *Štylistika*, v ktorom sa vôbec nespomína – ako by sa po vydaní uvedených štúdií dalo predpokladať – osobitný náboženský alebo religiózny štýl, ale v kapitolkách s výpočtom a celkom krátkou charakteristikou mnohých sekundárnych štýlov (je ich tam vyše sedemdesiat) sú samostatné oddiely o kazateľskom a liturgickom štýle, ako aj menšie poznámky o biblickom štýle. Už samotný tento rozdiel v autorovom prístupe k vymedzovaniu uvedených kľúčových pojmov, ale aj viacero tam zahrnutých parciálnych formulácií dáva podnet na trochu pozornejšie uvažovanie o niektorých stránkach autorových interpretácií skúmaných otázok. Do popredia sa pritom dostávajú najmä takéto parciálne otázky: a) Problém vymedzovania náboženského štýlu ako osobitného funkčného štýlu. V samom tomto okruhu je niekoľko špecifickejších otázok. b) Pozornosť si zaiste zasluhuje aj už zaznamenaná skutočnosť, že pomerne krátko po uvedených štúdiách, v ktorých autor prichádza s konceptualizáciou pojmu náboženský štýl, sa v novšom kompendiu tento štýl vôbec nespomína, namiesto neho sa však uvádzajú až tri sekundárne štýly. c) Aspoň stručne sa treba pristaviť aj pri kritickej poznámke poľskej bádatelky M. Wojtakovej o Mistrikovej interpretácii tohto štýlu. Uvažovanie aj o jej výhradách tiež logicky patrí do náplne tohto textu.

Východiskom nášho uvažovania môžu byť sumarizujúce závery prvej uvedenej štúdie, v ktorých sa popri iných formuláciách takmer axiomatically zdôrazňuje – zopakujme už uvedené: „Náboženský štýl je štýl sui generis. Doteraz neskúmaný a neformulovaný a nezaradený“ (Mistrik, 1991, s. 174). Každá z týchto výpovedí, ba aj každé slovo z nich môže byť námetom na malú úvahu. Zamýšľanie sa nad nimi treba začať od prvých slov druhej výpovede: „doteraz neskúmaný“, lebo práve od nej sa odvíjajú aj všetky ostatné uvedené formulácie. Ešte explicitnejšie ako v predchádzajúcom spojení tu vystupuje do popredia poznatok, že J. Mistrik nepoznal Mikovu štúdiu o týchto otázkach; explicitne o tom svedčí najmä úvod jeho vlastnej štúdie, kde sa nachádza aj takáto výpoveď: „Nie je nám známe, že by sa doteraz boli niekde publikovali aspoň jeho (= náboženského štýlu; J. Mlacek) základné charakteristické črty ...“ (tamže, s. 164). Keďže išlo podľa autora o štýl „doteraz neskúmaný“, cel-

kom logicky išlo aj o štýl doteraz „neformulovaný a nezaradený“. To je však len vonkajšia stránka veci. Pristúpme k tým podstatnejším momentom z jeho výkladov.

Už sme naznačili, že v súvislosti s prvým vytýčeným okruhom sa ponúka na zamyslenie niekoľko špecifickejších problémov. Zastavme sa hneď pri samom vymedzovaní tohto štýlu. Autor predovšetkým formuloval jeho mnohoraké znaky, jeho jazykové aj nejazykové a všeobecné semiotické parametre (stret prvkov viacerých znakových systémov) a z toho mu vychodí konštatovanie o disparátnosti tohto štýlu. Jeho argumentácia sa môže zdať trochu účelová, ale pripomeňme si aspoň niečo z nej. Jozef Mistrík už predtým v Štylistike z roku 1989 píše: „Nový funkčný štýl môže vzniknúť aj namiesto iného, alebo môže vzniknúť integráciou niekoľkých, ale aj tak, že utvorí prienik so starším štýlom alebo utvorí tangenciálne zoskupenie atď.“ (s. 420). Podčiarknuť sa tu žiada jednak všeobecný fakt, že autor je zástancom videnia silnej dynamiky v celej sústave štýlov, a teda vydelenie osobitného náboženského štýlu nie je pre jeho chápanie štýlu i celej sústavy štýlov nijakou neriešiteľnou vecou, a jednak fakt, že tu *expressis verbis* hovorí o funkčnom štýle, teda nie o niečom, čo inde sám označuje ako *konfigurované, jedinečné štýly* (tamže, s. 422). Ako podporný argument pri svojom vymedzovaní náboženského štýlu možno zachytiť aj túto jeho formuláciu: „Ak však uznávame existenciu rétorického alebo umeleckého štýlu (a dnes už aj disparátny publicistický i náučný štýl), potom do ich kontextu možno zaradiť ako analogicky dispatátnu kategóriu aj religiózny štýl“ (Mistrík, 1991, s. 174).

Súčasťou jeho vymedzovania daného štýlu je určovanie jeho podstatných vlastností. Na prvom mieste autor spomína jeho subjektívnosť (v tomto bode mu neskôr trochu protirečil F. Kočiš; 1998, s. 19 – 27), ďalej hymnickosť (podľa neho aj s ňou spojená emocionálnosť), patetickosť, pompéznosť, ale zasa aj úprimnosť, intímnosť, oslavnosť a heterogénnosť (164). V jeho koncepcii štýlu, pravdaže, má popredné miesto zamýšľanie sa nad štýlotvorným pozadím tohto konkrétneho štýlu. Práve tu sa podáva špecifická povaha celého tohto druhu komunikácie, keď sa zdôrazňuje osobitosť jej adresáta (najčastejšie Boh), ale aj osobitosť predmetu (autor tu má na mysli skôr osobitné rečové akty, ako sú prosba, oslava, chvála, ale aj požehnanie). Zaiste so štýlotvornými činiteľmi tohto štýlu súvisia aj také skutočnosti, ako sú knižnosť, rétorickosť, dialogickosť, ktoré autor uvádza ako ďalšie štýlotvorné činitele, ale tu už ide predsa len skôr o vlastnosti, znaky tohto štýlu ako o osobitné štýlotvorné činitele. Posledným krokom v autorovom vymedzovaní tohto štýlu je súvislejší rozbor vlastných jazykových prostriedkov, konkrétne najmä lexikálnych, ale aj morfológických, textových aj syntaktických. Na viacerých miestach tohto výkladu autor prechádza až do enumerácie príslušných prostriedkov, a tak nie div, že aj či najmä toto sa stalo východiskom kritických pripomienok poľskej bádateľky M. Wojtakovej, ktorej sa zdá, že celé autorovo chápanie tohto

štýlu je až priveľmi formálne, že v ňom chýbajú isté hlbšie či priamo hĺbkové parametre tohto štýlu (Wojtaková, 1998).

Po takomto argumentovaní z viacerých strán v prospech vymedzenia náboženského štýlu ako osobitného funkčného štýlu sa naozaj môže zdať paradoxné, že o krátky čas autor v spomenutom poslednom vydaní svojej Štylistiky tento štýl vôbec nespomína, že namiesto neho uvádza vo svojom výpočte sekundárnych štýlov až tri štýly. Keď však pozornejšie čítame už text jeho spomenutej koncepcnej štúdie, zistíme, že na viacerých miestach a dosť systematicky sa tam hovorí o *liturgických, kazateľských, homiletických aj biblických* druhoch textu v rámci náboženského štýlu, pričom sa každému z nich pripisujú nielen niektoré analogické kvality (ktoré ho včleňujú do toho istého rámcového, teda náboženského štýlu), ale aj zreteľne diferencované vlastnosti, prostriedky, funkcie. Ako vidieť, poznanie hlbšej diferencovanosti celej tejto oblasti (u neho vlastne náboženského štýlu) malo už tu svoje zárodoky, a tak neskoršie vyčlenenie uvedených sekundárnych štýlov nemôže/nemohlo byť nijakým prekvapením. Zdôrazniť treba azda aj fakt, že aspoň v dvoch prípadoch z uvedených troch sekundárnych štýlov (konkrétne tu máme na mysli liturgický a kazateľský štýl) ide naozaj o špecifické sféry náboženskej komunikácie, o sféry s výrazne osobitnými funkciami, s osobitnými žánrovými kvalitami aj osobitným výrazivom.

Okrem toho sa žiada ešte pripomenúť, že autor aspoň vo výklade jedného z týchto neskôr vydeľovaných štýlov tejto sféry, a to konkrétne pri interpretácii kazateľského štýlu, mieri aj na tie a také dimenzie danej komunikácie, ktoré sú známe z Mikovho prístupu k tejto otázke, a to pod jeho názvom heteronómia religiózneho štýlu. V Mistríkovom výklade spomenutého sekundárneho štýlu sa totiž hovorí o vzťahu medzi vyspelejším a menej vyspelým účastníkom komunikácie, medzi „vedúcim“ a subordinovaným komunikantom (1997, s. 551). Rovnako je tu pozoruhodné, ako autor aj metódami „svetských“, profánnych disciplín, teda bez nejakého hlbšieho odkazovania na prístupy teologických vied, adekvátne interpretoval diferenciaciu kazateľstva na špecifickejšie typy kazateľských a homiletických prejavov. Práve v týchto polohách jeho výkladu dosahuje celý jeho prístup k tejto sfére aj k jeho vyčleňovaniu parciálnych štýlov v jej rámci pravdepodobne najväčšiu hĺbku, a teda práve týmito miestami autor do istej miery relativizuje už spomínanú Wojtakovej mienku o akomsi svojom príliš formálnom chápaní tohto štýlu.

Spomedzi takýchto všeobecnejších určení sledovaného štýlu, resp. neskôr vlastne už sledovaných štýlov treba zaznamenať aj myšlienku, že podobne ako iní bádatelia aj J. Mistrík si uvedomuje rozdielnosť náboženskej komunikácie v jednotlivých náboženstvách a rítoch (novšie komunikačné teórie tu spresňujúco hovoria o rozličných hagiolektoch), ale že aj tak zdôrazňuje tézu o mnohých paralelných podstatných znakoch tohto druhu komunikácie, teda naznačená rozdielnosť, u neho

vlastne disparátnosť, mu nebráni hovoriť o náboženskom štýle ako o jednom osobitnom štýle stojacom v opozícii voči iným funkčným štýlom.

Spomenutú rámcovú charakteristiku Mistríkovho prístupu k sledovaným otázkam treba doplniť aj konštatovaním, že vo všetkých jeho uvedených prácach, resp. ich pasážach dostala naša štylistika celkom explicitné a komplexné zachytenie všetkých relevantných rozmerov komunikátov z tejto sféry (ide najmä o náležité semiotické vyhodnotenie veľmi rozdielnych prostriedkov, ktoré sú príznačné pre túto sféru; už sme zaznamenali, že sám autor hovorí práve na takomto pozadí o spomínanej disparátnosti vydeľovaného štýlu), čím sa celý jeho prístup k tejto otázke stal nielen organickou, ale aj zreteľne podnetnou zložkou príslušného odborného diskurzu. Už tu možno konštatovať, že práve Mistríkove interpretácie štýlu, či novšie aj štýlov náboženskej komunikácie, sú spolu s Mikovými prístupmi k tomuto fenoménu jednoznačne najvýraznejším slovom našej štylistiky k výskumu komunikácie z náboženskej sféry. Platnosť takéhoto predbežného záveru nijako podstatne neoslabujú ani zistenia, že J. Mistrík ani v posledných verziách svojho prístupu k danej problematike ešte nevyužil už vtedy sa ponúkajúce podnety komunikatívnej koncepcie výkladu textu a štýlu (konkrétne teda napríklad uplatnenie pojmu komunikačná sféra či oblasť) a že na druhej strane práve on – bádateľ, ktorý hľadal a videl prieniky, hybridizáciu na všetkých rovinách štylistickej problematiky – sa pri konceptualizácii spomínaných pojmov ešte ani nedotkol širokej a mnohorozmernej oblasti prienikov komunikátov z tejto sféry s komunikátmi z iných sfér. V tom však už všeličo novšie priniesli viacerí ďalší bádatelia (napr. V. Patráš, F. Ruščák, D. Slančová, J. Sabol), ktorí však na Mistríkove výklady skúmanej sféry vždy v nejakej podobe nadväzovali.

Hoci sme sa v predchádzajúcom texte aspoň okrajovo dotkli spomínaných pripomienok poľskej bádateľky tejto problematiky M. Wojtakovej k Mistríkovmu prístupu vo výklade náboženského či religiózneho štýlu, celkom na záver sa žiada akýsi celkový dovetok na okraj takéhoto diskurzu. Už sme povedali, že poľská autorka vyčíta Mistríkovmu výkladu istú formálnosť, fakt, že celý jeho výklad vychádza z vymedzenia štýlu ako formálnej štruktúry a z určovania jeho formálnych znakov. Aj to sme konšatovali, že podnetom tu zaiste bolo, že v Mistríkovej štúdii sa vyraťujú spomínané jazykové prostriedky tohto štýlu a rovnako aj prostriedky z iných semiotických oblastí (hudba, farby, gestá atď.). Z našich predchádzajúcich poznámok už vyplynulo, že celé takéto hodnotenie je z hľadiska samej štylistiky nie celkom opodstatnené. Na niekoľkých miestach sme zaznamenali, že J. Mistrík ide na mnohých miestach do hĺbky funkčných, ilokučných aj obsahových rozmerov textov z tejto sféry, a tak sa zdá, že autorkine výhrady majú istú oporu najmä v tom, že náš bádateľ takmer vôbec neprihliada na výsledky novších výskumov z oblasti niektorých špecifických teologických disciplín, najmä liturgiky a homiletiky. Na jednom

mieste (v súvislosti s členitosťou sféry kazateľstva) sme však ukázali, že J. Mistrík prináša isté pozoruhodné zistenia o daných otázkach aj bez spomenutej opory.

Literatúra

- KOČIŠ, František: Východiská konštituovania náboženského štýlu v súčasnej spisovnej slovenčine. In: *Acta Facultatis Pedagogicae Universitatis Tyrnaviensis*. Red. P. Híc. Trnava: Trnavská univerzita 1998, s. 19 – 27.
- MIKO, František: Štýlové kríženie v barokovej poézii. In: *Od epiky k lyrike. Štylistické prierezy literatúrou*. Bratislava: Tatran 1973, s. 182 – 212.
- MISTRÍK, Jozef: Náboženský štýl. In: *Studia Academica Slovaca* 20. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1991, s. 163 – 175.
- MISTRÍK, Jozef: Religiórny štýl. In: *Stylistyka. I. Stylistyka dziś*. Red. S. Gajda. Opole: Uniwersytet Opolski 1992, s. 82 – 89.
- MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. 3., uprav. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997. 600 s.
- MISTRÍK, Jozef: *Štylistika slovenského jazyka*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970. 422 s.
- WOJTAK, Maria: Czy można mówić o stylu człowieczej rozmowy z Panem Bogiem. In: *Człowiek – dzieło – sacrum*. Red. S. Gajda – H. J. Sobeczko. Opole: Uniwersytet Opolski 1998, s. 309 – 319.

ŠTYLÉMA – MISTRÍKOVSKÉ (A INÉ) INŠPIRÁCIE

Daniela Slančová

*Inštitút slovakistiky, všeobecnej jazykovedy a masmediálnych štúdií
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 17. novembra 1, 080 78 Prešov
e-mail: daniela.slancova@unipo.sk*

SLANČOVÁ, D.: Styleme – Inspirations by Jozef Mistrík (and Others). In *Slovak Speech*, 2011, vol. 76, no. 5-6, p. 300-310.

Abstract: The contribution is a brief summary of the concept of styleme in Slovak stylistics. At the same time it introduces the concept of styleme in the interactive understood stylistics. The main aim of the contribution is to point out at the effectiveness of the term styleme in contemporary stylistics. The term, introduced to stylistics by Jozef Mistrík, has approved itself as a proper tool for explaining complex stylistic phenomena and relations. While explaining the concept of styleme, the author follows some of the ideas of J. Mistrík, J. Findra, F. Miko, J. Horecký, J. Dolník and others. In her interactive and interdisciplinary concept of stylistics, styleme is introduced as cognitive-pragmatic unit of stylistic quality. It is a part of (linguistic) consciousness, realized in a text. Together with the notion of norms, it is an important part of axiological competence. The process of stylization is a process of stylemes activating. The dominant configuration of the stylemes determines the so called expressive style.

Key words: interactive stylistics, styleme, stylistic quality

Príspevok je stručnou rekapituláciou chápania štylémy v slovenskej štylistike a zároveň predstavuje koncepciu štylémy v interaktívne chápanej štylistike (porov aj ďalšie čiastkové štúdie a články: Slančová, 2003, 2004, 2006, 2007). Termín štyléma sa používa v podstate výhradne v slovenskej, resp. českej lingvistike. Do slovenskej lingvistiky ho uviedol podľa svojich vlastných slov práve Jozef Mistrík.¹ Termín sa postupne vymedzoval a interpretoval aj v prácach ďalších autorov (napr. Findra, Ruščák, Krčmová). V chápaní štylémy u J. Mistríka možno nájsť viaceré doplnujúce sa vrstvy. Derivačný formant -éma poukazuje na émické, systémové chápanie štylémy,² hoci J. Mistrík nechápe štylistiku v stratifikačnom zmysle ako osobitnú jazykovú rovinu.³ Interpretácie, ktoré autor pri vysvetľovaní štylémy ponúka, poukazujú na konštantné sémy pojmu, teda je to stále „prvok, ktorý robí štýl, pomocou ktorého sa štylizuje...“, ktorý „...signalizuje zameranie, charakter textu“ (1977,⁴ 1985, 1997), ako aj na sémy, ktoré prešli v jeho chápaní

¹ „Pojem štyléma sa po prvý raz v slovenskej štylistike uplatnil a vysvetlil v práci J. Mistríka *Jazyko-intonačné prostriedky recitátora* (1967)... (citované podľa Mistrík, 1985, s. 31, resp. 1997, s. 31).

² „Slovo štyléma je odvodené od základu štýl. Podobne je graféma prvok, pomocou ktorého sa písomne, graficky vyjadrujeme, fonéma je prvok zvukového prejavu (...) a syntagméma je prvok syntagmy atď...“ (1985, s. 31; 1997, s. 31).

³ „Štylistika sa v niektorých odborných prácach kvalifikuje ako samostatná jazyková rovina, no primeranejšie tu bude hovoriť o osobitnej jazykovednej disciplíne (tak ako je to s historickou gramatikou, dialektológiou, sociolingvistikou, psycholingvistikou atď.).“ (1985, 1997, s. 31).

⁴ „Vektory štýlotvorných procesov majú na jednej strane podobu štýlotvorných činiteľov a na druhej strane podobu štýlotvorných jazykových prostriedkov (štyléma)“ (s. 69).

miernym posunom. Mistríkovo vymedzenie štylémy je v podstate deviačné, teda založené na predpoklade, že štylistický účinok vzniká len na základe nápadnosti použitého prostriedku, na základe odchýlky od neutrálneho, normovaného (k deviačne chápanej štylistike porov. Hoffmannová, 1997....),⁵ aj keď neskôr (1997, s. 31) pripúšťa, že „funkciu štylém môžu plniť rovnako expresívne, ako aj tzv. neutrálne prvky, ktoré tvoria charakter textu, ktorými sa štylizuje.“⁶

K Mistríkovi chápaniu štylémy sa kriticky vyjadril J. Bosák (1991, s. 71): „Štyléma je podľa nášho názoru len kvázisystémová jednotka, pretože sa vyznačuje subjektívnosťou, intuitívnosťou, jedinečnosťou a podobne a nespĺňa základné kritériá (formálno-obsahová konzistentnosť a realizácia) pre vymedzovanie jednotiek v stratifikačnom modeli jazykovej stavby“. Z citátov uvedených v poznámkach č. 2, 3 sa nemožno jednoznačne domnievať, že J. Mistrík chápal štylému ako systémovú jednotku v stratifikačnom modeli jazyka, skôr sa zdá, že sa usiloval terminologicky uchopiť rôznorodé príznakové prostriedky, ktoré sú podľa jeho koncepcie „zodpovedné“ za vznik štylistického javu a vo svojom pôsobení vykazujú systémový charakter. Spočiatku bral do úvahy hlavne jazykové prostriedky (1977, s. 69, pozri poznámku č. 4), čo zodpovedalo jeho vtedajšiemu chápaniu štýlu a štylistiky,⁷ neskôr, znova v súlade s rozšírením významu pojmu štýl,⁸ po-

⁵ „...je to prvok, ktorý je nezvyčajný, nápadný, pútajúci adresáta prejavu“ (Mistrík, 1985, s. 31, pôv. 1967). V súvislosti s intonačnými výrazovými prostriedkami Mistrík (1977, s. 367; 1985, 1997, s. 267; kurzívou sú vyznačené časti, ktoré sa nachádzajú len v 1977 – pozn. D. S.) uvádza, že: „v našej situácii sa môže štylémou stať každá zložka intonácie, keď sa použila neočakávané, neprediktabilne, keď poslucháča prekvapí/prekvapila. Ale rovnako ňou môže byť aj stereotypné opakovanie toho istého prvku za sebou, napr. opakovanie prestávky, prízvuku a podobne. Teda všetko, čo „vysunie“ prejav mimo základnej, neutrálnej roviny. A tak nevyhnutne potom platí téza, že pri intonovaní prejavu sa môžu vyskytnúť dve roviny. Prvá je /Jedna, tá základná, ako neutrálne pozadie (norma), to je rovina dorozumievacia, bez ktorej je ústny prejav nepredstaviteľný. Druhá, to je rovina stojí/stojaca nad touto neutrálnou rovinou. Tá je reprezentovaná štylizujúcimi prvkami, v nej sa prejaví štýl reči. Fungovanie tejto roviny prináša estetizujúce umelecké prostriedky.“

⁶ „Zjednodušíme si vec kvôli ľahšiemu porozumeniu nasledovne: V štylisticky neutrálnom texte sa vyskytnú niekoľko neočakávaných emocionálnych výrazov alebo medzi vetami stredne dlhými (napríklad s dĺžkou 10 slov) sa vyskytnú nápadne krátke, napríklad jednoslovné vety. Na tých miestach, kde sa to stalo, vzniká kontrast, takzvaný štylistický kontext a prostriedky, ktoré ho vytvorili, to sú štylémy. V uvedenom zmysle chápeme štylému aj v tejto práci. Funkciu štylém môžu plniť rovnako expresívne, ako aj tzv. neutrálne prvky, ktoré tvoria charakter textu, ktorým sa štylizuje.“ (1997, s. 31).

⁷ „Jazykový štýl je spôsob cieľavedomého výberu a zákonného usporiadania a využitia jazykových prostriedkov na komunikáciu so zreteľom na situáciu, funkciu, zámer autora a na obsah prejavu...“ (1977, s. 32); „Štylistika je jazykovedná disciplína, lebo jej predmetom sú také javy, ktoré sa vyjadrujú a vnímajú prostredníctvom jazyka... Má síce inventár (neobmedzený inventár) štylém, to jest prvkov, ktorými sa konštituujú štylistické javy, ale štylémy, to sú také prvky, ktoré môžu existovať len ako vlastnosti, vzťahy alebo stavy entít iných jazykových rovín.“ (1977, s. 33 – 34).

⁸ „Jazykový štýl definujeme ako spôsob prejavu, ktorý vzniká cieľavedomým výberom, zákonným usporiadaním a využitím jazykových a mimojazykových prostriedkov so zreteľom na tematiku, situáciu, funkciu, autorov zámer a na obsahové zložky prejavu...“ (1985, 1997, s. 30)... „Štylistika nemá samostatný inventár jazykových prostriedkov, ale si ho tvorí výberom z inventárov všetkých“ (teda už nie iných – pozn. D. S.), jazykových rovín a vypožičiavaním prostriedkov z mimojazykových oblastí.“ (1985, 1997, s. 31).

kladá za štýlémy, ktoré sú „inventárom“ štylistiky ako jazykovednej disciplíny, aj nejazykové prostriedky.

Systémové, štruktúrne a zároveň komunikačné chápanie pojmu štýléma rozpracoval J. Findra (1984 a predovšetkým 2004).⁹ Na rozdiel od J. Mistříka vyčleňuje J. Findra štylistickú rovinu jazykového systému (2004, s. 13) a domnieva sa (podobne ako J. Mistřík v súvislosti so štylistikou ako jazykovednou disciplínou), že „je špecifická v tom, že nemá osobitný súbor prostriedkov, nemá vlastný inventár prvkov. V skutočnosti má najbohatší inventár, ktorý tvoria prvky ostatných rovín jazykového systému. Štylistická rovina si ich síce prepožičiava od ostatných rovín jazykového systému, no v jej „prostredí“ sa hodnotia ako štýlémy“ (ibid.). Štýléma v chápaní J. Findru je teda prvkom štylistickej roviny jazykového systému (s. 18). „Patrí k základným pojmom štylistiky, ... v pojme štýléma sú zahrnuté všetky výrazové prostriedky, ktoré vo funkčnej synchronizácii zabezpečujú štýlový profil textu, a to tak na úrovni systému (...), ako aj na úrovni realizácie (...).“ (ibid., s. 21). Štýléma sa v koncepcii J. Findru v porovnaní s koncepciou J. Mistříka chápe širšie,¹⁰ obidve koncepcie spája pojem štylistického kontextu založený na „principe kontrastu“,¹¹ teda v podstate odchýlky, deviácie od prevažujúceho okolia (u Mistříka je to odchýlka nápadného od neutrálneho, u J. Findru vzniká „kontrast ako zdroj emocionálno-estetického pôsobenia, osobitného účinku“ (s. 17) buď ako výskyt príznakového na pozadí neutrálneho, alebo neutrálneho na pozadí príznakového. Systémová klasifikácia a charakteristika štýlém predstavuje v koncepcii J. Findru základný program štylistiky (s. 19). Štylistická paradigmatica zahŕňa jazykové (tie predovšetkým), kompozičné a kinetické štýlémy; z pragmalingvistického hľadiska sú to informémy a pragmémy. Štýlémy sú štruktúrované horizontálno-vertikálne; „v texte sa jazykové prostriedky vo funkcii štýlém... využívajú s ohľadom na ich štruktúraciu, hodnotové včlenenie, systémové umiestnenie v paradigmatickej zásobárni“ (s. 18).¹²

⁹ Toto chápanie štýlémy je zároveň obsahom hesla štýléma v Encyklopédii jazykovedy (1993).

¹⁰ „Ako štýlémy sú funkčne aktívne všetky systémovo predpokladané i v konkrétnom jazykovom prejave využité prostriedky. Ani štýlémy, ktoré tvoria tzv. neutrálne pozadie (neutrálnu rovinu textu), nie sú štýlovo pasívne. Ich aktívna úloha je v tom, že oživujú, aktivizujú a prípadne aj aktualizujú funkčné danosti príznakových prvkov.“ (s. 17).

¹¹ Explicitne vyjadrenie „princíp kontrastu“ použil len J. Findra (2004, s. 17).

¹² Jadrom štylistickej koncepcie J. Findru, podobne ako koncepcie J. Mistříka (u J. Findru v rozpracovanejšej podobe) je selektívne chápaná štylistika. Ako pripomína J. Hoffmannová (1997, s. 133), predstava výberu z rovnocenných prostriedkov sa objavila už v antickej kultúre. Selektívnu predstavu štýlu rozpracoval napr. R. Jakobson, ktorý definoval štýl ako výsledok výberu a kombinácie na osi paradigmatických a syntagmatických vzťahov jazykových prostriedkov na všetkých rovinách jazykového systému. Na paradigmatickej osi, t. j. medzi alternatívnymi výrazmi, z ktorých vyberáme prvok na obsadenie určitého miesta v textovej postupnosti, vznikajú vertikálne ekvivalencie, na syntagmatickej osi, t. j. medzi dvoma rôznymi prvkami v lineárnej textovej sekvencii, vznikajú tzv. horizontálne ekvivalencie. Štýl textu sa utvára tak, že postupne vyberáme prvky z tried vertikálnych ekvivalencií (paradigiem) a organizujeme ich usporiadanie v lineárnej postupnosti, kde vznikajú horizontálne ekvivalencie (porov. Hoffmannová, 1997, s. 133).

J. Findra si uvedomuje význam komunikačných procesov pri konštituovaní vedomia štýlmy, keď tvrdí, že „relatívnu identickosť medzi zámerom expedienta a interpretáciou tohto zámeru percipientom zabezpečuje povedomie o funkčnej, sémanticko-štylistickej hodnote štýlmy, ktoré je ukotvené v intuitívnej alebo uvedomenej jazykovej a komunikačnej kompetencii účastníkov komunikačného procesu, ako aj povedomie o štýlovej a komunikačnej norme“ (2004, s. 21).

Na J. Findru nadväzuje vo svojom uvažovaní o štýleme F. Ruščák (2008). Aj F. Ruščák vyčleňuje osobitný štylistický plán jazyka a štýlemu chápe znakovu, ako „konštitutívno-bilaterálnu jednotku štylistického plánu jazyka, ktorá ... má dve dimenzie: významovú (obsahovú) vnútornú zložku, resp. významový invariant odrážajúci vzťah k objektívnej realite“ (teda v podstate ide o informému vo Findrovom delení štýlém z pragmalingvistického hľadiska – pozn. D. S.) „a funkčnú, užšie štylistickú, založenú na výrazovom efekte a na pragmatickom vplyve textu (prejavu) na jeho príjemcu.“ (teda v podstate pragmému vo vyššie spomínanom Findrovom chápaní). Lingvistický status štýlmy vidí F. Ruščák v ekvipolencii významu a funkcie.

Od J. Mistříka a J. Findru preberá pojem štýlma aj česká štylistika (porov. Krčmová, 2002, 2003, in Čechová a kol., 2008).¹³ Štýlma sa chápe ako štýlovo aktivizačný prvok („Prvky, pomocí nichž se text stylově aktivizuje, se označují jako stylémy.“ – Krčmová, 2002, s. 453), pričom štýlová aktivnosť prvkov jednotlivých rovín jazyka sa uplatňuje popri vlastnej pojmovej náplni výrazového prostriedku. Štýlmy tvoria v jazyku sústavu, ktorá je v podstate ustálená, no nie statická. Sústava štýlém tvorí paradigmaticku štylistiky. Štýlma sa teda chápe ako „výrazový prostriedek z kterékoli roviny gramatické a z kterékoli oblasti lexikální, který je nositelem štylistického příznaku“, resp. štýlma je „obecné označení prostředku konstituujícího styl textu“ (Krčmová, ibid.).

V našej štylistickej koncepcii (porov. Slančová, 2003, 2004) chápeme štýlemu ako jednotku štylistickej a štýlovej kvality.¹⁴ Je súčasťou obsahu (jazykového) vedo-

¹³ M. Krčmová (2003) vo vzťahu k štýleme explicitne odkazuje na podnet slovenskej štylistiky: „Ještě jeden teoretický podnět slovenské prostředí přineslo: pojem stylém zavedený Mistříkem již v 1967... samo vymezení stylému je však významným přínosem Findrovým, na nějž navazujeme a navazovat budeme“. M. Krčmová nachádza émicke kvality až vo vymezení štýlmy u J. Findru: „stylém je émickou jednotkou, tedy jednotkou na úrovni vysokého stupně zobecnění, pomocí něhož se konstituuje styl textu, tj. nejde o prvek pouze příznakový, ale o veškerý jazykový materiál do textu vstupující“ a ako novum pozitívne hodnotí posilnenie systémovosti vo Findrovom chápaní štýlmy: „Posun samého chápání stylu od roviny jen konkrétních textů, ev. roviny řečové na abstraktní rovinu langue, který se od toho odvíjí, je podstatnou změnou přístupu.“

¹⁴ Adjektívum štýlový (odvodené od motivantu štýl) používame vo význame „týkajúci sa štýlu“, adjektívum štylistický (odvodené od motivantu štylistika) zasa používame vo význame „týkajúci sa variability fungovania komplexu prostriedkov vo verbálnej interakcii“. Adjektívum štýlový používame vtedy, keď chceme zdôrazniť vzťah k štýlu ako aspektu textového celku: proces tvorby a recepcie štýlu je potom štýlotvorným procesom. Adjektívum štylistický zasa používame vtedy, keď máme na mysli

mia a realizuje sa v texte/komunikáte. Štyléma je vnútorne štruktúrovaná jednotka, vymedzená obsahom, formou a funkciou. Spolu s normami tvoria štylémy obsah axiologického subsystému verbálneho správania¹⁵ – vedomie štylém je súčasťou axiologickej kompetencie. Axiologickú (hodnotiacu) kompetenciu môžeme voľne podľa J. Dolníka (napr. 1999, s. 6) chápať ako schopnosť konajúceho axiologicky štruktúrovať priestor medzi subjektom a objektom a zvoliť si zodpovedajúcu alternatívu konania. Znamená to, že na základe istých hodnotiacich štandardov tvorca textu dáva alebo nedáva prednosť istej entite pred inými, evaluatívne (hodnotiace) homogénnymi entitami, čiže reálne alebo potenciálne volí istú entitu príslušnej triedy. Voľba istého komunikačného prostriedku je predpokladom výberu, ktorý je jedným z nevyhnutných predpokladov vzniku štylistickej a štylovej kvality. Preto je pojem axiologickej kompetencie pre štylistiku jedným zo základných pojmov. Dôležitou súčasťou axiologickej kompetencie je, znova slovami J. Dolníka, zóna normy na hodnotiacej škále. Voľba zóny normy na hodnotiacej škále je motivovaná predstavou „taký, aký má byť“. Axiologická kompetencia teda predstavuje schopnosť hodnotiť a vyberať entity v rozličných fázach a na rozličných úrovniach textotvornej činnosti, a to na základe osvojených kategoriálnych kritérií a konvencionalizovaných pravidiel jazykového správania – noriem rozličného typu.

Základom nášho chápania štylémy je predstava intencionálnosti, zámernosti verbálnej komunikácie. Jazyk sa v komunikácii a interakcii používa intencionálne, zámerne, tak, aby spĺňal rozličné komunikačné potreby. V rámci realizácie komunikačných zámerov a dosahovania komunikačných cieľov sa text tvorí tak, aby obsahoval také kvality, ktorými sa dá komunikačný zámer dosiahnuť, komunikanti teda majú predstavu, ako možno danú kvalitu vo verbálnej komunikácii realizovať. Tieto predstavy sa nadobúdajú v celoživotnom procese jazykovej socializácie a v konkrétnych komunikačných situáciách sa aj aktivizujú. Proces aktivizácie štylistickej a štylovej kvality si možno predstaviť ako reakciu na konkrétnu komunikačnú situáciu, ktorá pôsobí ako podnet na aktivizovanie vedomia príslušnej kvality, čím sa násled-

jednotlivé súčasti textu, a to na rozličnej úrovni – od výpovedí ako základných textových jednotiek až k segmentálnym zvukovým prostriedkom: proces tvorby a recepcie štylistickej kvality textu je štylizáčnym procesom. Z jednotlivých štylistických kvalít realizujúcich sa v texte vzniká štylová textová kvalita. Tieto dva procesy nemožno pri tvorbe a recepcii textu od seba oddeliť; text je nositeľom tak štylistických, ako aj štylových kvalít.

¹⁵ Pri chápaní axiologického subsystému verbálneho správania odkazujeme na J. Horeckého a jeho psycholingvistický koncept jazyka ako systému verbálneho správania, ktorým sa usiluje vysvetliť podstatu verbálnej komunikácie (porov. napr. Horecký, 2001c). Axiologický, teda hodnotový a hodnotiaci subsystém v zložitom systéme verbálneho správania funguje ako riadiaci podsystém. Obsahom axiologického subsystému je súbor kategoriálnych kritérií, na základe ktorých hodnotíme prvky jednotlivých subsystémov a na základe ktorých pripisujeme „použitým prvkom, resp. výsledkom komunikačnej činnosti isté hodnoty“ (Horecký, 2001b, s. 112). V tejto súvislosti pripomínáme, že jazykové vedomie je len vyšpecifikovanou zložkou vedomia a že sústava hodnotových reťazcov jestvuje vo vedomí vôbec.

ne aktivizuje sieť vzťahov, ktoré vedú k jej konkrétnej realizácii. Ako príklad posluži komunikačná situácia, v ktorej sa dospelý človek prihovára bábätku. Na základe svojej axiologickej kompetencie zhodnotí danú situáciu ako takú, v ktorej by sa mala uplatniť kvalita „detskosti“. Axiologická kompetencia (v zóne normy aj mimo nej) mu ďalej „velí“, aby v rámci svojej komunikačnej a jazykovej kompetencie selektoval tie prostriedky, ktoré sú podľa neho výrazom „detskosti“, napríklad úsmev, skrátenie vzdialenosti medzi komunikantmi, špecifická intonácia s výraznejším rozkmitom amplitúdy a vyššie nasadeným hlasovým registrom, palatalizovaná („šušlavá“) výslovnosť, využitie deminutív a kontaktných operatívnych komunikačných aktov. Niektoré potom vo svojom prejave aj využije (porov. napr. Slančová, 2002, Mitrová a kol., 2006). Takto využité prostriedky majú podľa nášho hovoriaceho pôsobiť na vytvorenie blízkeho a pozitívneho emocionálneho vzťahu ku komunikačnému partnerovi (dieťaťu).

Ako sme už uviedli, štýlma je teda jednotka stylistickej a štylovej kvality, ktorá má svoj obsah, formu a funkciu. Obsahovú zložku štýlmy si možno predstaviť ako individuálne a/alebo socializovane konvencionalizované zovšeobecnené vedomie čiastkovej alebo komplexnej kvality rozličného typu, ako kategóriálnu kvalitu (teda napríklad ako výrazové kategórie, ktoré vo svojej stylistickej koncepcii uplatňuje F. Miko, napr. 1983 a v mnohých ďalších prácach; porov. aj Plesník a kol., 2008). Forma štýlmy je vnútorná a vonkajšia. Vnútnú formu štýlmy tvorí vedomie asociatívne usporiadaných konceptuálnych (aj tematických), nominačných (vlastných jazykových) a interakčných (teda aj parajazykových) prostriedkov. Vonkajšiu formu štýlmy tvoria konkrétne tematické, jazykové a parajazykové prostriedky, ktorými sa príslušná kategória realizuje v konkrétnom komunikačnom akte.¹⁶ Funkciou štýlmy je vyvolať zamýšľaný stylistický účinok.

Pri recepcii textu sa použité tematické, jazykové a parajazykové prostriedky vnímajú aj ako nositeľa štylovej a stylistickej kvality, vytvárajúce stylistický účinok. Ich interpretáciou sa aktivizuje obsahová zložka štýlmy u prijímateľa. Pravda, ani pri stylistickej receptívnej interpretácii nie je recepcia zrkadlovým obrazom produkcie, pretože v komunikačnom akte fungujú aspoň dvaja účastníci s vlastným jazykovým vedomím. Neuvedomenie si stylistickej kvality (resp. miery jej realizácie), ktorú do textu vložil autor prejavu, resp. uvedomenie si nezamýšľanej stylistickej kvality (resp. miery jej realizácie) či posun v interpretácii stylistickej kvality (resp. miery jej realizácie) sú potenciálnym zdrojom interakčného šumu.

Potenciálne sú objektom hodnotenia všetky zložky textotvorného procesu na všetkých úrovniach systému verbálneho správania, procesu hodnotenia sa podrobujú už aj prvky reality, o ktorej sa v texte bude komunikovať. Hodnotenie vo fáze tvorby

¹⁶ E. Plesník (2008) v súvislosti s rozpracovaním sústavy výrazových kategórií F. Míka ako estetických kategórií hovorí o kategóriách a ich štruktúrnych indikátoroch.

aj recepcie/interpretácie textu je nevyhnutným predpokladom procesu aktivizácie štýlém (kategoriálnych hodnotových reťazcov), teda štylizačného a štýlotvorného procesu, ktorého výsledkom je vznik štylistickej a štýlovej kvality. Pravda, pri neuvedomenej, zautomatizovanej či intuitívnej štylizácii si niektoré štylistické kvality autor nemusí uvedomovať (a nemusí si ich uvedomovať ani každý príjemca). Uvedomenie alebo neuvedomenie si štylistickej kvality závisí od štruktúracie individuálnej axiologickej kompetencie, no môže byť ovplyvnené komunikačnou situáciou.

Schematicky:

štylizačný a štýlotvorný proces				
	štýléma			efekt uvedomenie si štylistickej a štýlovej kvality a (potenciálna) reakcia na ňu
stimulus	reakcia	realizácia		
komunikačná situácia	aktivizácia siete vzťahov	uvedomenie si potenciálnych prostriedkov	využitie konkrétnych prostriedkov	
komunikačná intencia	obsah	vnútorná	vonkajšia	
		forma		
	funkcia			

Kľúčovou fázou mentálnej činnosti autora v komunikácii je stanovenie optimálneho vzťahu medzi tým, čo z psychického obrazu daného výseku skutočnosti bude stvárnené a ako sa to vykoná (porov. Nebeská, 1992). Štylizačný proces sa začína interakčnou hodnotiacou reakciou na vonkajší alebo vnútorný (komunikačná situácia a psychické rozpoloženie autora textu ako jej súčasť) podnet, t. j. aktivizáciou kategoriálnych hodnotiacich reťazcov (obsahu štýlému). Procesuálnou zložkou tejto aktivizácie je výber, selekcia. Selekcia je spojená s ďalším zo základných pojmov teórie hodnôt, a to s preferenciou (porov. Horecký, 2001a) – proces výberu, selekcie je procesom dávania prednosti, preferencie v rámci prostriedkov vnútornej formy štýlému (pri výraznejšom asociatívnom spojení týchto prostriedkov), ale aj širšie, v rámci vzájomne prepojených sietí jazykových a nejazykových znakov. Ak sa obmedzíme na lexikálne prostriedky, ktoré sú však najvýraznejšími nositeľmi štylistickej a štýlovej kvality, pričom predpokladáme analogické fungovanie ďalších typov prostriedkov, možno sa odvolať na všeobecný predpoklad, že lexikálne prostriedky sú usporiadané v podobe sietí.¹⁷ Slová sú v mysli človeka usporiadané súčasne mnohými rozličnými spôsobmi, to isté slovo, v tom istom význame, je sú-

¹⁷ Podľa J. Horeckého, 2001b, s. 109: „Báza dát – ako lexikálna zložka banky dát – je zložitý systém jazykových znakov, akýsi tezaurus, ktorý možno znázorniť ako sieť pomenovaní (jednoslovných i viacslovných). Každá substančná jednotka v tejto sieti tvorí uzol, charakterizovaný dvoma typmi vzťahov. Sú to predovšetkým vzťahy priradenosti, podradenosti a nadradenosti. Ale veľmi dôležité sú aj vzťahy atribúcie, statickej a dynamickej.“

časťou niekoľkých rozličných zoskupení (Nebeská, 1992, s. 78). V teórii mentálneho lexikónu sa rozoznávajú prinajmenšom štyri typy najvýraznejších vzťahov medzi lexikálnymi jednotkami (Aitchison, 2003, s. 86 – 87): kolokácia (teda v podstate atributivnosť), koordinácia, synonymia (pri týchto vzťahoch ide o vzťah priradenosti) a nadradenosť, resp. podradenosť. Pri procese výberu sa komunikanti mentálne pohybujú po sieťach vytvárajúcich naznačené vzťahy. V súčasnosti sa všeobecnejšie prijíma teória rozširujúcej sa aktivácie. V interpretácii I. Nebeskej (1992, s. 79) ide o to, že sa aktivizuje oveľa viac slov, než ako ich človek pri produkcii alebo recepcii reči potrebuje. Pritom tie slová, ktoré sa dostávajú do „užšieho výberu“, dostávajú sa aj do vyšších stupňov aktivizácie. Slová, ktoré v cyklicky sa opakujúcich procesoch cez užší výber neprešli, vracajú sa postupne do stavu pokoja. Dôležitým faktorom je frekvencia, s akou človek konkrétne slová a slovné spojenia používa. Tie pomenovania, ktoré sa používajú často, dostávajú sa do stavu aktivizácie ľahšie než tie, ktoré človek používa zriedkavejšie. Inými slovami, niektoré cesty sa využívajú častejšie, a preto možno po nich postupovať rýchlejšie. Táto psycholingvistická interpretácia selektívno-preferenčnej aktivity môže byť podľa nášho názoru aj potvrdením procesuálneho rozmeru mistrikovsky chápaného pojmu štýlovej vrstvy.¹⁸

Proces aktivácie štýlém môže byť výrazne výberový (selektívny), tvorivo selektívny, napríklad pri umeleckých textoch, štandardizovaný, zautomatizovaný alebo intuitívny. Keď sám človek nie je schopný realizovať vonkajšou formou svoju predstavu obsahu, vnútornej formy a funkcie štýlém, volí si náhradný spôsob – siahne po imitácii, po hotových textových prefabrikátoch alebo svoj zámer realizovať danú kvalitu nechá na iného človeka.¹⁹

Realizáciou komplexu štýlém vzniká komplexná stylistická kvalita textu. Štýlém rovnakého typu (izoštýlém) vytvárajú v texte stylistickú sieť. Ak v texte prevládajú izoštýlém jedného typu, potom možno pomenovať stylistický charakter textu pars pro toto práve pomenovaním tejto štýlém, reprezentujúcej ústrednú stylistickú kvalitu príslušného textu alebo súboru textov, ako atribútom k nadradenému substantívu štýl. V našej systematike štýlov (porov. Slančová, 2007, s. 121) používa-

¹⁸ Porov. chápanie štýlovej vrstvy ako „množiny jazykových prostriedkov vyskytujúcich sa pravidelne v tých istých prostrediach alebo na plnenie tých istých funkcií“ (Mistrik, 1985, s. 404).

¹⁹ Prikladom na takúto situáciu môže byť špecifická mediálna komunikačná sféra a z nej gratulačné texty rozhlasovej relácie Hudobné pozdravy (porov. napr. <http://www.rozhlas.sk/radio-regina-ke/hupo>; <http://www.jubilanti.sk/> a pod.; Steinerová, 2000). Komunikačným zámerom týchto textov je gratulácia k jubileu prostredníctvom rozhlasového média. Konvencionalizovane sa v nich objavujú eticko-jazykové štýlém založené na uvedomení si zdvorilosti a v jej rámci potreby vyjadrenia kontaktu, sympatie, veľkorysosti, ocenenia, taktu, úcty (ide o konverzačné maximy zdvorilosti, porov. napr. Slančová, 1994), ako aj esteticko-jazykové kvality založené na uvedomení si kategórií krásneho, vznešeného, vysokého, ale aj humorného. Tie sa potom realizujú buď tvorivo originálne alebo „prefabrikátovo“ – gratulant siahne po už vypracovaných textoch, imituje ich alebo preberá.

me na označenie tohto druhu štýlu pracovné pomenovanie výrazový štýl s odôvodnením, že tento druh štýlu je odvodený od štylistickej výrazovej kvality textu, prípadne súboru textov, ktoré spája práve daná štylistická výrazová kvalita. Ako príklad môže na základe svojej charakteristiky poslúžiť 38 zo 72 sekundárnych štýlov, ktoré vymedzil J. Mistrík (1997, s. 544 – 566): štýl archaický, diplomatický, ekonomický, elegický, enumeratívny, exaktný, expresívny, familiárny, flegmatický, humorný, ironizujúci, komický, koncízny, kritický, nocionálny, obscénny, oficiálny, ostrý, patectický, poetický, pojmový, pompézny, populárny, primitívny, rozvláchny, satirický, sentimentálny, servilný, skromný, susedský, školácky, telegrafický, temperamentný, vecný, veľikášsky, vulgárny, zdržanlivý, žartovný. Domnievame sa, že takýmto spôsobom možno argumentačne podporiť Mistríkovu ideu sekundárnych štýlov uvedeného typu, tým skôr, že kategóriu sekundárneho štýlu vymedzuje J. Mistrík (1997) pomerne vágne, skôr pomocou analógie a príkladu než exaktnou definíciou,²⁰ pričom v neskoršom vyčlenení (2000, s. 277 – 278) je toto chápanie značne neprehľadné.²¹

Cieľom príspevku bolo poukázať na nosnosť termínu štýléma v súčasnej štylistike. Termín, za ktorý štylistika vďaka práve J. Mistríkovi, sa v rozličných interpretáciách ukázal ako vhodný na uchopenie a explanáciu²² komplikovaných štylistických javov a vzťahov. Pri výklade pojmu štýléma sme sa usilovali nadviazať na niektoré z inšpiratívnych myšlienok predovšetkým J. Mistríka a J. Findru, ale aj ďalších lingvistov (F. Miko, J. Horecký, J. Dolník). V krátkosti a enumeratívne zopakujeme názory, ktoré sa (v niektorých prípadoch paralelne, bez priamej inšpirácie; v niektorých prípadoch s posunom v chápaní) stali východiskom pri našom uvažovaní o štýléme: štýléma je prvok, ktorý robí štýl, pomocou ktorého sa štylizuje; má takú výraznú podobu, že nám pri štylistickej typológii textu signalizuje zameranie, charakter textu (J. Mistrík); nespĺňa základné kritériá (formálno-obsahová konzistentnosť a realizácia) pre vymedzovanie jednotiek v stratifikačnom modeli jazykovej stavby (J. Bosák); povedomie o funkčnej, sémanticko-štylistickej hodnote štýlémy, ktoré je ukotvené v intuitívnej alebo uvedomenej jazykovej a komunikačnej kompetencii účastníkov komunikačného procesu (J. Findra); má dve dimenzie: významovú (obsahovú) vnútornú zložku a funkčnú... založenú na výrazovom efekte a na pragmatickom vplyve textu (prejavu) na jeho príjemcu (F. Ruščák). V našej interaktívnej a in-

²⁰ „Sekundárne štýly sú príležitostné, konkrétne, neštandardizované, iba akési tieňové konfigurácie, ktoré sa vyskytujú ako odtiene základných funkčných štýlov, so zameraním na aktuálnu modifikáciu týchto primárnych, funkčných štýlov. Treba ich chápať tak, ako sa v kolorite chápu sekundárne farebné odtiene popri základných farbách...“ (s. 422).

²¹ J. Mistrík v dichotómii primárne – sekundárne štýly volí pri výklade pre druhý z týchto pojmov v podstate synonymné pomenovania druhotný štýl, podštýl, simplexný štýl, vedľajší štýl, nižší štýl, okazionalný štýl a sekundárne štýly chápe ako rozšírené útvary: „Sekundárne štýly v prvotnej podobe sú krátke útvary, no v prípade, keď kvôli téme alebo textu fungujú ako útvary funkčných štýlov, sa vyskytujú v rozšírenej textovej podobe“ (s. 278).

²² O explanačnom nazeraní na štylistické javy porov. najnovšie Horváth, 2011.

terdisciplinárne chápanej koncepcii štylistiky pokladáme štylému za kognitívno-pragmatickú jednotku štylistickej a štylovej kvality, ktorá je súčasťou obsahu (jazykového) vedomia a realizuje sa v texte/komunikáte. Spolu s vedomím noriem je vedomie štylém dôležitou súčasťou axiologickej kompetencie. Štylizačný a štylotvorný proces potom chápeme ako proces aktivizácie štylém. Dominantná konfigurácia štylém, singulárne pre konkrétny, aktuálny text alebo zovšeobecnene pre skupiny textov, sa stáva určujúcim faktorom výrazového štylu.

Literatúra

- AITCHISON, Jean: Words in the Mind – An introduction to the mental lexicon. Third edition. Oxford and New York: Basil Blackwell 2003. 316 s.
- BOSÁK, Ján: Poznámky o funkčných štýloch, komunikačných sférach a niektorých štylistických problémoch. In: Všeobecné a špecifické otázky komunikácie. Red. J. Findra. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela 1991, s. 69 – 77.
- ČECHOVÁ, Marie – KRČMOVÁ, Marie – MINÁŘOVÁ, Eva: Současná stylistika. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2008. 381 s.
- DOLNÍK, Juraj: Jazyk a hodnotenie. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela Banská Bystrica, Filologická fakulta 1999. 240 s.
- FINDRA, Ján: Štyléma a text. In: Štylistické otázky textu. Prešov – Zemplínska šírava 1981. Zborník materiálov. Red. J. Muránsky. Prešov: PdF UPJŠ 1984, s. 14 – 25.
- FINDRA, Ján: Štylistika slovenčiny. Martin: Osveta 2004. 232 s.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: Stylistika a ... Současná situace stylistiky. Praha: Trizonia 1997. 200 s.
- HORECKÝ, Ján: Hodnotové pole jazykového vedomia. In: Človek a jeho jazyk. 2. Jazyk ako pamäť kultúry. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2001a, s. 117 – 123.
- HORECKÝ, Ján: Jazykové vedomie. In: Človek a jeho jazyk. 2. Jazyk ako pamäť kultúry. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2001b, s. 109 – 116.
- HORECKÝ, Ján: Systém verbálneho správania. In: Človek a jeho jazyk. 2. Jazyk ako pamäť kultúry. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2001c, s. 25 – 34.
- HORVÁTH, Miloš: Konštitutívne princípy štylistiky. In: Slovenská reč, 2011, roč. 76, č. 1 – 2, s. 63 – 71.
- KRČMOVÁ, Marie: Štylém. Heslo. In: Encyklopedický slovník češtiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002, s. 453.
- KRČMOVÁ, Marie: Slovenská inspirace české stylistiky. In: Česko-slovenské vztahy v slovanských a středoevropských souvislostech. Eds. I. Pospíšil, M. Zelenka. Brno: Masarykova univerzita, Ústav slavistiky Filozofické fakulty 2003, s. 40 – 49. Online: <http://www.phil.muni.cz/stylistika/studie/slovenska.doc>
- MIKO, František – POPOVIČ, Anton: Tvorba a recepcia. Bratislava: Tatran 1983.
- MISTRÍK, Jozef: Štylistika slovenského jazyka. Druhé vydanie. Bratislava: SPN 1977. 456 s.
- MISTRÍK, Jozef: Štylistika. Prvé vydanie Bratislava: SPN 1985. 584 s.
- MISTRÍK, Jozef: Štylistika. Tretie, upravené vydanie Bratislava: SPN 1997. 600 s.
- MISTRÍK, Jozef a kol.: Encyklopédia jazykovedy. Bratislava: Obzor 1993. 513 s.
- MISTRÍK, Jozef: K systemizácii štýlov v jazykovednej štylistike. In: Človek a jeho jazyk. 2. Jazyk ako pamäť kultúry. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2001b, s. 275 – 279.
- MITROVÁ, Adela – SABOL, Ján – SLANČOVÁ, Daniela – ZIMMERMANN, Július: Realizácia suprasegmentálnych javov v reči orientovanej na dieťa. Slovenská reč, 2006, roč. 71, č. 1, s. 3 – 17.
- NEBESKÁ, Iva: Úvod do psycholingvistiky. Praha: H&H 1992. 127 s.

- PLESNÍK, Lubomír a kol.: Tezaurus estetických výrazových kvalít. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Ústav literárnej a umeleckej komunikácie 2008. 474 s.
- RUŠČÁK, František: Štyléma – význam, či funkcia? In: Výraz a význam v jazyku. Eds. D. Slančová – J. Zimmermann. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta 2008, s. 303 – 306.
- SLANČOVÁ, Daniela: Praktická štylistika (Štylistická príručka). Prešov: Slovacontact 1994. 176 s.
- SLANČOVÁ, Daniela: Reč orientovaná na dieťa (o niektorých aspektoch a výsledkoch jej výskumu). In: Logopaedica. V. Zborník Slovenskej asociácie logopédov. Zostavil: Viktor Lechta. Bratislava: Vydavateľstvo Liečreh Gúth 2002, s. 91 – 102.
- SLANČOVÁ, Daniela: Východiská interaktívnej štylistiky (Od eklektizmu k integrácii). In: Slovenská reč, 2003, roč. 68, č. 4, s. 207 – 223.
- SLANČOVÁ, Daniela: Vymedzenie predmetu štylistiky...alebo: privoňajme ku kvetu interaktívnej štylistiky. In: Slovo o slove. Zborník Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity. 10. Ed. Ľ. Sičáková. Prešov: Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity 2004, s. 17 – 23.
- SLANČOVÁ, Daniela: K vymedzeniu pojmu a termínu štyléma. In: Slovo o slove. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity. 12. Eds. Ľ. Sičáková – Ľ. Liptáková. Prešov: Katedra komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity 2006, s. 10 – 16. Online: <http://www.unipo.sk/public/media/11314/Slovo%20o%20slove%2012%20-%202006.pdf>
- SLANČOVÁ, Daniela: Štýl v jazykovej interakcii a jeho druhy. In: Slovo o slove. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity. 13. Eds. Ľ. Sičáková – Ľ. Liptáková – B. Hlebová. Prešov: Katedra komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity 2007, s. 118 – 126. Online: <http://www.unipo.sk/public/media/11314/Slovo%20o%20slove%2013%20-%202007.pdf>
- STEINEROVÁ, Ľubica: Štýl textov hudobných pozdravov v Slovenskom rozhlase. Diplomová práca. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2000. 68 s. + 18 s. príloh.

BEHAVITÍVY A PODOBNÉ VÝRAZY

Miroslav Dudok

*Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Gondova 2
818 01 Bratislava, e-mail: dudok@fphil.uniba.sk*

DUDOK, M.: Behavitives and Similar Expressions. In Slovak Speech, 2011, vol. 76, no. 5-6, p. 311-314.

Abstract: J. L. Austin's term *behavitives* is translated into Slovak as *behavitívy*. However, so far it has not become common in Slovak scientific terminology. In the present study we explain it in the context of the stylistically and pragmatically close notions as the honorative, politeness formula, greetings or text modifiers. The data in Slovak indicate that the above from the linguistic, social, communicative and cultural aspects represent a markedly differentiated set of notions.

Key words: behavitives, greetings, Slovak language

Na začiatku nášho textu by som rád vyjadril hlboké presvedčenie, že keby sa profesor Jozef Mistrík, ktorému venujeme kolokvium, dožil dnešného dňa, zaiste by do svojho registra vedeckého záujmu zaradil aj termín, ktorý figuruje v názve tejto úvahy. A to nielen preto, že jeho výskumné záujmy boli impozantné od úplných začiatkov v slovakistických a všeobecnolingvistických štúdiách. Hlavne však preto, že jeho postoje a názory na jazykovedné témy mali pulzačný a dynamický charakter a vedel s presvedčivou ľahkosťou posúvať poznatky nielen v štylistike postupným krokom akoby to bola najsamozrejmejšia a najprirodzenejšia činnosť. Preto sa všetky jeho pilierové práce v slovakistike dodnes vyznačujú hravosťou ducha, plasticnosťou a živosťou. A svojím osobitným spôsobom argumentácie, ktorý neraz čerpal z metaforiky, bude inšpirovať a nabádať na ďalšie prehĺbené štúdium národného jazyka mnohých, aj keď si toho možno neraz nebudú ani vedomí.

Termín *behavitív*, *behavitívy* v slovenskej jazykovede je takmer neznámy. Aby sa vymanol z priestoru nízkej frekvencie, môže mu zabezpečiť pragmalingvistický obrat vo výskume jazyka, ktorý sa u nás už začal. Oporu má hlavne v logike a vo filozofii. Prvýkrát ho použil vo svojich prednáškach v roku 1939 John Langshaw Austin, neskôr v známej publikácii AKO NIEČO ROBIŤ SLOVAMI (How To Do Things with Words, Oxford New York: Oxford University Press 1962). V anglickom origináli znie *behavitives* (a v zátvorke autorova poznámka – *otrasný výraz*). Celkom v ironickom duchu významného filozofa! Prečo ho teda Dezider Kamhal v slovenskom preklade tohto základného Austinovho diela preložil ako *behavitívy*? Našiel v ňom analógiu s behaviorálnou psychológiou tak ako Poliaci? (V poľštine je tiež *behawitywy*, porov. Huszcza, 2006) Alebo v slove *behave*? To môže byť rozhodujúci motivant, lebo toto slovo sa dá do slovenčiny preložiť aj ako *slušne sa správať* a jednou z vecných náplní behavitívov sú i slušné výrazy¹.

¹ Porov. i *behaben sich* (nem.) – správať sa.

Behavitívy predstavujú pomerne heterogénnu množinu výrazových prostriedkov na vyjadrenie postojov pri používaní jazyka. Podľa J. L. Austina tvoria veľmi rôznych skupinu a majú do činenia s postojmi a sociálnym správaním. Príkladmi sú ospravedlňovanie, blahoželanie, odporúčanie, vyslovovanie sústrasti, nadávanie a vyzývanie (Austin, 2004, s. 145). Podľa Austina do úvahy prichádzajú aj iné kategórie.

V slovenskej štylistickej tradícii sú im vecne blízke jazykové etikety ako honoratív, oslovenie, rôzne zdvorilostné formulky a pod., ktoré vyčlenil J. Mistrík najprv v osobitnej štúdii o honoratíve v slovenčine (Mistrík, 1981), naposledy v syntetickom diele Štylistika (Mistrík, 1997), kde sú aj iné výrazy z tohto komunikačného spektra.

Behavitívy svojou pragmalingvistickou a štylistickou podstatou modifikujú text. Ako textové modifikátory v každom jazyku reprezentujú neostrú lexikálnu a syntaktickú skupinu výrazov, ktorými autor prejavu vyjadruje svoj postoj voči mimojazykovej realite. Ich sémantické pole sa však relativizuje. Preto sa nám zdá, že výberový koncept štylistického opisu takýchto a podobných výrazov, ktorý je v modernej slovakistike preferovaný, je v skutočnosti redukcionistický napriek tomu, že je pre slovenského používateľa jazyka pomerne zrozumiteľný.

Možno to argumentovať napríklad kategóriou pozdravu. J. Mistrík konštatuje, že sa pozdravy uplatňujú hlavne pri stretnutí navzájom dobre známych ľudí, priateľov, susedov, spolupracovníkov, rodinných príslušníkov, a preto sú to často expresívne a nespisovné výrazy typu *čau*, *čaute*, *helou*, *ahoj*, *ahojte*, *'brý*, *zdravičko*, *skávam*, *brúnoc*, *sevas* (Mistrík, 1997, s. 99). Z aspektu selektívneho konceptu štylistiky je to postačujúce konštatovanie. Používateľ jazyka si na pozadí dichotómie spisovný : nespisovný, nociónálny : expresívny výraz zvolí výraz, ktorý zodpovedá komunikačnej situácii.

Uvedené príklady sú však v skutočnosti aj výraznými indikátormi textu na jednej strane (zúčastňujú sa na konfigurácii textu – oficiálny, neoficiálny, súkromný, verejný a pod.) a na druhej strane hovoriaci musí pritom disponovať individuálnou kompetenciou, aby sa náležite zapojil do sociálnych sietí, aby náležite participoval na jazykovom a kultúrnom diskurze a začlenil sa do kontextu národného komunikačného vedomia (kedy pozdraviť, ako pozdraviť, pozdraviť vôbec alebo nie a pod.).

Ďalšou charakteristikou behavitívov, napr. bežných pozdravov, je ich sémantická vyprázdnenosť. Slovenský pozdrav *Dobrý deň!* patrí medzi univerzálne behavitívy. Vo všetkých indoeurópskych jazykoch môžeme nájsť jeho ekvivalentnú podobu a podobnú štandardnú a neutrálnu podobu majú aj ostatné jazyky. Neinterpretuje sa však vo význame propositivného synonyma („odosielateľ, produktor textu, želá prijímateľovi dobrý deň), ale v prvom rade ako úctivé správanie. Porovnaj aj variantný pozdrav s príznakovou intonáciou *Dobrý deeeň!* Pre sémantickú vyprázdnenosť sú veľmi často sprevádzané neverbálnymi znakmi.

Pozdrav ako behatív je sociálne silno zakotvený jazykový prostriedok. Pozdrav, ktorý je nepríznakový v istej sociálnej skupine, napríklad v mládežníckom

diskurze, keď opustí svoj sociálny priestor, môže generovať jazykový konflikt. Pre-
pínanie bežného správania mestskej mladej populácie v prostredí seniorov sa neraz
hodnotí ako jazyková (verbálna) agresia.

V slovenčine, rovnako ako v celom stredoeurópskom jazykovom a komunikač-
nom areáli, je ustálený model správania, keď ako prvý pozdraví mladší dialogický
partner, resp. muž ženu a pod. Nedodržanie tohto zvyku v slovenskom komunikač-
nom diskurze je často sprevádzané morálnym odsudzovaním.

Za porušenie pragmaticko-komunikačnej a štylistickej normy sa považuje aj
miešanie funkčne a štylisticky príznakových foriem pozdravu (porov. *Dobrý deň!*
a *Pán Boh pomáhaj!*, *Dobrý deň!* a *Ruky bozkávam!*, *Dobrý deň!* a *Klaniam sa!*,
Dovidenia! a *Zbohom!*, *Dovidenia!* a *Vidíme sa!*)

Pre adolescentný diskurz je charakteristické, že sa pozdravy často aktualizujú.
Predstavujú bohatú škálu a neraz sa používajú ako citáty z druhých jazykov: *ahoj*,
hoj, *čao*, *čau*, *čauko*, *čavesky*, *čavelo*, *čavik*, *čaw*, *čaf*, *nazdárek*, *sevas*, *hi*, *hello*, *bye*,
szia atď. V rámci esemeskovej detskej a mládežníckej komunikácie vznikli aj *cauky*,
mnauky, *ahojky* (*čauky*, *mňauky*). Vznikajú aj nové pozdravy, ako už spomínaný *Ví-
díme sa!*, ale aj *Počujeme sa!* *Mailujeme si!*

Niektoré pozdravy v slovenčine zasa charakterizujú jednotlivé územné regióny
a sociálne skupiny. Napríklad na slovenských dedinách, hlavne v minulosti, a v stre-
doslovenských a západoslovenských nárečiach frekventovaný pozdrav bol *Pán Boh
pomáhaj!*, ktorý prenikol aj do bežnej hovorenej slovenčiny. Anton Habovštiak vo
svojom esejistickom diele *Dni sviatočné i všedné* (Habovštiak, 1995) uvádza aj ďal-
šie nárečové varianty: na Záhorí a v okolí Nového Mesta nad Váhom *Pomôž Pán
Bo!*, na východnom Slovensku *Bože, daj šťesce!*, *Daj, Bože, šťesce!*, zriedkavejšie
aj *Pán Boh daj šťesce!* a pod. Netreba vari zdôrazňovať, že takéto bahavítivy odk-
azujú na určitý typ kultúry, odkazujú na kresťanskú tradíciu a ich tvár modifikuje už
aj miestne prostredie, resp. mikroregión. Napríklad v Radošovciach (na Myjave)
okrem štandardného pozdravu tohto typu *Pán Boh pomáhaj!* je aj *Pomoš pambu!*,
Pambu!, *Pozdrať pambú!* (Jozefovič, 2003).

Vyjadrovanie postojov pri sociálnom a komunikačnom správaní je výrazným
indikátorom vývinu jazyka. Pri jazykovej interakcii vznikajú nielen nové podoby
bahavítivov (napr. už spomenutá škála pozdravov v jazyku mladých), ale prechádza-
jú medzi zastarané a zanikajú. M. Hiršová uvádza doklady na ustupujúce pozdravy
v češtine *Má úcta!*, *Úctivý služebník!*, *Rukulíbám!* (Hiršová, 2006, s. 177). Sloven-
ské varianty pozdravov sú tiež zastarané. Funkčne sa používajú už iba v beletrii
a zriedkavo pri žviálnej komunikácii.

Na záver spomenieme ešte jeden druh pozdravov, ktorý zanikol, lebo sa zmeni-
la ideologická paradigma. Máme na mysli pozdrav typu *Čeť práci!*, resp. familia-
rizmus *Čeť!*, štylisticky a ideologicky príznakový pozdrav z obdobia socialistickej

kultúry, ktorý „stal sa prejavom súhlasu s revolučnými zmenami a so spoločenským programom vybudovania socializmu (Chorvát, F. - Orlík, J: Slušnosť naša každodenná. Bratislava: Smena 1989 – cit. podľa Macura, 2008, s. 176). Zo začiatku išlo o výraznú ideologému, ktorá pôvodne charakterizovala komunistickú strániku príslušnosť a reprezentovala skupinové postoje. Pozdrav *Čest' práci* mal však ambície stať sa celospoločenskou zdvorilostnou formulkou. No nepodarilo sa mu vytesniť univerzálne hodnoty jazyka zakotvené v slovenských behavítivoch typu *Dobrý deň* alebo *Dovidenia*. Vzopreli sa tomu jazyková pamäť slovenčiny, tradícia textu, ale aj paradox ideologickej kodifikácie. V niektorých situáciách sa totiž pozdrav *Čest' práci!* nemohol použiť bez toho, aby nevyvolal úsmev na tvári – napr. v kaviarni a pod. (porov. Macura, 2006, s. 176).

Hoci sme sa nezaoberali otázkou behavítivov v slovenčine vyčerpávajúco, ale ilustratívne iba pozdravmi ako jedným zo segmentov jazykových etikiet, postačilo to na to, aby sa poodhalila mnohoraká tvár behavítivov. Pozdravy v slovenčine, hoci predstavujú pomerne ohraničený jazykový a behavítivny diskurz, sú jazykovo, sociálne, komunikačne, štylisticky a kultúrne výrazne diverzifikovanou množinou.

Literatúra

- AUSTIN, John Langshaw: Ako niečo robiť slovami. Prekl. D. Kamhal. Bratislava: Kalligram 2004. 184 s.
- HABOVŠTIK, Anton: Dni sviatočné a všedné. Trnava: Spolok svätého Vojtecha 1995. 196 s.
- HIRSCHOVÁ, Milada: Pragmatika v češtině. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého 2006. 243 s.
- HUSZCZA, Romuald: Honoryfikatywność. Gramatyka, pragmatyka, typologia. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN 2006. 228 s.
- JOZEFOVIČ, Michal: Z nárečia Radošoviec a okolia. Diplomová práca. Bratislava: Pedagogická fakulta UK 2003. 84 s.
- MACURA, Vladimír: Šťastný věk a jiné studie o socialistické kultuře. Praha: Academia 2008. 352 s.
- MISTRÍK, Jozef: Honoratív v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 10. Prednášky XVII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. Š. Ondruš. Bratislava: Alfa 1981, s. 255-267.
- MISTRÍK, Jozef: Štylistika. 3. upravené vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997. 598 s.

DYNAMIKA TEXTU A DYNAMIKA JAZYKA

Lubomír Kralčák

*Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína filozofa
Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra, e-mail: lkralcak@ukf.sk*

KRALČÁK, L.: The Dynamics of a Text and the Dynamics of a Language. In *Slovak Speech*, 2011, vol. 76, no. 5-6, p. 315-321.

Abstract: The article deals with the questions of the dynamics of a text in comparison with the dynamics of a language. Nowadays, the understanding of the concept dynamics is not problematic in the linguistics, and it may refer to a broad, historically conducted research. The question is how to understand the dynamics of a text, i. e. if there is any uniting principle which can serve as a support. A more detailed analysis shows that the collocation *the dynamics of a text* represents three different conceptual understandings: it is the dynamics of a thematic and compositional construction, the particular communicational dynamics, and the historical or development dynamics of a text. Finding of this condition refuses a possibility of defining one universal understanding of this concept.

Key words: textual dynamics, communicative perspective, developmental perspective

Je len málo pravdepodobné, že pri sledovaní teoretických východísk k otázkam textu sa nedostanú do našej pozornosti zásadné, presne formulované úvahy a zistenia J. Mistrika, ktoré sú navyše stále platné ako spoľahlivé teoretické indikátory. Množstvo poučení o texte môžeme nájsť predovšetkým v neobyčajne rozsiahlej tvorbe tohto autora venovanej štylistickej stránke jazyka. Z množstva knižných publikácií a odborných prác považujeme za vhodné upozorniť na jeho príspevok v zborníku *TEXTIKA A ŠTYLISTIKA* pod názvom *ANATÓMIA TEXTU* (1989), ktorý v pôsobivej skratke ponúka inšpirujúce prístupy k ponímaniu kľúčových stránok textu. Za jednu z takýchto stránok možno pokladať aj problematiku dynamiky textu. Treba však zároveň dodať, že tento pojem nemá tradične vymedzené a špecificky rozpracované jednotné chápanie a že i v tomto prípade platí poznámka o ponuke Mistrikovho inšpirujúceho prístupu. A tak sa na tomto mieste dostáva do popredia otázka, či je k dispozícii zjednocujúci princíp, na ktorého pozadí možno chápať dynamiku textu. Inou, súvisiacou otázkou, dôležitou pre tému tohto príspevku je, v akom vzťahu sú dynamika textu a dynamika jazyka. Aby sme mohli hľadať príslušné odpovede a dospieť k produktívnej konfrontácii, je potrebné v primeranom rozsahu načrtnúť podstatné znaky charakterizujúce obidva tieto dynamické javy.

1. Dynamika jazyka

Vývinová premenlivosť takého fenoménu, akým je jazyk, je v lingvistike predmetom širokého, historicky významne etablovaného výskumného prúdu. Napriek tomu stručné podanie podstaty procesov jazykovej dynamiky, resp. ich univerzál-

nych mechanizmov a či princípov má nevyhnutne viaceré, i keď v zásade veľmi podobné či príbuzné riešenia. Jedno z takýchto riešení stručného náčrtu jazykovej dynamiky pri systémovom ponímaní jazyka má nasledujúcu podobu.

Dynamika prirodzeného jazyka je reprezentovaná stavom, ktorý sa dá označiť ako adekvátna konzistentnosť jazyka. Tento pojem, samozrejme, úzko korešponduje s pojmom pružná stabilita. Samotná konzistentnosť jazyka sa prejavuje ako dynamický stav ústrojnosti jeho konštituentov (prvkov a vzťahov), ktorý sa dosahuje dvoma spôsobmi, a to jednak rezistenciou voči prenikaniu vonkajších podnetov a jednak asimilačnými účinkami samého jazyka na tie podnety, ktoré doň napriek prirodzenej rezistencii prenikajú. Vonkajšími podnetmi v zmysle dynamiky systému sú také jazykové prvky či vzťahy (alebo ich modely), ktoré nejestvujú ako súčasť žiadnej z jeho aktuálnych paradigiem, príp. vystupujú ako ekvivalenty prvkov a vzťahov v jazyku už prítomných, líšia sa však od nich formálne alebo funkčne, príp. formálne aj funkčne zároveň. Konzistentnosť jazyka sa prosto zachováva pôsobením jeho vlastnej rezistenčno-asimilačnej schopnosti. Naproti tomu a súčasne v úzkej súvislosti s tým predstavuje adekvátnosť jazyka taký stav, ktorý zodpovedá na jednej strane aktuálnym komunikatívnym potrebám príslušného spoločenstva a súčasne na druhej strane patričnej reflexii vonkajších podnetov. Je prirodzené, že jazyková adekvátnosť má dynamickú podstatu a dosahuje sa uplatnením akomodačnej schopnosti jazykových štruktúr, teda ich adekvátnym prispôbovaním sa vonkajším podnetom. Konzistentnosť prirodzeného jazyka je v prísnej relácii s jeho adekvátnosťou a naopak, z čoho napokon vyplýva, že stabilita týchto vlastností je (recipročne) relatívna. Uvedený prísny vzťah tiež upozorňuje na skutočnosť, že živý prirodzený jazyk je adekvátne konzistentný.

Netreba však zabúdať, že jazyk nie je iba zložitým systémom štruktúrovaných prvkov, ale aj sociálno-komunikačným systémom a v tomto zmysle predstavuje heterogénnu, vnútorne varujúcu sústavu funkčných foriem, komunikačných noriem a štýlov. V tomto zmysle má jazyk do činenia s pomerne bohatou sústavou externých sociogénnych faktorov svojej dynamiky, a to počnúc jazykovostratifikačnou dynamikou či dynamikou komunikačných sfér cez manažovanú štandardizáciu až po jazykové zákonodarstvo a sociálno-politické okolnosti jeho fungovania.

Pre charakteristiku dynamiky jazyka je navyše podstatne dôležité rozlišovanie dvoch jej existenčných prejavov, ktorými sa realizuje, a to v závislosti od pozície pozorovateľa na časovej osi. Ide teda buď o procesuálnu (trvajúcu) alebo rezultatívnu (zavŕšenú) variantnosť jazykových štruktúr, teda o variantnosť v synchrónnom alebo diachrónnom zmysle.

2. Dynamika textu

Náčrt niektorých podstatných znakov a mechanizmov dynamiky jazyka nás privádza k otázke, či je vôbec možné medzi dynamikou jazyka a dynamikou textu

hľadať nejaké paralely. Isté pochybnosti vzbudzuje skutočnosť, že pojem dynamika textu, ako sme uviedli vyššie, nemá tradičný jednotný výklad. Aby bolo možné uvažovať o spomínaných paralelách, bude potrebné podať prehľad existujúcich možností výkladu tohto pojmu.

2.1. Dynamika tematicko-kompozičnej výstavby textu

Ako pomerne bežný, avšak odborne prísne nevymedzený termín používa sa spojenie *dynamika textu* v teoretických úvahách, a to v rámci širšej palety nástrojov určených na analýzu, príp. interpretáciu niektorých stránok tematicko-kompozičnej výstavby textu. V takejto súvislosti sa hovorí predovšetkým o *nadobudnutí, udržiavaní* alebo *strate dynamiky textu*, pričom sa myslí na produkčno-percepčnú perspektívu jeho rozvíjania. Hodnotenie konkrétneho textu (alebo jeho časti) ako dynamickeho sa opiera o signifikantnú výrazovú bázu charakterizovanú kategoriálnym významom, ktorý sa dá vyjadriť opozíciou statickosť – dynamickosť. Takáto špecifická výrazová báza sa realizuje v tematicko-kompozičnej štruktúre textu prostredníctvom významovej roviny jazyka, t. j. nielen prostredníctvom lexikálnej, ale aj gramatickej, a v tom najmä syntaktickej roviny. So systematickou prehľadnosťou prezentuje takýto postup J. Findra (porov. 2009, s. 170 – 171), ktorý v súvisi s analýzou dynamickej povahy textu používa termín *stupeň dynamiclosti textu*. Ukazuje, ako je dynamicnosť textu bezprostredne určovaná mierou výskytu kategoriálneho významu procesualnosti, ktorý sa premieta v syntagmatickej stavbe vety na úrovni aktualizovanej predikácie. V tejto súvislosti teda platí, že vyššia miera výskytu predikatívnej syntagmy v texte znamená vyšší stupeň jeho dynamiclosti a naopak.

Je prirodzené, že spomínaný voľnejšie vyprofilovaný terminologický status spojenia *dynamika textu* umožňuje jeho ľahké a prirodzené prenášanie aj do oblasti mimo lingvistického bádania. Toto spojenie je zvyčajne využívané v reflexiách literárnych diel, osobitne epických, pri ktorých sa hodnotí spôsob alebo kvalita rozvíjania fabuly. Objavuje sa však aj v rozličných popularizačných prácach, najmä návodoch či usmerneniach, ako tvoriť text. Takým je napr. návod na napísanie čitateľsky atraktívneho útvaru, kde sa odporúčajú také štylizované postupy, ktorými sa dosiahne „správne plynutie“ čiže dynamika textu. Berie sa pritom ohľad na aktuálnu autorskú stratégiu alebo sa rešpektuje osvedčená invariantná štruktúra textu. Termín *dynamika textu* sa potom stotožňuje s tým, čo sa v texte identifikuje ako „potrebný náboj“ alebo „dejový spád“.

2.2. Aktuálna komunikačná dynamika textu

J. Mistrík v uvedenej práci (1989, s. 24) zdôrazňuje že „text je permanentne sa vyvíjajúci, dynamicky existujúci a premenlivý fenomén, ktorý by bolo možné prirovnať k filmu, ktorý je v pohybe a ktorý vníma ináč autor a ináč percipient“. Ako

uvádza ďalej, „v tomto dynamickom útvare emitent počíta s percipientom a naopak. Na tvorbe tohto jediného spoločného textu sú teda zúčastnení vlastne dvaja autori: percipient je spoluautorom a autor... je spolupercipientom“. Na inom mieste (tamže, s. 27) sumarizuje, že text „žije v priestore, čase a situácii ako premenlivý a vždy iný“. Tu teda ide o prezentovanie moderného extenzívneho chápania textu založeného na komunikačnej perspektíve a súčasne na procesuálnej podstate reči. Textová dynamika v načrtnutom zmysle je aktuálna vtedy, keď sa konkrétny text stáva predmetom komunikácie. F. Miko (1989, s. 36) uvádza, že ináč ako v komunikácii, teda mimo komunikácie, nie je text vlastne v pravom zmysle slova textom. Vyslovuje tézu o „komunikačnom bytí“ textu, ktorého pregnantnejším označením je „recepčné bytie“. Tento spôsob realizácie textu stotožňuje s tézou o jeho „procesuálnom bytí“. Mikovo komunikačné chápanie textu teda podstatným spôsobom korešponduje s Mistríkovou predstavou o procesuálnej, „realizačnej“ existencii textu. A hoci F. Miko nehovorí v tejto súvislosti explicitne o dynamike textu, je možné bezpečne usúdiť, že i on poníma text ako variantnú entitu, ktorej premenlivosť vyplýva z procesuálnej podstaty jej realizácie. Podľa neho (tamže), ak je produkcia textu inštrumentálnou fázou komunikácie a jej cieľovou fázou je recepcia, text sa v podstate realizuje v neukončenej množine recepcií.

Z uvedeného vyplýva, že aktuálnu komunikačnú dynamiku textu reprezentuje predovšetkým jeho varírujúca percepčná podoba, čo platí najmä v prípade, keď má jeden text viacero percepcií, ale aj vtedy, keď aktuálnej variantnosti podliehajú jednotlivé zložky či konštituenty komunikačnej udalosti. Treba tiež dodať, že dynamiku textu v tomto ponímaní rozhodujúcim spôsobom podporujú jeho potenciálne, explicitne nevyslovené extralingvistické komponenty. Podľa J. Mistríka (tamže, s. 25) takýchto komponentov existuje v textoch nekonečné množstvo. Ich proveniencia, počet, povaha i rôznorodosť vedú ku konštitúcii percepčného textu. Ide o komponenty ovplyvňujúce sémantiku jazykových prvkov, ku ktorým patria najmä asociačné a rôzne konotačné momenty, ktoré dotvárajú nielen text emitenta, ale aj percipienta.

Možno teda zovšeobecniť: dynamika textu chápaná ako aktuálna komunikačná premenlivosť (varírovanie) sa zakladá na aktivizácii emergentných vlastností textu, vystupujúcich pri jeho realizácii v komunikačnom procese. Toto poznanie priamo korešponduje s tézou J. Mistríka (tamže, s. 24), že každý skutočne emitovaný i percipovaný text je oveľa bohatší než len holý, materiálny „text“.

2.3. Historická (vývinová) dynamika textu

Niektoré texty vytvorené použitím kódu prirodzeného jazyka (etnojazyka) sa stávajú súčasťou kultúry príslušného spoločenstva a zároveň sú priamym reprezentantom tejto kultúry. Vo vzťahu k nej plnia takéto „etnojazykovo“ stvárnené texty

osobitné kultúrotvorné funkcie. Možno tu hovoriť predovšetkým o produkčnej, tezauračnej a reprodukčnej funkcii textu. Treba však zdôrazniť, že rovnaké funkcie sú primárne vlastné jazyku, ktorý má pri generovaní textov fundamentálnu úlohu. Identifikácia a sledovanie kultúrotvorných funkcií textu nám poskytujú možnosť lepšie opísať dynamiku konkrétneho textového útvaru v jeho historickej perspektíve.

Produkčnú funkciu vo vzťahu k permanentne sa formujúcej kultúre plní text celkom prosto vtedy, keď vstupuje do jej okruhu a podieľa sa tak na jej obnove, rozvoji a zveľaďovaní. Funkciou textového tezauru je zasa pomocou kódového potenciálu jazyka deponovať a bezpečne uchovávať napr. umelecké, poznatkové, dokumentárne a ďalšie obsahy jedinečných konkrétnych textov, ktoré sa v rámci etnického kultúrneho vedomia stávajú súčasťou kultúrohistorickej pamäti. Uplatnenie reprodukčnej kultúrotvornej funkcie textu možno identifikovať dvojako: jednak pri textových útvaroch vyprodukovaných v dávnej či dávnejšej minulosti, ktoré sú však komunikačne stále živé, a jednak pri príležitostných návratoch k deponovaným, aktuálne „neživým“ textom ako k vzácnemu kultúrnemu dedičstvu.

Na základe toho, čo bolo uvedené, je možné predpokladať, že historická (vývinová) dynamika textu sa prejavuje primárne na tých textových útvaroch z minulosti, ktoré sú opakovane, aktuálne reprodukované. Mechanizmus týchto zmien je veľmi prostý – spočíva v edičných úpravách vydavateľa. Takto potom texty uvedeného typu podliehajú zmenám v dvoch aspektoch. V prvom rade ide o zmeny vo výrazovej stránke textu, čo má dosah predovšetkým na podobu jazykových foriem. Príklady z edičnej praxe ukazujú, že je nielen prirodzené, ale v mnohých prípadoch aj nevyhnutné, aby sa pri reedícii text jazykovo upravil v duchu aktuálnej kodifikácie. Inou eventualitou je, že v dôsledku editorských zásahov môžu nastať v texte lexikálne, resp. lexikálnosémantické a štylistické zmeny. Takéto úpravy sú buď premietnutím odlišností aktuálneho jazykového úzu, alebo môžu byť motivované snahou o presnejšiu identifikáciu či predefinovanie intencionálneho príjemcu. Okrem výrazových zmien sú možné i zásahy do obsahovej stránky textu, no tie sú skôr výnimočné a môžu byť zapríčinené rozličnými špecifickými dôvodmi.

Pri tomto spôsobe „obmeny“ textu sa zreteľne črtá konflikt v tom, že na jednej strane je tu snaha zachovať „bez poškodenia“ text, ktorý je všeobecne vnímaný ako kultúrohistorická hodnota, a na druhej strane stojí záujem takýto text aktuálne reprodukovat'. Inak povedané, historická (vývinová) dynamika textu je založená na konflikte dvoch jeho kultúrotvorných funkcií – tezauračnej a reprodukčnej.

Ako veľmi dobrý ilustračný príklad sa v tomto ohľade javia texty ľudovej slovesnosti, a to najmä ľudové rozprávky. V období, keď sa šírili v ústnej podobe, nevyhnutne sa pretvárali, dopĺňali, modifikovali, a teda prirodzene vyvíjali. Tento proces sa síce ich písomným zaznamenaním významne eliminoval, no neeliminoval sa úplne. Pozrime sa na túto otázku bližšie.

Dobšinského vydania PROSTONÁRODNÝCH SLOVENSKÝCH POVESTÍ sa všeobecne pokladajú za kánonickú podobu slovenských ľudových rozprávok. Pravdou však je, že už sám P. Dobšinský pri ich vydávaní postupoval tak, že upravoval pôvodné, v teréne zozbierané texty, ba dokonca aj texty už predtým vydané. Prvým vydavateľom výberu slovenských rozprávok bol, ako je známe, J. Francisci (1845). Podrobnejšie výskumy ukazujú, že Dobšinský, okrem úprav štúrovskej podoby spisovnej slovenčiny, upravoval Francisciho texty lexikálne a dosť významne aj štylisticky, dokonca v niektorých prípadoch, ako uvádza A. Melicherčík (1966, s. 27), podstatne zostručňoval širšie pasáže.

Nedávno P. Liba (1996) kriticky zhodnotil vydanie SLOVENSKÝCH ROZPRÁVOK v edícii K. Daškovej (Bratislava, 1994). Oproti výberu z Dobšinského, ktorý bol vydaný E. Paulinym v r. 1966, uplatnila Dašková metódu prerozprávania najznámejších tradičných rozprávkových textov „v duchu súčasnej slovenčiny“. P. Liba upozorňuje osobitne na citlivý problém prerozprávania (či úpravy) pôvodných frazeologických zvrátov a obrazných vyjadrení. Editorka mení napr. tieto frazémy: *Kde sú šedy – tam sú vedy* (Soľ nad zlato) na podobu *Kde sú šediny – tam sú skúsenosti*; *Išiel o palici domov* (Trojruža) na podobu *Išiel ako žobrák*. Iný spôsob úpravy uplatňuje, keď niektoré obrazy z textu prasto vypúšťa, napr. *S vlkom spolky – čert berie ovce i volky*; *Mozoliť jej dala od rána do večera* a i. P. Liba tu vlastne nastoľuje zásadný problém, ktorým je otázka miery, resp. citlivosti editorského zásahu. Modernizácia jazyka rozprávok, ako sme ukázali vyššie, nebola ani v minulosti ničím výnimočným. Avšak s ohľadom na špecifický kultúrny rozmer frazeológie, ktorú charakterizuje tendencia vo zvýšenej miere zachovávať archaické jazykové formy, možno s kritickým postojom P. Libu súhlasiť. Na druhej strane by bolo sotva schodnou cestou volať po stanovovaní či už špecifických, alebo univerzálnych noriem platných pre edičné úpravy. Napriek tomu je legitímne od inštitútu editora očakávať patričný profesionálny ohľad na kultúrne dedičstvo textov tradične prinášajúcich viac než len jednoduchú či zjednodušenú zábavu.

3. Závery

Na úvod sme si položili otázku, či je k dispozícii nejaký zjednocujúci princíp, na ktorého báze možno vnímať dynamiku textu vôbec. Ukázalo sa, že spojenie *dynamika textu* zastupuje tri odlišné pojmové chápania. Zrekapitulujme, že ide o dynamiku tematicko-kompozičnej výstavby, aktuálnu komunikačnú dynamiku a historickú alebo vývinovú dynamiku textu. Spomínaný zjednocujúci princíp sa teda žiada hľadať buď v prieniku, alebo v sumári všetkých týchto pojmových chápaní.

Historická alebo vývinová dynamika textu je založená na jeho formálno-výrazovej obmene príležitostne sa odohrávajúcej na časovej osi. Oproti tomu aktuálnu komunikačnú dynamiku je potrebné spájať s procesom varujúcej percepcie. Pro-

jekcia dynamiky v rámci tematicko-kompozičnej výstavby textu sa však od zvyšných dvoch ponímaní líši zásadnejšie. Je totiž realizovaná ako „dejovosť“ a tá patrí k zámerne vyberaným, explicitne vyznačeným a v procese percepcie nemenným konštituentom textu. Dynamika v tomto zmysle teda nie je spojená so zmenou textu. Po maximálnom zjednodušení načrtnutých charakteristík zostáva takýto trichotomický pojmový rozptyl spojenia *dynamika textu*:

textová dejovosť – historická obmena – aktuálna premenlivosť

Na záver konštatujeme, že označenie *dynamika textu* nezastupuje jednotný pojem, a preto jeho parciálnu alebo aj úplnú charakteristiku je potrebné doplniť o bližšie určenie, teda že ide o dynamiku *aktuálnu komunikačnú, historickú (vývinovú)* alebo o *dynamiku tematicko-kompozičnej výstavby*.

Pokiaľ ide o ďalšie otázky, ktoré sme formulovali vyššie, predovšetkým sa ukázalo, že hoci medzi textom a jazykom je bytostná vzájomná závislosť, chápanie dynamiky jazyka nie je možné priamočiaro či paralelne aplikovať na chápanie dynamiky textu. Povedané inak: ani vzájomná bytostná závislosť jazyka a textu, nemôže prekonať podstatu odlišnosti v ich dynamike vyplývajúcu z rozdielnosti ich statusov, ktoré sa v zmysle teórie informácie označujú ako status kódu a status správy.

Literatúra

- FINDRA, Ján: Jazyk v kontextoch a v textoch. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 2009. 317 s.
- LIBA, Peter: Pragmatické editovanie (editorstvo) ľudovej rozprávky. In: Žánrové hodnoty literatúry pre deti a mládež III. Ed. V. Obert. Nitra: Vysoká škola pedagogická 1996, s. 7–18.
- MELICHERČÍK, Andrej: Prostonárodné slovenské povesti Pavla Dobšinského. In: Prostonárodné slovenské povesti. Zväzok I. Ed. E. Pauliny. Bratislava: Tatran 1966, s. 9–29.
- MIKO, František: Aspekty literárneho textu. Štúdium 6. Nitra: Pedagogická fakulta 1989. 206 s.
- MISTRÍK, Jozef: Anatómia textu. In: Textika a štylistika. Zborník príspevkov z celoštátnej štylistickej konferencie. Bratislava 29. – 31. 1. 1986. Ed. J. Mistrík. Bratislava: Univerzita Komenského 1989, s. 23–27.

FREKVENCIA SLOV A TVAROV V SÚČASNEJ SLOVENČINE

Mária Šimková

*Slovenský národný korpus Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26, 813 64 Bratislava, e-mail: marias@korpus.sk*

Šimková, M.: Frequency of Lemmas and Word Forms in Contemporary Slovak. In *Slovak Speech*, 2011, vol. 76, no. 5-6, p. 322-333.

Abstract: In this paper, basic statistical data about the Slovak linguistic units (lemmas, word forms, collocations, parts of speech or rather word classes) are analysed using various language resources. The frequency of lemmas and word forms in contemporary Slovak according to the dictionary *Frekvencia slov v slovenčine* (Frequency of Words in the Slovak Language) by Jozef Mistrík (1969) is compared with the data obtained from several Slovak National Corpus versions and some of its subcorpora. This provides an overview about the stability and dynamics of the Slovak language system in various areas of its usage during the last fifty-five years. Statistical information summarized in the frequency dictionaries and lists helps to understand better and more objectively the functioning of the linguistic units in communication. It also helps to determine the attributes of both typologically distant and close languages. This contribution serves as a demonstration of the possibilities of statistical analysis and it will be used as a base for preparation of a new frequency dictionary of Slovak based on the Slovak National Corpus material.

Key words: linguistic units, frequency, stability and dynamics of the Slovak language system

Vymedzenie jadra slovnej zásoby na základe kvantitatívnych ukazovateľov o využití jazykových jednotiek patrí už od konca 19. storočia k základným poznatkom o jazyku, s ktorým pracujú nielen jazykovedci, ale aj bádatelia v oblasti pedagogických a didaktických disciplín, literárnej vedy, logopédie, psychológie, neuroológie, matematických a štatistických analýz, najnovšie počítačového spracovania prirodzeného jazyka a v ďalších oblastiach. Donedávna sa frekvenčné analýzy robili ručne na obmedzenom materiáli, v súčasnosti sú k dispozícii elektronické korpusové databázy a štatistické nástroje, pomocou ktorých sa dajú získať relevantné výsledky z veľkých rozsahov rozlične štruktúrovaných a diferencovaných písaných textov či zo zvukových záznamov hovorenej reči a ich prepisov.

Pri tvorbe databáz Slovenského národného korpusu, v ktorých sa spracúvajú texty publikované po r. 1955, sa od verzie prim-2.1 (od r. 2006) zverejňujú na webovej stránke korpus.sk aj štatistiky celého korpusu a osobitných podkorpusov, čo umožňuje porovnať frekvenciu jednotlivých jazykových prostriedkov v rôznych obdobiach a v rôznych štýloch. Vďaka profesorovi Jozefovi Mistríkovi môžeme aktuálne a korpusovými metódami získané výsledky porovnávať aj s údajmi z prvých frekvenčných slovníkov slovenčiny, ktorých je autorom: *Frekvencia slov v slovenčine* (1969), *Retrográdný slovník slovenčiny* (1976), *Frekvencia tvarov a konštrukcií v slovenčine* (1985).

Na rozdiel od jednorazovo zhromaždeného a v podstate uzavretého materiálu, z ktorého sa vychádzalo pri tvorbe uvedených slovníkov, sa Slovenský národný korpus (ďalej SNK) buduje ako verejne na internete prístupná (prezerateľná) nekomerčná databáza – zdroj jazykového materiálu a jazykových informácií na najrôznejšie využitia –, ktorá sa dynamicky dopĺňa a aktualizuje. Každá nová verzia korpusu je kvantitatívnym rozšírením predchádzajúcej verzie, ale sprístupnenie nového korpusu zvyčajne sprevádza aj zlepšená lingvistická anotácia – štýlovo-žánrová a morfológická anotácia a lematizácia. V rámci týchto procesov sa každému textu technicky pripravenému na zaradenie do korpusu ručne priradzuje informácia o jeho štýlovo-žánrových charakteristikách a príslušnosti k vecnej oblasti (ekonómia, prírodné vedy, právo a pod.) a každému slovnému tvaru, každej textovej jednotke (okrem slov sú to interpunkčné znamienka, číslice a iné neslovné znaky v texte – porov. aj ďalej výklad pri grafe č. 2) sa automatizovane priradzuje informácia o základnom tvare a gramatických kategóriách, ktoré nadobúda v danom kontexte.

Hlavná, základná databáza písaných textov SNK sa označuje ako *prim* (primárna) a používatelia majú v súčasnosti k dispozícii ôsmu verziu označenú ako *prim-5.0*.¹ Z hlavného korpusu sa vyčleňujú podkorporusy v závislosti od licencie na získané texty: prístupné verejne všetkým – *public*, prístupné v rámci Jazykovedného ústavu – *juls* a dostupné iba v rámci oddelenia – *snk*. V podkorpuse *all* sú zhromaždené všetky texty, ktoré sa v danej verzii dostali do výsledného spracovania, podkorpus *sane* je výsledkom očistenia *all* od textov nezodpovedajúcich všetkým kritériám kladeným na štandardnú slovenčinu (napr. texty bez diakritiky, texty od zahraničných Slovákov). Z neho sa potom vyčleňujú ďalšie podkorporusy podľa troch hlavných štýlov: podkorpus publicistických textov – *inf*, podkorpus umeleckých textov – *img*, podkorpus odborných a populárno-náučných textov – *prf*. Samostatné celky tvoria podkorpus pôvodných textov slovenských autorov – *skim* a podkorpus vyvážený podľa štýlov – *vyv* (po jednej tretine z každého z troch uvedených štýlov). Na porovnávacie analýzy dynamiky jazyka po politicko-spoločenských zmenách v r. 1989 a stavu pred ňou slúži podkorpus *r55az89*, v ktorom sú iba texty z r. 1955 – 1989. Tento podkorpus je na rozdiel od hlavného, základného korpusu s pomerne vysokým podielom publicistických textov – súčasných denníkov a týždenníkov – zložený hlavne z textov umeleckej literatúry. Z oblasti publicistiky v korpuse *r55az89* zatiaľ chýbajú vtedajšie denníky (jediným textom tohto druhu je tu *Smena* z augusta 1968), väčšie zastúpenie v ňom majú týždenníky a mesačníky, z ktorých je však veľká časť skôr literárneho alebo populárno-náučného charakteru. Ako referenčný (a trénovací) korpus s presnou morfológickou anotáciou je k dispozícii ručne morfológicky anotovaný korpus *r-mak*. Okrem korpusov písaných textov sa v rámci komplexu projektov SNK buduje aj databáza

¹ Prvé, pilotné korpusy *prim0.1* a *prim0.2* boli sprístupnené v r. 2003, každý nasledujúci rok pribudla nová verzia: *prim1*, *prim-2.0*, *prim-2.1*, *prim-3.0*, v r. 2009 *prim-4.0* a v r. 2011 *prim-5.0*.

zvukových záznamov prehovorov v štandardnej slovenčine a ich prepisov – Slovenský hovorený korpus. Rozsah najnovšej verzie hovoreného korpusu *s-hovor-3.0* (1,65 mil. jednotiek) už dosahuje rozmery bežného korpusu tohto typu a umožňuje aj porovnanie frekvencie jazykových prostriedkov v písanej a hovorenej komunikácii.

Štatistiky z verzií a podkorpusov SNK, zverejňované na internete od verzie prim-2.1, predstavujú jednoduchý zoznam absolútnych frekvencií foriem – konkrétnych slovných tvarov a lem (základný tvar slova, v ktorom sú obsiahnuté všetky výskyty všetkých jeho tvarov), ktorý však aj v takomto „surovom“ stave má svoju výpovednú hodnotu a často sa využíva v rôznych počítačových, ako aj lexikografických aplikáciách (čiastkové analýzy porov. Šimková, 2008, 2010, Šimková – Ľos, 2009). Frekvenčný zoznam sa môže využiť pri tvorbe frekvenčného slovníka, v ktorom sú slová a ich frekvencie lingvisticky upravené (spracovanie vlastných mien, homoným, variantov, viacslovných jednotiek a pod.) a poskytujú sa v ňom okrem absolútnej frekvencie aj ďalšie údaje: relatívna frekvencia, využitie/výskyt v jednotlivých štýloch, monokolokabilita a pod. J. Mistrík predložil vo svojich slovníkoch výsledky ručnej analýzy presne štruktúrovaného materiálu v rozsahu 1 milióna slov, čo bol v tom čase štandardný podklad na prípravu frekvenčného slovníka. A hoci išlo o náročné manuálne spracovanie, v materiáli vymedzeného rozsahu aj obsahu sa mnohé (problematické) javy nevyskytovali vôbec alebo sa dali vyriešiť pomerne jednoducho.

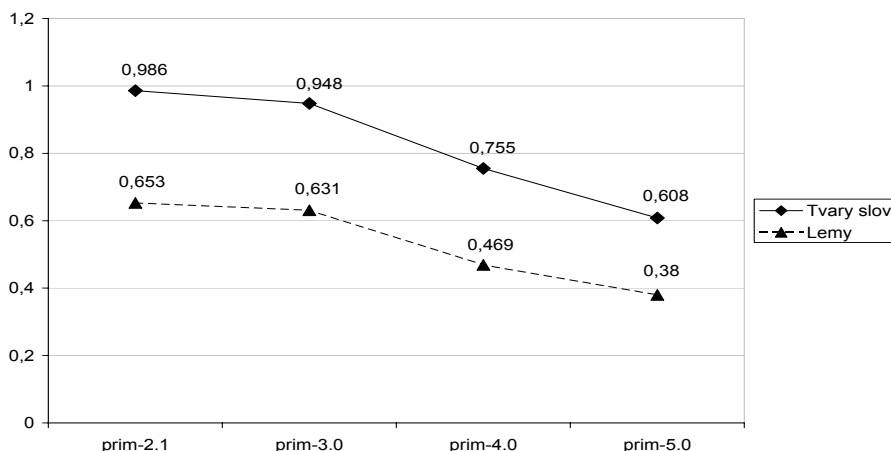
Jazykový materiál takého rozsahu, aký je možné zhromaždiť a analyzovať v korpusových databázach, je na jednej strane vynikajúcim prostriedkom na objektívne skúmanie jazyka a reálneho fungovania jazykových prostriedkov, no na druhej strane otvára nové otázky v lingvistike i v oblasti matematiky a informatiky (teória pravdepodobnosti, zákon veľkých čísel a pod., porov. napr. Králík, 2006). Pri budovaní a využívaní korpusov sa jazykový systém a jeho jednotky jednak akoby úplne obnažujú (každú entitu treba osobitne posúdiť a „naučiť“ počítačové nástroje, ako ju identifikovať a správne zaradiť), jednak sa ukazujú v množstve čiastkových i komplexných vzťahov, ktoré sa bežnou ľudskou analýzou nedajú v takom rozsahu odhaliť. Svoje limity však majú aj korpusové možnosti. Predstavy zo začiatkov korpusovej lingvistiky, že stámiliónové databázy obsahujú všetky jazykové prostriedky a ich tvary i rôzne použitia v dostatočne veľkom počte, že ak sa v menšom korpuse nachádza konkrétne slovo *x*-krát, tak v desaťnásobne väčšom korpuse sa dané slovo bude nachádzať takisto približne desaťkrát častejšie alebo že sa z korpusu dá na počkanie vybrať zoznam neologizmov či špecifických sémantických charakteristík slov, sa nedajú naplniť, no občas sa vyskytujú ešte aj v súčasnosti. Ich prejavom býva napr. častá otázka, ktoré slovo v danom jazyku je najmenej frekventované. Z údajov získaných z korpusov SNK môžeme o najnižšej frekvencii uviesť iba to, že v takmer 720-miliónovom korpuse verzie 5.0 je vyše 2,7 milióna jednotlivých lem, pričom frekvenciu 1 má približne 50 % z nich.

Samotným korpusovým lingvistom sa na základe porovnávania jednotlivých databáz postupne spresňuje spôsob a rozsah pribúdania unikátnych jazykových jednotiek do korpusu. Z porovnania štyroch posledných verzií SNK sa ukazuje, že pri viac ako dvojnásobnom zväčšení korpusu od verzie 2.1 po verziu 5.0 sa takmer o polovicu znížil podiel unikátnych (jednotlivých) výskytov slov a lem.

Tab. č. 1: Pribúdanie unikátnych tvarov slov a lem v korpusoch SNK

Prim	Počet jednotiek	Počet jednotliv. tvarov slov	Podiel	Počet jednotliv. lem	Podiel
2.1	294 087 581	2 898 794	0,986 %	1 920 646	0,653 %
3.0	339 063 215	3 214 612	0,948 %	2 139 956	0,631 %
4.0	526 082 640	3 969 719	0,755 %	2 467 595	0,469 %
5.0	719 499 235	4 376 090	0,608 %	2 711 202	0,38%

Graf č. 1: Pribúdanie unikátnych tvarov slov a lem v korpusoch SNK

V uvedených výpočtoch vyzerá na prvý pohľad paradoxne vzájomný pomer jednotlivých výskytov lem a tvarov slov. Napr. paradigmy slovenských substantív by mali obsahovať 12 tvarov (ak vylúčime vokatív a abstrahujeme od rovnakého zakončenia v niektorých tvaroch), paradigmy adjektív a adjektíválií 36 tvarov, paradigmy sloves 25 rôznych tvarov, čiže počet tvarov slov v korpuse by sme mohli očakávať v priemere aspoň 20 x vyšší ako počet lem. Je však vyšší iba približne 1,56 x.² Tento nepomer je spôsobený častou tvarovou homonymiou, nepoužívaním všetkých potenciálnych

² V korpuse prim-2.1 je 1,51 x vyšší, v 3.0 presne 1,5 x, v korpusoch 4.0 a 5.0 je počet tvarov 1,61 x vyšší ako počet lem.

tvarov a predovšetkým veľkým počtom textových jednotiek, ktoré majú iba jeden, základný tvar (slová z neohybných slovných druhov, neohybné cudzie slová, skratky, čísllice, značky, symboly).

Rôzne rozsahy korpusov umožňujú porovnávať aj (kumulatívne) rozloženie jazykových jednotiek. F. Čermák (1997, s. 21) uvádza, že z 54 tisíc slov zachytených vo Frekvenčnom slovníku češtiny kolektívu M. Těšitelovej prvých desaťtisíc najfrekventovanejších slov predstavuje viac ako 90 % spracovaných textov. M. Šulc (1999, s. 15) cituje G. Kennedyho, ktorý odhadoval, že v 100-miliónovom korpuse bude takmer 95 % slovných výskytov reprezentovať asi 8 tisíc lexikálnych jednotiek, zvyšných 5 % by však mohlo predstavovať okolo pol milióna lexikálnych jednotiek. Z našich výpočtov vyplýva, že v takmer 720-miliónovom korpuse sa nachádza 4,376 milióna jednotlivých výskytov slovných tvarov a z nich je vyše polovica (2,339 mil.) s frekvenciou 1 (53,44 %), čo predstavuje 0,325 % všetkých jednotiek v korpuse.³ 5 % korpusu bude teda vo väčších rozsahoch textov tvoriť zrejme oveľa väčšie množstvo jednotiek. Podiel najfrekventovanejších jednotiek na rozsahu celého korpusu takisto závisí od objemu textov a od toho, či sa započítavajú všetky textové jednotky (tokeny) alebo iba slová. V nasledujúcej tabuľke sa nachádza porovnanie kumulatívnych frekvencií prvých desiatich, dvadsiatich, tridsiatich a prvých sto najfrekventovanejších lemm (zahŕňajúcich iba slová) v materiáli spracovanom v Mistríkovom Frekvenčnom slovníku slovenčiny a v posledných dvoch základných elektronických korpusoch. Z verzie 5.0 uvádzame na porovnanie aj kumulatívne frekvencie pri zahrnutí všetkých textových jednotiek vyskytujúcich sa v prvej stovke najfrekventovanejších lemm.

Tab. 2: Kumulatívna frekvencia lemm slov a lemm všetkých jednotiek nachádzajúcich sa v prvej stovke najfrekventovanejších slov/jednotiek podľa Frekvenčného slovníka slovenčiny (ďalej FSS) a na báze posledných dvoch verzií základných korpusov SNK

Poradie	FSS 1969, 1 mil.	prim-4.0 2009, 550 mil.	prim-5.0 2011, 700 mil.	
celkovo prvých	lemmy slov	lemmy slov	lemmy slov	lemmy all (+ interpunkcia, čísllice...)
1. – 10.	26,67 %	17,98 %	14,15 %	25,53 %
11. – 20.	8,47 %	5,74 %	4,57 %	6,22 %
1. – 20.	35,14 %	23,72 %	18,72 %	31,74 %
21. – 30.	5,52 %	3,51 %	2,71 %	3,91 %
1 – 30.	40,66 %	27,23 %	21,42 %	35,65 %
1. – 100.	56,13 %	37,81 %	29,76 %	46,16 %

³ V tejto skupine sa nachádzajú prevažne chybné tvary slov, značky, symboly, slová z iných abecedných sústav a iba približne 14 %, teda necelých 330 tisíc jednotiek, tvoria naozaj reálne slovenské slová.

V malom súbore textov (1 milión slov spracovaných vo FSS) už prvých 100 slov predstavuje vyše 56 % celého rozsahu materiálu. Vo veľkých korpusoch je to necelých 38 %, resp. necelých 30 % – medzi korpusmi 4.0 a 5.0 je rozdiel 150 miliónov jednotiek, čo v súčte prvých 100 najfrekvencovanejších slov predstavuje rozdiel vyše 8 %. Keď sme však započítali aj neslovné tokeny (interpunkcia, číslice, značky), podiel prvých 100 jednotiek na celom rozsahu textov aktuálnej verzie SNK prim-5.0 sa priblížil k 50 %.

Jedným z najčastejšie sledovaných výsledkov frekvenčnej analýzy textov konkrétného jazyka sú práve najfrekvencovanejšie slová. Porovnanie prvých desiatich slov v rôzne veľkých zdrojoch písaných textov pochádzajúcich z rôznych období súčasnej slovenčiny ukazuje, že v tejto skupine má stabilné postavenie až 7 lemm: *byť*, *a*, *v*, *sa*, *na*, *z*, *že*. Frekvenčný slovník založený na starších textoch prevažne umeleckej literatúry obsahuje na prvých miestach ešte zámena *on*, *ten*, *ako*, novšie korpusy zase zámeno *ktorý* (často vo funkcii spojky), zámeno *to* a predložku *s*. V korpuse hovorenej slovenčiny (posledný stĺpec) sa v prvej desiatke vyskytuje menej predložiek (nie sú tu *s*, *z*), zato viac zámen (*tak*, *ja*; zámeno *to* je dokonca na 2. mieste) a preniklo sem aj ďalšie sloveso – *mať*. Zloženie tejto prvej desiatky a poradie slov v nej predstavuje základný obraz o jazyku, no poukazuje aj na špecifické vlastnosti jednotlivých druhov korpusov/materiálových báz a spôsobov komunikácie.

Tab. 3: Prvých desať najčastejších lemm slov vo FSS a v rôznych základných korpusoch

	FSS	prim1	prim-4.0	prim-5.0	s-hovor-3.0
	1969, 1 mil.	2004, 200 mil.	2009, 550 mil.	2011, 720 mil.	2011; 1 643 tis.
1.	a	byť	byť	byť	byť
2.	byť	v	a	a	to
3.	sa	a	v	v	a
4.	v	sa	sa	sa	že
5.	na	na	na	na	sa
6.	on	ten	to	to	v
7.	ten	ktorý	ktorý	ktorý	tak
8.	že	s	s	s	ja
9.	z	z	že	z	na
10.	ako	že	z	že	mať

Hoci aktuálny korpus prim-5.0 a jeho podkorpusy majú už značný rozsah, ktorým sa prirodzene eliminuje výskyt náhodných javov, a hoci je hlavný korpus zložený prevažne z publicistických textov (73 %), rozloženie prvých desiatich najfrekvencovanejších lemm v podkorpusoch utvorených podľa troch hlavných štýlov nie je totožné s hlavným korpusom ani v jednom prípade. Najviac sa odlišuje podkorpus umeleckých textov, v ktorom sa v prvej desiatke nenachádzajú (rovnako ako v kor-

puse hovorenej reči) predložky *s*, *z* a zámeno *ktorý*, miesto nich sú tu zámeno *ja* (rovnako ako v korpuse hovorenej reči), zámeno *on* a polyfunkčné slovo *si*. V podkorpuse slovenských umeleckých textov sú v porovnaní s podkorpusom všetkých umeleckých textov v prvej desiatke zastúpené tie isté lemy, iba so zmeneným poradím slov *to* – *on* a *ja* – *si*. V tabuľke č. 4 uvádzame v poslednom stĺpci na porovnanie výsledky frekvenčnej analýzy menšieho podkorpusu zloženého prevažne z umeleckých textov r. 1955 – 1989. Zastúpenie prvých ôsmich lem slov v tomto podkorpuse je rovnaké ako v ostatných podkorpusoch umeleckých textov, odlišné je len poradie dvoch slov: *byť* – *a* a *na* – *v*; *on* – *to* sú v takom poradí ako v slovenských umeleckých textoch. Na 9. a 10. mieste sa nachádzajú predložky *s*, *z*, ktoré sa v podkorpusoch umeleckých textov v prvej desiatke neumiestnili.

Tab. č. 4: Desať najčastejších lem slov v korpusoch z rôznych štýlov a období

	prim-5.0-prf 2011; 82 mil.	prim-5.0-inf 2011; 515 mil.	prim-5.0-img 2011; 100 mil.	prim-5.0-skimg 2011; 32 mil.	r55az89-2.0 2011; 44 mil.
1.	a	v	byť	byť	a
2.	byť	byť	a	a	byť
3.	v	a	sa	sa	sa
4.	sa	na	na	na	v
5.	na	sa	v	v	na
6.	ktorý	ktorý	to	on	on
7.	s	to	on	to	to
8.	z	s	že	že	že
9.	to	z	si	ja	s
10.	že	že	ja	si	z

Väčšina slov s najvyššou frekvenciou sa podieľa aj na zložení najfrekventovanejších dvojíc a trojíc slov,⁴ ktoré uvádzame v tab. č. 5. Nachádzajú sa v nich jednak vo vzájomných kombináciách (*sa v*, *sa na*, *je to*, *že sa*, *a v*; *že je to*), jednak v kombinácii s ďalším vysokofrekventovaným slovom (*nie*, *by*). V dvojiciach a najmä v trojiciach slov sa v prvej desiatke nachádza už aj viacero podstatných mien, ktoré v spojení s predložkou predstavujú základnú časovú (*v roku*, *v tom čase*) a priestorovú (*na Slovensku*) orientáciu a v spojení s dvoma predložkami poukazujú na vysoké využitie sekundárnych predložiek (*v súvislosti s*, *v porovnaní s*, *na rozdiel od*). Prítomnosť substantíva *strana* v spojení *na druhej strane*, ktoré je na 3. mieste medzi trigramami v korpuse prim-5.0, nám objasňuje, že vysoké umiestnenie tohto polysémického slova v prvej stovke najfrekventovanejších slov (porov. tab. č. 6) nebude súvisieť iba s významom „politická organizácia“ či „priestor, plocha“.

⁴ Pri analýze bigramov a trigramov sa vychádza z konkrétnych tvarov slov, z ktorých sa tvoria náhodné, voľné, ale aj zmysluplné zoskupenia rôznej pevnosti.

Tab. č. 5: Prvých desať najfrekventovanejších dvojíc a trojíc slov

prim-4.0	prim-5.0
2009; 550 mil.	2011; 720 mil.
nie je	nie je
sa v	je to
sa na	sa v
je to	v roku
že sa	sa na
som sa	a v
by sa	by sa
a v	že sa
v roku	o tom
na to	na Slovensku

prim-4.0	prim-5.0
2009; 550 mil.	2011; 720 mil.
že je to	v tomto roku
v súvislosti s	v súvislosti s
v tomto roku	na druhej strane
v porovnaní s	v porovnaní s
to nie je	nie je to
Na druhej strane	na rozdiel od
na druhej strane	že je to
by som sa	to nie je
Nie je to	v tom čase
že by sa	v tomto prípade

Okrem spojok, predložiek, zámen a pomocného slovesa *byť* sa na popredných miestach vo frekvencii – v prvej stovke – nachádzajú aj slová z ďalších slovných druhov (tab. č. 6). Z podstatných mien sú to najmä všeobecné pomenovania (*človek, spoločnosť, svet, život*) a slová pomenújúce časové jednotky (*rok, čas, deň*), ale aj vlastné meno *Slovensko* a spomínané substantívum *strana*. Zo slovies sú najfrekventovanejšie modálne slovesá a základné slovesá pohybu a hovorenia. Z adjektív sa vo všetkých uvedených korpusoch v prvej stovke nachádzajú adjektíva *veľký* a *dobrý*, okrem nich sú ešte časté prívlastky *nový, ďalší* a *slovenský*. Zastúpenie prídavných mien medzi prvými sto najfrekventovanejšími slovami je oproti podstatným menám a slovesám nižšie, v hovorenom korpuse možno až prekvapujúco nízke,⁵ no zodpovedá v ňom celkovo nižšiemu umiestneniu prídavných mien medzi slovnými druhmi (7. miesto) v hovorenej komunikácii (porov. ďalej v tab. č. 7). Väčšina vysokofrekventovaných plnovýznamových slov, okrem *Slovensko, slovenský, spoločnosť* a niektorých negatívnych foriem slovies, je jedno- a dvojslabičná, čo korešponduje so všeobecnou tendenciou k ekonomizácii jazyka a jazykového prejavu.

Napriek tomu, že na prvých miestach vo frekvencii slov a lem sú najčastejšie predložky a spojky, rozloženie frekvencie klasických slovných druhov v slovenských písaných textoch ukazuje, že na 1. mieste sú substantíva a na 2. slovesá. V hovorenej reči sú vzhľadom na dejovosť, osobnosť a kontextovosť tohto druhu komunikácie na 1. mieste slovesá, na 2. zámená a podstatné mená sú až na 3. mieste. Častejšie sú tu aj častice (na 6. mieste). V súčasných písaných textoch sú na 3. mieste predložky, v staršom materiáli, spracovanom vo Frekvenčnom slovníku, sú na 3. mieste zámená a predložky až na 5. mieste. Poukazuje to na značnú dynamiku predložkového systému a funkcií jednotlivých predložiek, čo súvisí s tendenciou

⁵ Väčší podiel tu majú v porovnaní s korpusmi písaných textov častice a osobné zámená.

k intelektualizácii a abstraktnosti jazykového vyjadrovania. Do tabuľky č. 7 sme zahrnuli aj ručne morfológicky anotovaný korpus, v ktorom by malo byť určenie slovných druhov na hranici bezchybnosti. Aj keď je tento korpus v porovnaní s ostatnými súčasnými korpusmi veľmi malý (1,2 mil. jednotiek), vidíme oproti veľkému korpusu prim-5.0 (resp. aj prim-4.0, v ktorom je poradie slovných druhov také isté ako v prim-5.0) iba minimálne rozdiely v umiestnení prídavných mien a zámen (v 4.0 a 5.0 sú prídavné mená na 4. mieste, zámena na 5., v ručne anotovanom korpuse je to naopak) a v umiestnení častíc a prísloviak (v 5.0 sú častice na 7. mieste, príslovky na 8., v ručne anotovanom korpuse je to naopak).

Tab. č. 6: Najfrekvencovanejšie podstatné mená, slovesá a prídavné mená nachádzajúce sa v prvej stovke lemm slov vo vybraných korpusoch (číslica vyjadruje poradie lemy podľa absolútnej frekvencie)

FSS 1969; 1 mil.		prim-4.0-all 2009; 526 mil.		prim-5.0-all 2011; 720 mil.		s-hovor-3.0 2011; 1 643 tis.	
<i>človek</i>	48.	<i>rok</i>	26.	<i>rok</i>	26.	<i>človek</i>	34.
<i>rok</i>	62.	<i>človek</i>	59.	<i>človek</i>	56.	<i>rok</i>	54.
<i>čas</i>	69.	<i>Slovensko</i>	86.	<i>Slovensko</i>	79.	<i>vec</i>	91.
<i>deň</i>	71.	<i>čas</i>	92.	<i>deň</i>	82.	<i>diera</i>	92.
<i>svet</i>	84.	<i>strana</i>	96.	<i>čas</i>	91.	<i>mať</i>	12.
<i>život</i>	89.	<i>mať</i>	23.	<i>strana</i>	96.	<i>vedieť</i>	37.
<i>vec</i>	90.	<i>môcť</i>	40.	<i>spoločnosť</i>	100.	<i>ísť</i>	40.
<i>ruka</i>	91.	<i>povedať</i>	66.	<i>mať</i>	21.	<i>povedať</i>	42.
<i>voda</i>	96.	<i>musieť</i>	78.	<i>môcť</i>	40.	<i>hovoriť</i>	47.
<i>mať</i>	13.	<i>chcieť</i>	80.	<i>povedať</i>	66.	<i>môcť</i>	49.
<i>môcť</i>	31.	<i>nebyť</i>	82.	<i>musieť</i>	76.	<i>dať</i>	60.
<i>vedieť</i>	42.	<i>ísť</i>	83.	<i>chcieť</i>	77.	<i>nevedieť</i>	64.
<i>ísť</i>	46.	<i>veľký</i>	56.	<i>ísť</i>	80.	<i>prísť</i>	66.
<i>musieť</i>	50.	<i>nový</i>	63.	<i>nebyť</i>	83.	<i>robiť</i>	67.
<i>dať</i>	51.	<i>slovenský</i>	71.	<i>veľký</i>	57.	<i>musieť</i>	69.
<i>chcieť</i>	52.	<i>dobrý</i>	90.	<i>nový</i>	59.	<i>chcieť</i>	70.
<i>povedať</i>	54.	<i>další</i>	91.	<i>slovenský</i>	72.	<i>nebyť</i>	71.
<i>vidieť</i>	60.			<i>dobrý</i>	85.	<i>nemať</i>	82.
<i>celý</i>	49.			<i>další</i>	88.	<i>myslieť</i>	84.
<i>veľký</i>	53.			<i>celý</i>	97.	<i>dostať</i>	93.
<i>nový</i>	76.					<i>vidieť</i>	97.
<i>starý</i>	97.					<i>veľký</i>	86.
<i>dobrý</i>	100.					<i>dobrý</i>	98.

Tab. č. 7: Zastúpenie slovných druhov vo FSS a rôznych korpusoch SNK

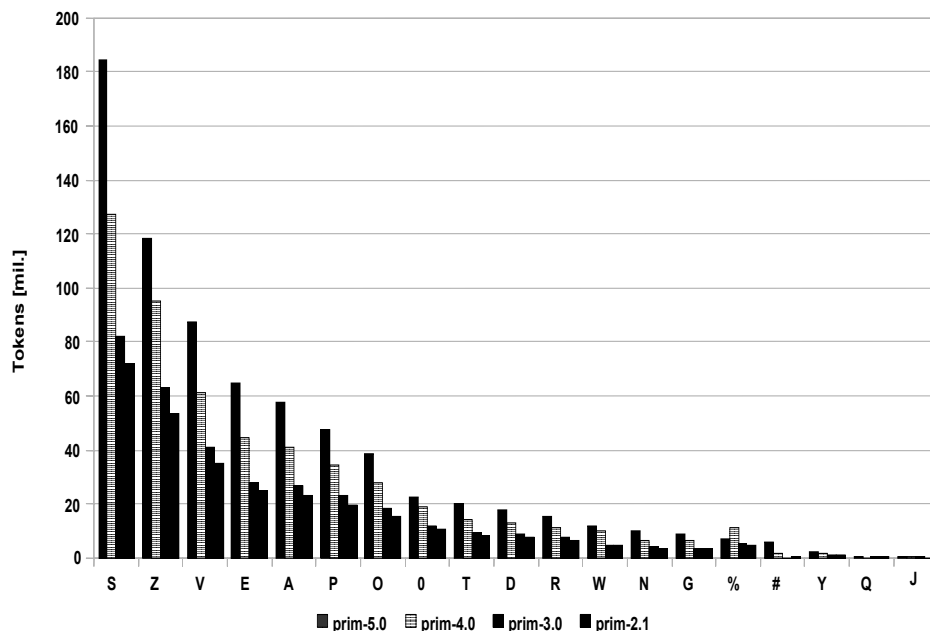
	FSS	r-mak-3.0	prim-4.0-all	prim-5.0-all	s-hovor-3.0
	1969; 1 mil.	2008; 1,2 mil.	2009; 526 mil.	2011; 720 mil.	2011; 1 643 tis.
1.	substantíva	substantíva	substantíva	substantíva	slovesá
2.	slovesá	slovesá	slovesá	slovesá	zámená
3.	zámená	predložky	predložky	predložky	substantíva
4.	adjektíva	zámená	adjektíva	adjektíva	spojky
5.	predložky	adjektíva	zámená	zámená	častice
6.	spojky	spojky	spojky	spojky	predložky
7.	príslovky	príslovky	častice	častice	adjektíva
8.	častice	častice	príslovky	príslovky	príslovky
9.	číslovky	číslovky	číslovky	číslovky	číslovky
10.	citoslovcia	citoslovcia	citoslovcia	citoslovcia	citoslovcia

Okrem klasických slovných druhov sa v korpusoch osobitne vyčleňujú aj ďalšie textové jednotky. V Slovenskom národnom korpuse je to podľa pravidiel morfolologickej anotácie (<http://korpus.sk/morpho.html>) týchto 9 slovných tried: prídavné (G), zvrátne *sa/si* (R), *by* (Y), interpunkcia (Z), skratky a značky (W), neurčiteľné slová alebo časti slov (Q), neslovné elementy (#), citáty (%), číslice (0). Ich podiel v jednotlivých verziách písaných korpusov ukazuje graf č. 2.

Podstatných mien, ktoré sú najsilnejšou pomenúvacou jednotkou a ku ktorým patrí značné množstvo vlastných mien, je dvakrát viac ako sloviess. Z textových jednotiek, ktoré nepatria medzi štandardné slovné druhy, sú najfrekvencovanejšie interpunkčné znamienka, a to dokonca hneď na 2. mieste (ich inventár je malícký, ide o 13 prvkov, ale frekvencia väčšiny z nich je veľmi vysoká), a číslice na 8. mieste. Stabílné je umiestnenie citosloviess na poslednom mieste – v písaných textoch je ich zastúpenie na hranici štatistickej odchýlky, predstavujú iba 0,04 % všetkých jednotiek, v korpuse hovorenej reči ich je registrovaných o niečo viac (0,24 %). Ukazuje sa, že citoslovcové výrazy sa v písaných textoch používajú skôr výnimočne a aj to zväčša v prekladovej literatúre, ale ani v hovorenej reči ich nie je jednoduché zaznamenať, keďže nahrávky v Slovenskom hovorenom korpuse v podstate neregistrujú nejaké emocionálne vypäté situácie. Výskyt onomatopojí sa z ich priameho použitia výrazne posúva do použitia vo funkcii vetných členov, ktorými bývajú podstatné a prídavné mená alebo slovesá. Na správnu anotáciu citosloviess v jednotlivých ver-

ziách korpusu písaných textov navyše výrazne vplýva kvalita morfológického analyzátora. Hoci sa veľkosť korpusu od verzie 3.0 po verziu 5.0 zdvojnásobila, počet slov označených ako citoslovce sa zmenšil o niekoľko tisíc jednotiek – ubudli spo- medzi nich najmä dovtedy nesprávne zanotované cudzie slová a vlastné mená, ktoré sa medzitým doplnili do morfológického analyzátora, čím sa skvalitnila automatizo- vaná morfológická anotácia novej verzie korpusu.

Graf č. 2: Zastúpenie slovných tried v rôznych verziách korpusov písaných textov slovenského jazyka

Porovnaním údajov o frekvencii slov a tvarov v súčasnej slovenčine podľa slovníka Frekvencia slov v slovenčine (Mistrík, 1969) a na základe analýz viacerých verzií a podkorpusov Slovenského národného korpusu dostávame obraz o stabilite a dynamike jazykového systému slovenčiny v rôznych sférach jej použitia za posledných 55 rokov. Štatistické informácie zhrnuté vo frekvenčných slovníkoch a zoznamoch napomáhajú lepšiemu, objektívnejšiemu poznaniu fungovania jazykových prostriedkov v komunikácii a vymedzeniu vlastností daného jazyka v porovnaní s typologicky odlišnými i blízskymi jazykmi. Príspevok je malou ukážkou možností štatistickej analýzy a prípravou na vydanie nového frekvenčného slovníka slovenčiny na báze materiálu Slovenského národného korpusu.

- ČERMÁK, František: Jazyk a jazykověda. Přehled a slovníky. Praha: Pražská imaginace 1997. 460 s.
- KRÁLÍK, Jan: Zamyšlení nad velkými výběry. In: Korpusová lingvistika: Stav a modelové přístupy. Ed.: F. Čermák – R. Blatná. Praha: Nakladatelství Lidové noviny / Ústav Českého národního korpusu 2006, s. 205 – 209.
- MISTRÍK, Jozef: Frekvencia slov v slovenčine. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1969. 726 s.
- MISTRÍK, Jozef: Retrográdny slovník slovenčiny. Bratislava: Univerzita Komenského 1976. 736 s.
- MISTRÍK, Jozef: Frekvencia tvarov a konštrukcií v slovenčine. Bratislava: Veda 1985. 320 s.
- ŠIMKOVÁ, Mária: Jazykové prostriedky vo vybraných dielach Martina Rázusa (analýza na báze textov Slovenského národného korpusu). In: Martin Rázus – politik, spisovateľ a cirkevný činiteľ. Ed. M. Pekník. Bratislava: Veda 2008, s. 238 – 249.
- ŠIMKOVÁ, Mária: Slovenčina v číslach. In: Slovo o slove. 16. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity. Ed. E. Liptáková – M. Andričíková – M. Klimovič. Prešov: Katedra komunikačnej a literárnej výchovy, Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2010, s. 182 – 189. Dostupné aj na: <http://www.unipo.sk/public/media/11314/Slovo%20o%20slove%2016.pdf>.
- ŠIMKOVÁ, Mária – LOS, Miroslav: Frequency of Words and Forms in Contemporary Slovak (Based on the Slovak National Corpus). In: Slovko 2009. Počítačové spracovanie prirodzeného jazyka, korpusová lingvistika a gramatický výskum. Ed. J. Levická – R. Garabík. Brno: Tribun 2009, s. 340 – 348. Dostupné aj na: http://korpus.juls.savba.sk/~slovko/2009/Proceedings_Slovko_2009.pdf
- ŠULC, Michal: Korpusová lingvistika. První vstup. Praha: Karolinum 1999. 94 s.

PODOBY NITRAN A NITRANČAN V KONTEXTE SLOVOTVORNÝCH MODELOV A KODIFIKAČNÝCH RIEŠENÍ¹

Alexandra Jarošová

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava
e-mail: sasaj@juls.savba.sk

JAROŠOVÁ, A.: The Forms *Nitran* and *Nitrančan* in the Context of Word-Formative Models and Codification Solutions. In *Slovak Speech*, 2011, vol. 76, no. 5-6, p. 334-344.

Abstract: The forms *Nitrančan* and *Nitrančanka* were the subjects of two oldest codifications – Bernolák's one and Štúr's one. Whereas Štúr's codification accepted the variants *ňitrianski/ňitranskí*, in his guide, S. Czambel supports the model *-ianka/-iansky*, as well as *Nitran – Nitrianka – nitriansky* for all of the derivatives from male citizen names ending in *-an*. The Rules of Slovak Orthography from the year 1931 sets aside from this scheme the group with the structure *-an/-anka/-anský*: *Tatran – Tatranka – tatranský*, *Modran – Modranka – modranský*, *Nitran – Nitranka, nitranský i nitriansky*, whereas the rules from the year 1940 returned to Czambel's suggestion including applying of *-čan → -čianka (Trnavčianka, Angličianka)* in gender inflection. Contemporary codification allows for the model *-an/-ianka/-iansky (Nitra – Nitran – Nitrianka – nitriansky, Detva – Detvan – Detvianka – detviansky)* as well as with the form *-čan/-an, -čanka/-anka, -ský (Trnava – Trnavčan – Trnavčanka – trnavský; Galanta – Galant'an – Galant'anka – galantský; Bruty – Brutčan – Brutčanka – brutský; Kúty – Kút'an – Kút'anka – kútsky)*. The analysis shows that the derivatives of citizen names ending in the group of consonants with the last consonant being the sonorous *r* or *v* (*Cr, Cv*) – *Nitra, Modra, Hámre, Detva, Litva* – differ from the model *-an/-ianka/-iansky*, either within the frame of a literary norm (*tatranský, Vysokotatranec, Vysokotatranka, modranský, Litovčan, Litovčanka, litovský, Hámorčan, Hámorčanka, hámorský*) or within the majority usage (*Nitrančan, Nitrančanka, Detvanec, Tatranec, Tatranka*). We deals with the possible ways of capturing these forms in the language handbooks and guides.

Key words: citizen's name, codification, word-formative model

Systém tvorenia oficiálnych obyvateľských mien, teda tých podôb, ktoré sa majú používať v oficiálnych komunikátoch (bez ohľadu na miestny úzus) je v súčasnosti detailne prepracovaný. Rodil sa pomerne dlho a nie bez ťažkostí, o čom svedčí rad odlišných kodifikačných riešení uplatnených v čiastkových slovotvorných modeloch tvoriacich ucelený systém mužských a ženských obyvateľských mien s príslušnými adjektívami (pozri napr. Jánošík, 1946 – 1947; Koperdan, 1958; Jacko, 1975; Dvonč, 1975). Niektoré detaily sa postupne „doťahujú“ aj v rámci jednotli-

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0018/11 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 4. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým súvisiaci lexikologicko-lexikografický výskum)*.

vých vydání príručiek tvoriacich poslednú kodifikačnú etapu (porov. Považaj, 2000; tam aj zoznam relevantnej literatúry).

Najdôkladnejšie a na základe veľkého množstva materiálu vyložila systém tvorby obyvateľských mien a etnoným v slovenčine M. Sokolová (2006). Systém tvorby tri modely, z ktorých jeden sa delí na dva výrazné podmodely (kvôli prehľadnosti neuvádzame fonologicky závislé varianty): **I** = **-ec/-ka/-sky** (*Turany* – *Turanec* – *Turianka* – *turiansky*); **II** = **-an/-ianka/-iansky** (*Belá* – *Beľan* – *Belianka* – *beliansky*; *Brezno* – *Brezňan* – *Breznianka* – *brezniansky*); **IIIa** = **-čan/-čanka/-ský** (*Trnava* – *Trnavčan* – *Trnavčanka* – *trnavský*; *Poprad* – *Popradčan* – *Popradčanka* – *popradský*); **IIIb** = **-an/-anka/-ský** (*Galanta* – *Galant'an* – *Galant'anka* – *galantský*; *Likavka* – *Likavčan* – *Likavčanka* – *likavský*). Autorka vychádza zo súboru kritérií ako je rod motivujúceho toponyma, jeho slovotvorná štruktúra, jednoslabičnosť/viacslabičnosť slovotvorného základu, fonologická povaha jeho zakončenia (počet konsonantov; typy alternácií; velárnosť, sonórnosť, sykavosť, mäkkosť/tvrdosť posledného konsonantu) a ďalšie vlastnosti. Na základe týchto parametrov možno dospieť prakticky algoritmickým spôsobom k určeniu podoby oboch obyvateľských derivátov a zodpovedajúceho adjektíva. Autorka konštatovala, že okolo 95 % obyvateľských mien „sa správa systémovo“ podľa uvedených modelov. Vzhľadom na to, že ide o mimoriadne rozsiahly a zložitý súbor pomenovaní je to dobrá správa.

Podoby *Nitran* – *Nitrianka* – *nitriansky* sú vytvorené podľa modelu II a patria tam na základe zakončenia slovotvorného základu toponyma na dve spoluhlásky, z ktorých posledná je sonóra (*n*, *ň*, *l*, *ľ*; *r*; *v*, *m*). V tejto skupine fonologicky vyčlenenej v rámci modelu II sú okrem niekoľkých výnimiek (*Litomyšľ*, *Grenoble*) len feminína a neutrá. Podobne ako *Nitran* – *Nitrianka* – *nitriansky* sú kodifikované podoby *Modra* – *Modran* – *Modrianka* – *modriansky* i *modranský*, *Žehra* – *Žehran* – *Žehrianka* – *žehriansky*; *Gortva* – *Gortvan* – *Gortvianka* – *gortviansky*, *Strečno* – *Strečňan* – *Strečnianka* – *strečniansky*; *Tehla* – *Tehl'an* – *Tehlianka* – *tehliansky*. Ďalšou početnou skupinou v modeli II sú deriváty od adjektíválií, ktoré tiež často obsahujú konsonantickú skupinu (*Suchá*, *Suché* – *Sušan* – *Sušianka* – *sušiansky*, *Krivá*, *Krivé* – *Krivan* – *Krivianka* – *kriviansky*, *Častá* – *Čast'an*, *Častianka* – *častiansky*; *Bystrá* – *Bystran* – *Bystrianka* – *bystriansky*, *Dlhá*, *Dlhé* – *Dlžan* – *Dlžianka* – *dlžiansky*, *Nemecká* – *Nemečan* – *nemečianka* – *nemečiansky*). Inú skupinu predstavujú deriváty od jednoslabičných feminín (*Rača*, *Šaľa*, *Seč*, *Borša*, *Čadca*).

Samotná trojica *Nitran* – *Nitrianka* – *nitriansky* (podobne *Modran* – *Modrianka* – *modriansky/modranský*) bola počas jestvovania slovenčiny ako spisovného jazyka kodifikovaná rozličným spôsobom, čo nie je prekvapujúce vzhľadom na odlišné nárečové východiská prvých dvoch kodifikácií uskutočnených individuálnymi autoritami (A. Bernolák, L. Štúr) a vzhľadom na jazykovokultúrne a jazykovopolitické východiská inštitucionálnych kodifikácií (Pravidlá slovenského pravopisu, 1931,

d'alej PSP31; Pravidlá slovenského pravopisu, 1940, ďalej PSP40; Pravidlá slovenského pravopisu, 1953, ďalej PSP53; Slovník slovenského jazyka. VI. Doplnky a dodatky, 1968, ďalej SSJ VI; Pravidlá slovenského pravopisu, 1991, ďalej PSP91). V slovníku A. Bernoláka (1825 – 1827), v ktorom sú slová radené dôsledne abecedne, nachádzame podoby v tomto poradí: *Nitran*, *Ňitrančan*, *Ňitrančanka*, *ňitrančin* (privl. adj.), *Ňitranka*, *ňitranow* (privl. adj.), *ňitranski* (adv.), *ňitranskí* (adj.). Podoby *Nitran*, *Ňitrančan*, *Ňitranka*, *Ňitrančanka* nachádzame aj v Jančovičovom slovníku (1848) zachytávajúcom štúrovskú etapu slovenčiny. Adjektívum *ňitranskí* (*Ňitranská stolica*) uvedené v slovensko-maďarskom slovníku má v maďarsko-slovenskej časti variantnú podobu *ňitrijanski*.

V nárečovej kartotéke sa nachádzajú obidve podoby – *Nitran* aj *Nitrančan*. V starej kartotéke obsahujúcej excerpty z 19. a zo začiatku 20. storočia máme doklady len na podoby *Nitrančan* (1) a *Nitranec* (4), čo neznačí, že podoba *Nitran* sa v tom období nepoužívala. Slovtvorný variant *Nitranec* je živý v hovorovej slovenčine aj v súčasnosti, o čom svedčí jeho výskyt na internete. Napr. plurálová podoba *Nitraneci* je na internete o niečo frekventovanejšia ako plurálová podoba *Nitrania* (obidve podoby sú rátané bez opakujúcich sa stránok).

S. Czambel už uvádza len podoby *Nitran* a *nitriansky* v rámci modelu tvorenia prechýlených mien a adjektív od slov s príponou *-an*, v ktorom sa „toto ,*an* (Kláštorečan, Brežňan, ...Nitran, Pešťan atď.) v duchu strednej slovenčiny stáva dlhým, prechodiac v hlásku *-ia-*, napr. Kláštorečianka, Brežňianka, turčiansky, peštiansky, ... nitriansky... atď.“ (Czambel, 1902, s. 16). Vidíme, že S. Czambel schému *-an/-ianka/-iansky* presadzuje vo všetkých príponách obsahujúcich segment *-an*, teda aj v „rozšírenej verzii“ *-čan → -čianka*: *Kláštorečan – Kláštorečianka*.

PSP31 v paragrafe o odvodzovaní ženských osobných mien od mužských naznačujú existenciu dvoch modelov, podľa ktorých sa tvorí príslušný derivačný komplex, teda dve obyvateľské mená + adjektívum. **Prvý model** si možno na základe uvádzaných príkladov predstaviť ako *-an/-anec/-ianka/-iansky* (v postavení po krátkej slabike ilustrovaný príkladmi *Detvan – Detvianka – detviansky*, *Turčan – Turčianka – turčiansky*, *Trenčan – Trenčianka – trenčiansky*; v postavení po dlhšej slabike príkladmi *Piešťany – Piešťanec – Piešťanka – piešťanský*, *Drienčany – Drienčanec – Drienčanka, drienčanský*). V rámci tohto modelu sa enumeratívnym spôsobom uvádza aj skupinka derivátov, v ktorých sa adjektívum a ženská podoba nedlžia: *Slovan – Slovanka – slovanský*, *krešťan – krešťanka – krešťanský*, *Tatran – Tatranka – tatranský*, *Modran – Modranka – modranský*, *Nitran – Nitranka, nitranský* i *nitriansky*; z hľadiska našej úvahy sú relevantné posledné tri derivačné trojice. Táto skupina pomenovaní so štruktúrou *-an/-anka/-anský* sa osobitne spomína preto, lebo nejde o fonologicky skrátený variant základného typu (ilustrovaný príkladom *Piešťanka – piešťanský*), ale ide o výnimky z pravidiel platných pre model *-an*

/-anec/-ianka/-iansky. V „duchu systému“ by všetky deriváty mali mať podoby „*Tatrianka*“ – „*tatriansky*“, *Modrianka* – *modriansky*, *Nitrianka* – *nitriansky*.

Druhý slovotvorný model naznačený v PSP31 je postavený na trojici *-an/-anka/-ský*: *Bratislavan* – *Bratislavanka* – *bratislavský*, *Brezovan* – *Brezovanka* – *brezovský*, *Trnavan* – *Trnavanka* – *trnavský*, *Skaličan* – *Skaličanka* – *skalický*, *Šarišan* – *Šarišanka* – *šarišský*.

Vidíme, že v PSP31 nebol kodifikovaný model s príponami *-čan/-čanka/-ský* (segment *-č-* sa pri prípone *-an* nachádza v príkladoch len ako konsonant – či už pôvodný alebo alternovaný – patriaci slovotvornému základu, teda „*-č-an*“: *Turiec* – *Turčan*, *Trenčín* – *Trenčan*, *Skalica* – *Skaličan*). Časť obyvateľských mená, ktoré sú v súčasnosti kodifikované v modeli *-čan/-čanka/-ský* (*Bratislavčan* – *Bratislavčanka*, *Brezovčan* – *Brezovčanka*, *Trnavčan* – *Trnavčanka*) patrili v PSP31 do modelu *-an/-anka/-ský* (*Bratislavan* – *Bratislavanka*, *Brezovan* – *Brezovanka*, *Trnavan* – *Trnavanka*). Nie je vylúčené, že tvorcovia tejto kodifikácie popri zreteli na miestny západoslovenský úzus, mohli brať zreteľ aj na paralelizmus českého systému tvorby obyvateľských mien.

Nasledujúca kodifikácia, uskutočnená v PSP40, bola k prípone *-čan* žičlivejšia, pretože popri type 1. *-an/-anec/-ianka/-iansky* (*Detvan* – *Detvianka* – *devtiansky*, *Sučanec* – *Sučianka* – *sučiansky*), type 2. *-an/-anka/-ský* (*Šarišan* – *Šarišanka* – *šarišský*, *Lehošan* – *Lehošanka* – *lehotský*) PSP40 konštituovali model 3. *-čan/-čianka/-ský*, takže predchádzajúce príklady mali tentoraz podobu *Bratislavčan* – *Bratislavčianka*, *Trnavčan* – *Trnavčianka*; analogicky aj etnonymy *Afričianka*, *Američianka*, *Angličianka*. Podtyp *-an/-anka/-anský* uvádzaný v PSP31 (*Tatran* – *Tatranka*, *tatranský*, *Modran* – *Modranka*, *modranský*, *Nitran* – *Nitranka*, *nitranský* i *nitriansky*) bol v PSP40 explicitne zredukovaný spôsobom „verba prohibita“ na: *Nitran* – *nitriansky* (nie: „*nitranský*“), *Nitrianka*; *Modran* – *modriansky* (nie: „*modranský*“) – *Modrianka*. Podtyp ostal v podobe poznámky vymenúvajúcej výnimky, ale z derivátov od toponým ho tvorili len pomenovania *Tatranka* – *tatranský*, ku ktorým boli pridané, pochopiteľne bez obyvateľských mien, adjektíva *fatranský* a *matranský*. Takže ani PSP40 sa nepokúsili presadiť systémové podoby „*Tatrianka*“ a „*tatriansky*“, resp. „*fatriansky*“, „*matriansky*“. Vidíme však, že ani nový model v podobe *-čan/-čianka/-ský* neprežil v nezmenenej podobe nasledujúcu kodifikáciu.

SSJ VI uvádza príslušné ženské obyvateľské mená, s príponou *-čanka*, teda *Trnavčanka* (na rozdiel od podôb, založených na iných systémových modeloch *Trnavanka*, *Trnavčianka*). Predpokladáme, že toto rozhodnutie netýkajúce sa len jednotlivých pomenovaní, ale celého modelu, bolo založené alebo na väčšinovom úze, teda na reálnej norme, alebo bolo všeobecne akceptovateľným kompromisom medzi krajnými podobami forsírovanými predchádzajúcimi kodifikáciami (*Trnavanka*, *Trnavčianka*).

Vznik frekventového tvaru *Nitrančan* vysvetľujú jazykovedci ako „novotvar“ (Jacko, 1967), ktorý je výsledkom novšieho tlaku neobyčajne produktívnej prípony *-čan* (Kačala, 1964; Dvonč, 1973, s. 8). Tento tlak sa mohol uplatniť „pravdepodobne preto, že sa podoba *Nitran* pociťovala ako menej výrazná“ (Kačala, 1964). L. Dvonč poukazuje na to, že *Nitrančan* je jedným z viacerých prípadov, keď sa prípona *-čan* uplatňuje v obyvateľských menách, ktoré už sú utvorené príponou *-an*. Ako ďalšie príklady uviedol *Modrančan* a *Biafrančan*. Poukázal na to, že okrem *-čan* sa k prípone *-an* niekedy pridáva aj prípona *-ec* – *Detvanec*, *Biafranec* (kodifikované podoby *Detvan*, *Biafran*). Priam systémovo sa *-čan* prejavuje v miestnom úze v prípade derivátov od toponým končiacich sa na *-any*²: *Šurany*, *Piešťany*, *Bošany*, *Kapušany*, *Smižany* – *Šurančan*, *Piešťančan*, *Bošančan*, *Kapušančan*, *Smižančan*. Tu nahrádza kodifikovanú príponu *-ec* (Dvonč, 1973, s. 8; Sokolová, 2006, s. 207). L. Dvonč uzatvára svoje zistenia konštatovaním, že pôsobením prípony *-čan* v type *Šurany* – *Šurančan* a v type *Nitra* – *Nitrančan* (*Modrančan*, *Biafrančan*) „vlastne vzniká akýsi variant tejto prípony v podobe *-ančan* (podobne ako *-anec*)“. Napriek expanzii sufixu *-čan* sa autor neprihovára za kodifikáciu podôb s dvojitou príponou (Dvonč, 1973, s. 9). O tom, že produktivita prípony *-čan* je veľmi výrazná svedčí aj prehodnotenie starších podôb obyvateľských mien na novšie, napr. *Popradčan*, *Tisovan* (PSP40) na *Popradčan* (SSJ VI), *Tisovčan* (PSP53), resp. etnoným *Litovec*, *Kórejec* (SSJ VI) na *Litovčan*, *Kórejčan* (PSP91). Na druhej strane M. Považaj (2000) uvádza, že prípona *-čan* nemá v spisovnom jazyku absolútnu početnú prevahu nad príponou *-an*. Dojem početnej prevahy je podľa neho len zdanlivý a vytvára ho skupina obyvateľských mien so segmentom *-č-an*, v ktorých konsonant *-č-* nepatrí prípone, ale slovtvornému základu (často alternovanému).

Pristavme sa však pri niektorých konštatovaniach. Trocha problematickým sa nám pri podobe *Nitrančan* javí označenie „novotvar“, aj vzhľadom na to, že spolu s podobou *Nitran* bola podoba *Nitrančan* objektom dvoch našich najstarších kodifikácií. Ďalej si kladieme otázku, čo stojí za navrstvovaním jednej prípony na druhú, resp. za tým, že sa prípona *-an* môže „pociťovať ako menej výrazná“. Okrem toho nás zaujíma, či tento proces navrstvovania prípon prebieha v celom derivačnom modeli *-an/-ianka/-iansky*, alebo len v niektorých jeho podtypoch.

Vzhľadom na konkrétne príklady demonštrujúce odklon od priamočiarej realizácie modelu, môžeme konštatovať, že ide o výsledok istých fonologických proce-

² M. Sokolová (2006, s. 207) považuje celý model I (*Turany* – *Turanec* – *Turianka* – *turiansky*) za výnimku z pravidiel platiacich pre model III (*-čan/-čanka/-ský*). Zakončenie *-ian-sky/-án-sky* v modeli *Turany* – *turiansky*, resp. *Čakany* – *čakánsky* možno chápať rozlične. Buď ako celistvú príponu *-iansky/-ánsky*, alebo ako príponu *-sky* s predĺženým variantom prípony *-an-* zo slovtvorného základu (Považaj, 2000, s. 392). J. Horecký (1997, s. 252) sa nazdáva, že infix *-ian-* nemá v danom modeli variant *-án-*, pretože v postavení po velárach sa infix *-ian-* realizuje ako fonologicky závislý variant *-an-* (*vozok-an:ský*, *ča-kan:ský*), podobne, ako je to po predchádzajúcej dlhej slabike (*piešť-an:ský*).

sov najmä v skupine derivátov od slovotvorných základov končiacich sa na skupinu konsonantov s poslednou sonórou (*n, ň, l, l'; m, r, v*). Tvorenie adjektív od toponým končiacich sa na **skupinu konsonatov (s poslednou sonórou)** nie je v súčasnosti možné inak ako pomocou vloženia skupiny hlások medzi základ a príponu *-ský* (*Detva – detv-ian-ský*) alebo rozložením spoluhláskovej skupiny vkladnou samohláskou (*Litva – lit-o-v-ský*). Práve preto, že segment *-ian-* vložený medzi základ a príponu *-ský* je určený na prekonanie „fonotaktickej bariéry“, „fonologicky neprijateľných podôb so štyrmi konsonantmi“ J. Horecký (1997) a M. Sokolová (2006) sa nazdávajú, že je primeranejšie hodnotiť morfému *-ian-* ako infix. Teda nechápať zakončenie *-iansky* ako celistvú príponu (Jóna, 1969; Dvonč, 1974).

A. Jánošík pre staršie vývinové obdobie predpokladá slovotvorný typ s vkladnou samohláskou, napr. *Rovné – rov-e-n-ský* (Jánošík, 1946 – 1947, s. 95). Adjektívne deriváty s vkladným *-e-* alebo *-o-* sa práve pri toponymách s konsonantickou konšteláciou CCs[r], CCs[v] sporadicky vyskytujú aj v súčasnej kodifikovanej norme (*Hámre – hámorský – Hámorčan – Hámorčanka, Cyprus – cyperský – Cyperčan – Cyperčanka, Moskva – moskovský – Moskovčan – Moskovčanka, Litva – litovský – Litovčan – Litovčanka*)³.

Infix *-ian-* (aj keď etymologicky ide o sufix špecializovaný na tvorbu etnoným, resp. obyvateľských mien) sa pochopiteľne vkladá aj do adjektívnych derivátov od toponým, ktoré nepomenúvajú sídla (teda nie sú súčasťou „derivačnej trojice“): *Dukla – dukliansky, Bradlo – bradliansky, Topľa – topliansky, Odra – odriansky* (Sokolová, 2006, s. 208).

Infix *-ian-*⁴ vo svojom krátkom variante *-an-* funguje v troch prípadoch. **1. V postavení po dlhej slabike:** *Prikra – Prikranka – prikranský, Liešno – Liešňanka – liešňanský, Stráža – Strážanka – strážanský, Sása – Sásanka – sásanský*. **2. V postavení po velárach, ak neprebehla alternácia:** *Šahy – Šahanka – šahanský, Figa*

³ V dvojici *Vráble – vrábel'ský* je sonóra „netypicky“ predstavená hláskou *l'*. *Vrábel'ský* je pospisovnená podoba adjektíva, ktoré je súčasťou trojice *Vrábelčan – Vrábelčanka – vrábel'ský* používanej v miestnom úze. Z tejto trojice je za spisovné uznané len fonologicky upravené adjektívum figurujúce ako variant pri kodifikovanej trojici vytvorenej podľa iného systémového modelu: *Vráblan – Vráblanka – vrábl'anský i vrábel'ský*. Za informáciu o miestnom úze ďakujem Jane Končalovej.

⁴ Hoci sme sa zamerali v slovotvornom modeli *-an/-ianka/-iansky* na skupinu feminín a neutier, ktorých základ sa končí na skupinu spoluhlások s poslednou sonórou (*Myšľa, Brezno, Korňa, Detva*), treba povedať, že morféma *-ian-* má status infixu nielen v tejto skupine, ale v celom modeli. V prípade adjektíválií so spoluhláskovou skupinou (*Častá – častiansky, Kvetná – kvetniansky, Okoličná – okoličniansky, Bystré – bystriansky*) netreba tento status špeciálne dokazovať, pretože segment *-ian-* v nich plní presne takú istú funkciu ako v type *Detva – detviansky*. Status infixu má *-ian-* aj v prípade jednoslabičných adjektíválií a feminín, ktorých základ sa nekončí na skupinu spoluhlások, ale na jednu spoluhlásku, takže pripojenie sufixu *-ský* k základu nie je fonologicky nemožné (hoci sťažené absenciou dĺžky v základe), o čom svedčia deriváty z iného slovotvorného modelu; porov. napr. *Beša – bešiansky*, ale *Koš – košský; Iža – ižiansky*, ale *Číž – čížsky; Tupá – tupiansky*, ale *Sáp – sápsky, Lubá – ľubiansky*, ale *Láb – lábsky, Rača – račiansky*, ale *Báč – báčsky*. Niekedy však takéto pripojenie adjektívneho sufixu nie je možné ani teoreticky (prítomnosť slabičného *l* a/alebo veláry): *Dlhá – *dlh'ský, Suchá,*

– *Figanka* – *figanský* (PSP53; toto staršie riešenie sa nám vidí primeranejšie ako *Figianka* – *figiansky* kodifikované v PSP91). 3. V derivátoch od toponým, ktorých **základ má zakončenie C + sonóra r**: *tatranský*, *fatranský*, *matranský*, *modranský* (v písanej aj hovorenej komunikácii popri kodifikovanej, ale skoro nevyužívanej podobe *modriansky*), *nitranský*⁵ (v neoficiálnej písanej a hovorenej komunikácii), *Tatranec*, *Tatranka* (bežné, ale zatiaľ nekodifikované), *Modranka* (jediná používaná, ale nekodifikovaná podoba).⁶ Ak adjektívnu podobu považujeme za primárnu, tak infixový status morfémy *-an-* sa mohol preniesť aj na obyvateľské meno *Nitran*, ktoré si oslabený status sufixu *-an* vyriešilo pribráním „plnohodnotných“ sufixov *-čan*, resp. *-ec*: *Nitr-an:čan*, *Nitr-an:ec*. V tomto kontexte sa nejaví sufix *-čan*, resp. *-ec* ako redundantný, ale zodpovedá normálnemu jazykovému cíteniu. Š. Koperdan (1958, s. 91) vysvetľuje regionálne utváranie mien reduplikáciou prípon tak, že sa netvorí od názvu miesta, ale od „základu formy prídavného mena...: *nitran/ský* – *Nitran/čan*“. Variant *Nitrančan* sa takto ocitá v modeli *-an:čan/-an:čanka/-an:ský* (ako variant základného modelu III. *-čan/-an/-čanka/-anka/ský*), a teda aj podoba *nitr-an:ský* by tu mala opodstatnenie. Možno by nebolo potrebné kodifikovať dvojicu *Nitrančan* – *Nitrančanka* ako oficiálne varianty pomenovaní *Nitran* – *Nitrianka*, ale nazdávame sa, že je možné sledovať prax SSJ VI, ktorá podľa M. Považaja výnimočne prihliadala aj na miestny úzus „ak išlo o deriváty všeobecne rozšírené a ustálené, pričom sa **na tento miestny úzus aj osobitne upozorňovalo poznámkou v zátvorke**“ (Považaj, 2000, s. 388; zvýraznila A. J.). Š. Koperdan (1958, s. 8) sa nazdáva, že rozhodujúcim kritériom pri kodifikovaní nepravidelných prípadov „môže byť ich zaužívanosť (tradovaná od dávnych čias)“⁷.

Suché – **suchský*, *Slaská* – **slaskský*. Problém niektorých fonologicky neprijateľných podôb derivátov sa rieši v západoslovenskom miestnom úze pomocou infixu *-ov-*: *Častá* – *Častovan* – *Častovanka* – *časťovský*, *Suchá*, *Suché* – *Suchovan* – *Suchovanka* – *suchovský*, *Dlhá* – *Dlhovan* – *Dlhovanka* – *dlhovský*. Infix *-ov-* takto funguje zrejme preto, lebo nárečový slovtvorný model nie je nastavený na alternácie velár s predĺžovaním prípony *-an* diftongizáciou (ako v kodifikovaných podobách *Dlžan* – *dlžiansky*; *Sušan* – *sušiansky*; *Časťan* – *časťiansky*), resp. na predĺžovanie prípony *-an* na *-án* (*Dlhán* – *dlhánsky*; tieto nárečové podoby podľa Koperdan, 1958, s. 85). Vychádzame z konštatovania A. Jánošíka (1946 – 1947, s. 99), že schéma *-an/ianka/-iansky* nie je vlastná západoslovenským a okrajovým stredoslovenským nárečiam. Typ derivátov s infixom *-ov-* bol kodifikovaný v PSP40.

⁵ Frekvencia výskytu podôb *nitriansky* : *nitranský* je v Slovenskom národnom korpuse (verzia prim5.0.10-juls-all; ďalej SNK) v pomere 99,5 % : 0,5%, takže **v oficiálnych písomných prejavoch sa o variantnosti adjektíva *nitriansky/nitranský* nedá hovoriť**; v objemovo nevelkom hovorovom korpuse (s-hovor-3.0) sú tri výskyt tohto adjektíva, z toho dva v podobe *nitranský*; na internete je výskyt podôb *nitriansky* a *nitranský* v pomere 384 : 291 (bez opakujúcich sa stránok). Vzhľadom podôb *Nitrianka* a *Nitranka* je analogický opísanej situácii.

⁶ Diftongická dĺžka infixu *-ian-* v spisovnom jazyku a niektorých nárečiach môže mať v iných nárečiach, resp. staršom úze analógiu v podobe prostej dĺžky: *nitránsky*, *tatránsky* (Koperdan, 1958, s. 104 – 105). Adjektívum „*modránsky*“ možno azda „vystopovať“ v podobe priezviska *Modránsky*.

⁷ Zdôrazňujeme, že tieto „nepravidelné prípady“ treba posudzovať veľmi obozretne. Š. Koperdan (1958) aj Sokolová (2006) veľmi plasticky ukázali, že v princípe je nereálne pri kodifikovaní

Podobne by bolo vhodné kodifikovať podoby *Tatranec* – *Tatranka* akceptované reálnou normou (popri kodifikovaných, ale nepoužívaných podobách *Vysokotatranec* a *Vysokotatranka*) a tak skompletizovať derivačnú trojicu *Tatranec* – *Tatranka* – *tatranský*.

V prípade derivátov od toponyma *Modra* treba uvažovať, či vôbec uvádzať marginálnu podobu *modriansky*. Pomer výskytu podoby *modranský* ku *modriansky* je v najnovšej verzii Slovenského národného korpusu 853 : 7, teda 99 % : 1 %; v internetovom korpuse Bruna je pomer 1029 : 14, čo za normálnych okolností nie je dôvod na uvádzanie variantov. Podoba *Modrianka* má v korpusoch nulový výskyt, takže sa kodifikovalo niečo, čo neodráža ani len okrajovú normu. Aj v prípade obyvateľského mena od toponyma *Modra* sa v úze vyskytujú variantné podoby *Modranec* a *Modrančan*, ale ich výskyt nie je taký preukazný ako v prípade derivátov od *Nitry*, lebo aj keď časť týchto slov sa týka *Modry*, predsa len kolidujú s derivátmi od pomenovaní *Modrany* (*Modranec*) a *Modranka*⁸ (*Modrančan*). Hoci je len málo výskytov obyvateľského mena od obce *Žehra*, predsa aj tu pozorujeme výskyt troch podôb *Žehran*, *Žehrančan* i *Žehranec*.

Popri slove *Detvan* sa v úze vyskytuje podoba *Detvanec*. Pomer obidvoch podôb sa najlepšie sleduje v množnom čísle, pretože sa tak eliminuje výskyt názvu Sládkovičovej básne. V SNK sa pri pluráli *Detvania* objavuje efekt jedného zdroja, pretože ide o hráčov futbalového tímu a väčšina výskytov je zo športového denníka. V internetovom korpuse Bruna je tento efekt jedného zdroja neutralizovaný a tam je výskyt podôb *Detvania* (30) a *Detvanci* (35) skoro paritný. Podľa Š. Koperdana (1958) má podoba *Detvanci* kolektívny význam a podoba *Detvania* význam rozdrobenej kvantity. Doklady z internetového korpusu tento sémantický rozdiel nepotvrdili. Vzniká otázka, prečo treba takto posudzovať len trojicu *Nitra*, *Modra*, *Tatry* (prípadne *Žehra* a *Detva*) a nie ostatné deriváty v modeli *-an/-ianka/-iansky*, resp. prinajmenšom tie, ktoré tiež vznikli od slovotvorných základov so spoluhláskovou skupinou so sonórou (*Brezno*, *Strečno*, *Kladno*, *Brno*, *Myšľa*). V skupine toponým končiacich sa na **skupinu spoluhlások, z ktorých posledná je sonóra s mäkkým náprotivkom (n, ň, l, ľ)** nepozorujeme vznik podôb s kumulovaným, resp. infigovaným sufixom, napr. **Brezňančan*, **Brezňanec*⁹. Máme doklady len na výskyty *Brez-*

spisovných podôb obyvateľských názvov rešpektovať miestny úzus, pretože pri tých istých slovotvorných základoch sa na tvorenie obyvateľských mien používajú odlišné, regionálne špecifické modely, ale nezriedka sa aj v rámci jedného regiónu, ba obce vyskytujú pri tom istom slovotvornom základe rozličné prípony.

⁸ Za upozornenie na existenciu miestnej časti Trnavy s názvom *Modranka* ďakujem Matejovi Považajovi.

⁹ V zásade nemôžeme ich existenciu vylúčiť, ak berieme do úvahy výsledky sociolingvistickej sondy, v ktorej sa skúmali spôsoby tvorenia obyvateľského mena od toponyma *Spišská Belá* (Sokolová, 2006, s. 205). Ak sa zameriame na verejnú písanú komunikáciu, tak môžeme povedať, že v dostupných databázach písaných textov sú dané podoby zriedkavé a nedá sa hovoriť o úze signifikantného počtu

ňan, Strečňan (v miestnom úze aj *Strečan*), *Myšľan*, *Brňan* a pod. Ak sa **konsonantická skupina končí na sonóru bez mäkkého náprotivku, teda na sonóru r a v** (m len v jednom prípade – *Čučma*), tak sa derivačná schéma môže realizovať mimo modelu **-an/-ianka/-iansky**, či už je to v rámci spisovnej normy, alebo v rámci väčšinového úzu. **1. Máme kodifikované pomenovania** *Litovčan – Litovčanka – litovský; Hámorčan – Hámorčanka – hámorský* utvorené s použitím vkladnej samohlásky a takisto máme podoby *tatranský, fatranský, modranský* utvorené bez systémového predĺženia infixu **-an-**. **2. V úze sa často vyskytujú nekodifikované pomenovania**, ktoré nie sú utvorené „systémovo“ a ani všeobecne akceptovanú „systémovú alternatívu“ nemajú (*Tatranec, Tatranka, Modranka*), resp. sa v úze používajú varianty kodifikovaných pomenovaní (*Modrančan, Modranec, Nitrančan, Nitranec, Detvanec, Gortvančan, Žehrančan, Žehranec, Biafrančan, Biafranec*).

V prípade, že niektoré z týchto derivátov sú všeobecne rozšírené a ustálené malo by sa uvažovať o ich uvedení vo výkladovom slovníku ako neutrálnych pomenovaní (*Modranka; Tatranec, Tatranka*) alebo ako pomenovaní s istým funkčnosťovým príznakom, napr. hovorovosť, neoficiálnosť a pod. (*Nitrančan, Nitrančanka; Detvanec*).

Literatúra

- BERNOLÁK, Anton: Slovár slowenský, Česko-Lat'insko-Nemecko-Uherský. Budín: Typogr. Reg. Univers. Hungarie 1825 – 1827. 4446 s.
- CZAMBEL, Samo: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. Turčiansky Sv. Martin: Kníhkupecko-nakladateľský spolok 1902. 375 s.
- DVONČ, Ladislav: O produktivite niektorých slovotvorných prípon. In: Slovenská reč, 1973, roč. 38, č. 1, s. 3 – 11.
- DVONČ, Ladislav: Sparta – spartský, nie spart'anský. In: Slovenská reč, 1974, roč. 39, č. 5, s. 314 – 315.
- DVONČ, Ladislav: Plevno – Pleven. In: Slovenská reč, 1975, roč. 40, č. 4, s. 232 – 233.
- HORECKÝ, Ján: Pridavná mená od názvov miest. In: Kultúra slova, 1997, roč. 31., č. 5, s. 251 – 253.
- JACKO, Jozef: K novotvarom Nitrančan a Oravčan. In: Kultúra slova, 1967, roč. 1, č. 5, s. 173.
- JACKO, Jozef: Obyvateľské mená a adjektíva k miestnym názvom Huta/Huty, Lúka/Lúky a Voda/Vody. In: Slovenská reč, 1975, roč. 40, č. 4., s. 234 – 239.
- JÁNOŠÍK, Anton: Kvantita ženských foriem -anka (-ianka) k menám obyvateľov na -an. In: Slovenská reč, 1946 – 1947, roč. 12, č. 3 – 4, s. 92 – 100; č. 5 – 6, s. 168 – 178.
- JÓNA, Eugen: Pridavné mená k miestnym názvom. In: Kultúra slova, 1969, roč. 3, č. 1, s. 12 – 16.
- KAČALA, Ján: Nitran – Nitrančan. In: Slovenská reč, 1964, roč. 29, č. 1, s. 64.
- KOPERDAN, Štefan: K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov. Jazykovedné štúdie 3. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1958 s. 83 – 106.
- POVAŽAJ, Matej: Tvorenie obyvateľských mien od slovenských miestnych názvov. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Ed.: K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 388 – 396.

používatel'ov (napr. v SNK a v korpuse Bruna sme zaznamenali ojedinelý výskyt podoby *Komárňančan* a *Šahančania*; na internete *Čierňančan*; aj tieto podoby môžu mať „fonologické podložie“, pretože ide o pozične závislý krátky variant schémy *-ianka/-iansky*, teda *-anka/-anský*).

- Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným a pravopisným slovníkom. 1. vyd. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, nákladom Štátneho nakladateľstva v Prahe 1931. 364 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. 1. vyd. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská 1940. 482 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1953. 408 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Red. M. Považaj. 1. vyd. Bratislava: Veda 1991. 536 s.
- Slovenský národný korpus – prim-4.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2011. Dostupný z WWW: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- Slovenský národný korpus – s-hovor-3.0. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2011. Dostupný z WWW: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- Slovník slovenského jazyka. VI. Doplnky a dodatky. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968. 331 s.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Systémové modely tvorenia obyvateľských mien a etnoným v slovenčine. In: Slovenská reč, 2006, roč. 71, č. 4, s. 205 – 223.

JEDNOTLIVÉ A VŠEOBECNÉ, PRÍJEMNÉ A UŽITOČNÉ

*Jana Wachtarczyková, Iveta Valentová**Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava**e-mail: jankaw@juls.savba.sk, ivetav@juls.savba.sk*

K dlhej reťazi slovenských onomastických konferencií pribudlo v dňoch 12. – 14. 9. 2011 v Prešove už osemnásť ohnívko. Zaslúžili sa oň tradiční usporiadatelia – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Slovenská onomastická komisia, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, ale do výslednej podoby ho „ukoval“ predovšetkým organizačný tím Inštitútu slovakistiky, všeobecnej jazykovedy a masmediálnych štúdií Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity. Toto ohnívko sa k predchádzajúcim pripojí ako “Jednotlivé a všeobecné v onomastike”, ktoré vystihuje základnú ambíciu organizátorov konferencie tematicky zastrešiť široký rozpyl onomastických výskumov.

Doc. M. Ološtiak za všetkých organizátorov privítal účastníkov v Prešove i na pôde filozofickej fakulty a otvoril 18. slovenskú onomastickú konferenciu. Pripomenul, že prvá onomastická konferencia sa konala pred 44 rokmi v Bratislave, a tak cyklus podujatí dospel, vyzrel a vytvoril tradíciu už dávno. Zvykli sme si, že na týchto putovných podujatiach sa takmer pravidelne a vytrvalo stretávajú onomastici nielen zo slovenského, ale aj stredoeurópskeho priestoru. Ak by sme túto všeobecnú frázu rozmieňali na drobné, dostali by sme dlhý sled konkrétnych podujatí, zborníkov, tém, účastníkov, organizátorov a editorov, spomedzi ktorých má najmä jedno meno výnimočný status. Milan Majtán editoval 12 zo 17 zborníkov z onomastických konferencií a aj keď sa ich už nezúčastňuje osobne, je na konferenciách prítomný svojím dielom a aktuálnymi príspevkami. Práve vďaka jeho entuziazmu možno dnes pripájať ďalšie ohnívka. M. Ološtiak uviedol, že Prešovská univerzita v Prešove (predtým Univerzita Pavla Jozefa Šafárika) v histórii konferencií hostí onomastikov už piatykrát. Keď rátať dôvody, prečo sa stále hodno venovať onomastike, vlastným menám v kontexte vzájomnej podmienenosti všeobecného (apelatívneho) a konkrétneho (propriálneho), mohlo byť publiku zrejmé, že je v Prešove, na mieste sofistikovanej onomastiky, správne. K slovám M. Ološtiaka sa pridali s krátkym privítaním a želaním vydareného priebehu podujatia prodekanka FF PU doc. Z. Straková a riaditeľka Inštitútu slovakistických, mediálnych a knižničných štúdií prof. D. Slančová. Úvodné prejavy plynulo prešli do pracovného rokovania v pléne.

Ako prvý dostal slovo hosť z Čiech. M. Harvalík hovoril o tom, aká je VARIABILITA PROPRIÍ A JEJÍ ROLE PŘI KONSTITUOVÁNÍ ONYMICKÝCH SYSTÉMŮ. Venoval sa javu paralelného a variantného výskytu pomenovaní tých istých onymických objektov (polynymia, sémantické, regionálne a sociálne varianty) a otázke, či sú paralelné propriá osobitné entity alebo len odlišné apelatívne deskripcie toho istého onymického objektu. Informoval o práci International Council of Onomastic Sciences (ICOS) a upozornil na nutnosť sledovať vlastné mená v komunikácii a na tendenciu rešpektovať nárečové varianty vlastných mien pri ich štandardizácii. K pólu všeobecného sa kategoriálnymi abstrakciami a opozíciami priklonila aj M. Rutkiewicz-Hanczewska. Jej WSTĘP DO SEMANTYKI ONIMICZNEJ: NOMINA PROPRIA I NOMINA APELLATIVA – INKLUZJA CZY EKSKLUZJA mal semiotický rozmer (znaková povaha jednotlivých druhov vlastných mien), ale aj kognitivistický rozmer vďaka referentkinej neurolingvistickej praxi. Okrem kategorizácie vlastných mien s príkladmi nezabudla ani na kognitívne dysfunkcie pacientov prejavujúce sa aj v používaní vlastných mien. Termíny *meronymum/meronymá/meronymia* z tohto príspevku sa stali aj predmetom diskusie, pretože slovenská onomastika s nimi nepracuje, ale v novej poľskej terminológii fungujú na označenie časti z celku, resp. v zložených pomenovaniach podradeného člena v prípadoch, ktoré sa u nás považujú za metonymiu. V teoretických úvahách pokračoval P. Odaloš (KONTINUITA JEDNOTLIVÉHO A VŠEOBECNÉHO V ONOMASTIKE) porovnávajúc millovskú a jaspersenovskú tradíciu referencie vlastných mien, horizontálne a vertikálne prístupy v onomastike a rozličné druhy pomenovacích modelov. M. Ološtiak hovoril O ONYMICKÝCH NORMÁCH. Predpokladá fungovanie onymických noriem ako špeciálnych prípadov jazykových, komunikačných a sociálnych pravidiel. Nezaobišiel sa bez zdôraznenia úlohy onymického motivanta (ako extralingvistickej premennej) pri formovaní a fungovaní proprií a bez zohľadnenia komunikačných úrovní a sfér ako základného kritéria adekvátneho výberu propria v konkrétnej situácii. J. Zeman (TEMATIZACE PROPRIÍ V NEOFICIÁLNÍ KOMUNIKACI) podal názorný príklad používania vlastných mien v bežnej konverzačnej praxi, ktorú podmieňujú jazykové normy, ale aj (a niekedy najmä) subjektívna komunikačná skúsenosť a individuálna jazyková kompetencia hovoriacich. Dva posledné predpoludňajšie príspevky sa venovali podobám vlastných mien. Najprv M. Imrichová predstavila PODOBY A DŮSLEDKY TRANSONYMIZAČNÉHO PROCESU PŘI LOGONYMÁCH. Zaujímavým efektom týchto procesov je množstvo výsledných produktov (transonymá, translogonymá, choronymá, faleronymá, akcio-/akto/-nymá, ergonymá...) a aj to, nakoľko sa v procese transonymizácie vzdávajú od pôvodnej sémantiky a intencie motivujúcich pomenovaní. J. Krško sa v referáte PODOBY ZOONÝM V SPOLOČENSKEJ KOMUNIKÁCII zame랄 na hypokoristické podoby zooným a ich fungovanie v reči. Zdôraznil úlohu expresivity v prevažne pozitívnych pomenovacích stratégiách domáceho zvieratstva na jednej strane a zároveň potvrdil oprávnenosť pochybovať v tomto kontexte o spo-

čenskosti, ako aj o komunikácii, vzhľadom na to, že predmetný druh interakcie (človeka – zvieru) má vyslovene mikrosociálny charakter. V diskusii k tomuto bloku prispievkov vystúpil I. Ripka s otázkou, dokedy a kam až budeme rozdeľovať onomastickú terminológiu a čo má napr. pri transortografizácii vyššiu váhu – pravopisná norma preberajúceho jazyka alebo originálny zápis. I. Horňanský sa pridal s otázkou pre M. Harvalíka, prečo sa nepodarila štandardizácia aj v antroponymách, prečo je také ťažké určiť jazykovo správny tvar antroponyma a do akej miery môžu popri sebe koexistovať varianty? M. Ološtiak odpovedal, že vyššiu váhu by mala mať spoločenská norma, teda identita osoby a zápis (nedomáceho) vlastného mena v identifikačnom doklade pred pravopisnými normami sprostredkujúceho jazyka. M. Harvalík zas pripomenul, že iná je situácia v dialektoch, kde dodnes fungujú ľudové etymológie a koexistencia variantných podôb proprií je bežnou nekonfliktnou praxou.

Popoludňajší program pokračoval rokovaniami v pléne. J. David v príspevku *ZTRACEN VE MĚSTE ANEB TOPONYMA A ORIENTACE V SOUČASNÉM MĚSTKEM PROSTORU* poukázal na možnosti orientácie pomocou úradných a živých urbanoným v Ostrave a na vznik nových úradných i živých názvov z mestskej toponymie aj v iných mestách. Charakterizoval druhy a typy urbanoným a načrtol problematiku premenúvania ulíc. Sondou do mesačníka *Program* ukázal spôsoby lokalizácie a najčastejšie vzťahové modely, ktoré boli v tomto mesačníku použité. Z urbanonymického súdka bol referát P. Štěpána *KE SLOVOTVORBĚ URBANONYM*, v ktorom analyzoval slovotvornú stránku pražských mestských názvov. Centrom jeho záujmu boli predovšetkým deojkony-mické urbanonymá (t. j. názvy ulíc utvorené z názvov miest a obcí) a urbanonymá v Zdiměřiciach motivované pomenovaniami, pričom poukázal nielen na najproduktívnejšie sufixy, ale aj na chybné vytvorené názvy. B. Afeltowicz v príspevku *NAZWY SZCZECIŃSKICH DZIELNIC* poskytla prehľad výsledkov výskumov toponymie a urbanonymie Štetína a jeho okolia a pokúsila sa o etymológiu názvov štetínskych obvodov. Onymickej realite Poľska z vývojového hľadiska sa venovala aj A. Mysza (*EWOLUCJA MOTYWACJI WSPÓŁCZESNYCH NAZW ULIC WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO*), ktorá na materiáli názvov ulíc Rzeszowa identifikovala súčasné tendencie nominalizácie verejného priestranstva smerujúce k zvýrazneniu špecifik regiónu a posilneniu lokálnej spolupatričnosti jeho obyvateľov.

Retrospektívne ladené a plné zaujímavých jednotlivostí bolo vystúpenie M. Šmejkalovej venované výraznej osobnosti československej jazykovedy (VLADIMÍR ŠMILAUER A JEHO PŘÍNOS SLOVENSKÉ A ČESKÉ ONOMASTICE), ktorým otvorila popoludňajšie rokovanie. Publikum ani nemusela veľmi presvedčať, že V. Šmilauer zanechal po sebe výraznú „citačnú stopu“ a že pre súčasníkov – jazykovedcov môže poctivosťou svojej práce predstavovať trvalý vzor. Referentka pripomenula osobný vzťah tohto bohemistu a slovakistu k Slovensku a slovenčine, ktorý bol podložený 16-ročným pôsobením na reálnych gymnáziách v Žiline a Bratislave a vyústil do

množstva prác z oblasti slovenskej onomastiky. Málo sa spomína, že práve on bol „pravopisným poradcom“ H. Barteka a už vôbec nič nie je známe o postave menom Fraňo Švehla, ktorý Šmilauerovi sprostredkúval otázky na základe podnetov z listov verejnosti. G. Olchowa na spôsob kľúčových slov RAKÚSKO/AUSTRIA, POSTUPIM/POCZDAM, SEINA/SEKWANA – SŁOWACKIE I POLSKIE NAZWY GEOGRAFICZNE uviedla problematiku exoným a endoným. Zamerala sa na poľské tvary slovenských geografických názvov a na ich používanie v turistických sprievodcoch a propagačných materiáloch cestovných kancelárií i na internete. Poukázala aj na rozdiely v gramatickom rode niektorých endoným v poľštine a slovenčine. Priznala, že autori sprievodcov často rezignujú na pravopisnú správnosť propria v slovenčine, a tak poľské zoznamy onymických objektov Slovenska obsahujú mnoho chýb (*Zylina, Staw Hinczowy, Nizne Tatry...*), čo zdôvodňovala aj odlišným „onymickým vedomím“ Slovákov a Poliakov. J. Bauko v referáte KOMPARÁCIA SLOVENSKÝCH A MAĎARSKÝCH ORONÝM VO VYSOKÝCH TATRÁCH začal prehľadom slovenskej a maďarskej literatúry o oronymách a pokračoval pokusom o etymológiu názvu *Tatry*. Demonštroval variabilitu v používaní oroným na príklade názvu *Gerlachovský štít*. Slovenské a maďarské oronymá Tatier rozdelil podľa motivácie vzniku jednotlivých oroným, ktorá mohla byť v porovnávaných jazykoch totožná alebo odlišná.

Aj celý druhý deň konferencie prebehol pri rokovaníach v pléne. I. Ripka na úvod začrel hlboko do histórie v referáte ETNONYMÁ V SLOVANSKÝCH STAROŽITNOSTIACH P. J. ŠAFÁRIKA. Vo svetle výkladov nielen Šafárika, ale aj iných (Š. Onruša, J. Dobrovského) sa pokúsil o vysvetlenie pôvodu etnoným *Slovania, Srbi, Bodrici, Lubici, Česi* a i. Ešte viac do minulosti – až k pomenovacej sústave 14. storočia – siahla M. Štefková v referáte URBÁRE JAKO ZDROJ VÝSKUMU STAROČESKÝCH ANTROPONYM. Zistila, že v tomto období, keď sa začína presadzovať dvojmennosť, hoci doplnkové meno má často skôr spoločenskú než identifikačnú funkciu, v urbároch ešte prevláda jednomennosť. M. Čurová sa zasa sústredila na VÝSKUM VLASTNÝCH MIEN V PREDKODIFIKAČNOM OBDOBÍ (NA ZÁKLADE ŽILINSKEJ KNIHY Z 15. STOROČIA). Žilinská mestská kniha tiež predstavuje prameň skúmania prechodu od jednomennej k dvojmennej antroponymickej pomenovacej sústave. Referentka sa zamerala na motiváciu prímien, ich funkciu, ako aj na formálnu stránku. Z historických súradníc sa v tomto bloku vymkol F. Ruščák, ktorý prezentoval ANTROPONYMÁ AKO STRATEGICKÉ ONYMICKÉ JEDNOTKY V TEMATICKO-KOMPOZIČNEJ ŠTRUKTÚRE TEXTU. V jeho chápaní je antroponymická jednotka centrálnou a strategickou zložkou každého textu a literárneho diela, pretože práve „v menách postáv sa zbiehajú siločiarly deja“. Pracuje s pojmom/termínom antropokomponéma, ktorý odráža výrazovú aj významovú produktivnosť antroponyma na úrovni textu.

Druhá časť dopoludňajšieho plenárneho rokovania patrila znovu antroponymii. M. Magda-Czekaj sa v príspevku NAZWY POKREWIEŃSTWA JAKO BAZA LEKSYKALNA POL-

SKICH NAZWISK zamerala na interpretáciu poľských priezvisk s antroponymickou bázou obsahujúcou apelatíva z oblasti príbuzenských vzťahov, ako napr. *mama, otec, syn, baba, ded* a i. D. Svobodová pri PŘECHYLOVÁNÍ CIZOJAZYČNÝCH PŘÍJMENÍ VE SVĚTLE AKTUÁLNÍHO ÚZU uvažovala o zmysle prechýľovania priezvisk v češtine, pričom uviedla aj pohľad cudzincov na túto problematiku a prehľad názorov, ako riešiť danú situáciu. IMIONA POCHODZENIA GERMAŃSKIEGO WE WSPÓŁCZESNYM POLSKIM SYSTEMIE IMIENNICZNYM boli stredobodom záujmu R. Łobodzińskiej. Charakterizovala hlavne rodné mená a ich formálnu adaptáciu poľskému jazykovému systému. Rodným menám, konkrétne hypokoristikám, sa venoval aj S. Pastyřík, pričom ho zaujímal predovšetkým OBOHACOVANIE HYPOKORISTICKÉHO PARASYSTÉMU RODNÝCH JMEN V SOUČASNÉ ČEŠTINĚ. Hypokoristika chápe ako neštandardizované variety synonymickej povahy, ktoré možno dopĺňať a obohacovať.

Na úvod popoludňajšieho bloku vystúpila J. Wachtarczyková so snahou ukázať, aká je POVAHA A PODOBA NÁZVOV LYŽIARSKYCH STREDÍSK NA SLOVENSKU z hľadiska referenčného poľa týchto názvov a z hľadiska pomenovacích modelov. Vymedzila niekoľko typov pomenovacích modelov a zvýraznila kľúčovú úlohu formantu *ski* pri identifikácii a pomenúvaní lyžiarskych stredísk, a tým aj potencialitu možnej osobitnej kategórie skioným. Špecifickú otázku PREČO MÁME DOSKY A NEMÁME SRTV? si položila M. Gavurová. Základ jej reflexie bol motivatologický, a tak množstvo príkladov – akroným – prezentovala v intenciách onymickej, paradigmatickej a akronymickej motivácie. Za podstatné považuje, že v skratkách sa rozličné druhy motivácie prelínajú a na výber identifikačnej skratky vplyva aj existencia či neexistencia skrytých významov, homonymia alebo homofónia. Preto z možných skratiek pre slovenský rozhlas a televíziu bola zvolená SRTV, a nie RTVS alebo SRAT. Aj M. Majtan prispel do rokovania referátom a presvedčením, že PRAGMATONÝMÁ SÚ VLASTNÉ MENÁ. V príspevku, ktorý prečítal J. Hladký, sumarizoval všetky podstatné dôvody, prečo sa za pragmatonýmá môžu považovať len jedinečné názvy výrobkov, modelov atď., ale nie apelatívne názvy napr. potravinových výrobkov len preto, že sú písané na obaloch veľkým písmenom a odlišujú sa gramážou alebo výrobcom. Reagoval tak na uvoľnené a široké chápanie pragmatoným, ktoré zvyšuje extenziu propria na úkor jeho sémantickej výstižnosti. Program bol nastavený tak, že vzápätí mohla vystúpiť s príspevkom L. Garančovská, aby mohla argumentovať v prospech svojho pohľadu a tematizovať STATUS PRAGMATONÝM S PODOTÁZKOU CHAOS ALEBO SYSTÉM? Podľa referentky sú dostatočný svojráz a špecifickosť onymického objektu obsiahnuté aj v jeho sériovosti, pričom aj tzv. singulárna séria (Bryndza Slatina 80 g) spĺňa požiadavku individuálnej jedinečnosti vlastného mena. U onomastikov, ktorí sú presvedčení, že túto požiadavku rovnako plnia aj iné prostriedky identifikácie (napr. apelatívum, číselné alebo encyklopedické údaje, a to nielen pri výrobkoch či produktových sériách, modeloch alebo typoch, ale aj pri iných denotátoch pomeno-

vaných vlastným menom) sa tento štýl uvažovania nestretáva s porozumením. V týchto intenciách by vlastným menom mohlo byť aj rodné číslo alebo iný symbol identifikácie, čo je v blanárovskej a majtánovskej tradícii chápania vlastných mien neprijateľné.

POZNÁMKY K LEGISLATÍVNEJ REGULÁCII ŠTANDARDIZÁCIE GEOGRAFICKÝCH NÁZVOV

I. Horňanského otvorili popoludňajšie plenárne rokovanie. Referent uviedol postup pri štandardizácii geografického názvoslovía a aj príklady ignorovania jazykových noriem. Navrhol zvážiť doplnenie regulatív postupnosti medzi parametre, ktoré charakterizujú geografické názvy vo všeobecne záväzných právnych predpisoch. Nasledovali *Nazwy ziół w polskiej toponimii* výpravne podané Danutou Lech-Kirstein. Ľudové liečiteľstvo a viera v mágiu rastlín je extralingválnym základom vzniku toponým a mikrotoponým motivovaných názvami rastlín. Napríklad baza a poľské varianty *Bez/Bes/Chebđ/Chebzie* sú motivantom názvov veľkého počtu sídelných celkov, napr. *Bzinek, Bzionek, Bzie, Bzowiec, Bzówki, Bzinica, Bzów, Bzowo, Bziszcz, Bestwin, Chebda, Chebzie, Chabda, Chebđzin, Habđzin, Hebđów...*). FENOMÉN *HNEDÝ* V SLOVENSKEJ TOPONYMII zaujal L. Luptákovú, ktorá analyzovala špecifické postavenie chromatického adjektíva *hnedý* ako motivanta v anojkonymii. I. Valentová sa v referáte *POZNÁMKY K ROZDIELOM MEDZI PREZÝVKOU A FUNKČNÝM ČLENOM ŽIVÉHO MENA* INDIVIDUÁLNOU CHARAKTERISTIKOU pokúsila na základe rozličných príčin vzniku a rozdielov v motivácii, v nominácii, v designácii, vo funkciách i fungovaní v komunikácii definovať prezývku v mikrosocietách a funkčný člen živého mena individuálnu charakteristiku v dedinskom kolektíve ako dva druhy neúradného pomenovania. Neúradnej antroponymii sa venoval aj M. Kazík v príspevku *ŽIVÉ MENO A RODOVÁ ANTROPONOMASTIKA (GENDERANTROPONOMASTIKA)*. Na základe rozdielov medzi ženami a mužmi v rôznych oblastiach charakterizoval aj špecifiká pri používaní, tvorení a pomenovacích modeloch živých osobných mien v triedach vydatých žien a ženatých mužov.

Celá jedna sekcia posledného dňa konferencie sa niesla v znamení hydronymie. J. Hladký *Z HYDRONYMIE DUDVÁHU* vybral niekoľko názvov (napr. *Krupina, Derňa, Ronava* a i.) a pokúsil sa o ich etymológiu a motiváciu ich vzniku. Mária Beláková v referáte *VPLYV „CUDZÍCH PRVKOV“ V PRAMENNEJ OBLASTI STOLIČNÉHO POTOKA* hľadala v hydronymách pramennej oblasti tohto vodného toku stopy nemeckej a chorvátskej kolonizácie. A. Závodného zaujali *NÁZVY NIEKTORÝCH MOKRADÍ A MŔTVYCH RAMIEN NA ZÁHORÍ*, ktoré v dôsledku regulácie tokov zanikajú. Pokúšal sa zistiť predovšetkým pôvod týchto názvov. *MOTIVAČNÉ ČINITELE HYDRONÝM V SLOVENSKOM RAJI* boli témou príspevku A. Goóťšovej. Zisťovala aj motiváciu vzniku názvov potokov, vodných plôch, prameňov a vodopádov v Slovenskom raji, ktoré patria k povodiu Hornádu. Druhá sekcia zas koncentrovala príspevky tematizujúce propriá, ktoré označujú onymické objekty kultúry. Napríklad *NÁZVY TELEWIZYJNYCH PROGRAMÓV EDUKAČNÝCH*

DLA DZIECI predstavila A. Tabisz. Položila si otázku, či názvy týchto programov dokážu upútať dieťa a zároveň vystihnúť zameranie programu. V závere si odpovedala negatívne, ale príklady typu *Od przedszkola do Opola*, *Pora na Telesfora*, *Kuchcikowo – gotowanie na ekranie* skôr navodzujú otázku, či v boji o diváka nie sú pri tvorbe názvov programov dominantné len niektoré jazykové stratégie a ostatné (napr. výstižnosť) neostávajú skôr v pozadí. V. Štěpánová v príspevku KLASIFIKACE TITULŮ LITERÁRNÝCH DĚL ponúkla návrh rozdelenia literárnych titulov podľa ich funkcií. Je však sporné, či pripisovanie funkcií literárnym titulom ako subjektívne podmienený akt môže byť spoľahlivým kritériom analýzy, navyše ak tieto onymické objekty vždy plnia viacero funkcií zároveň. Presne tento moment sa objavil aj vo vystúpení I. Domaciuk-Czarnej (SPOSOBY OPISU NAZW WŁASNYCH W UTWORACH FANTASTYCZNYCH), ktorá zdôraznila, že opisu literárnej onymie viac než rozličná klasifikácia prospieva intertextuálnosť a zasadenie mena do širokého interpretačného kontextu, ktorý môže obsiahnuť napríklad aj názvy knižníc. Myšlienková cesta H. Górnej *Od LOGOS, LIBRY, LITERY DO GŁOŚNEJ SAMOTNOŚCI* je tiež plná odkazov na literárne diela. Určite aj bod na onymickej mape poľských knižníc s názvom *Głośna samotność* je prejavom intertextuálnosti a spomínaný názov by zrejme nevznikol bez Hrabalovej *Príliš hlučnej samoty*.

Záverečné spoločné dopoludňajšie rokovania začali príspevkom M. Kułakowskej *NAZWY PRZEDSZKOLI I GRUP PRZEDSZKOLNYCH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA PODKARPACIEGO*. Nasledovali *NAZWY SKLEPÓW Z ODZIEŻĄ UŻYWANĄ W ASPEKCIE PRAGMATYCZNYM (NA PRZYKŁADZIE POŁUDNIOWO-WSCHODNIEJ POLSKI)*, ktoré predstavila E. Oronowicz-Kida. Zaujímavé je poznanie, že *ciuchlandy* („šatlandy“) a *szmatexy* („handrexy“) ako prototypy konzumnej kultúry importovanej po roku 1989 zo Západu sú (aj boli) pomenúvané prevažne (pribl. 85 %) prostredníctvom poľskej lexiky. G. Filip referovala *O NAZWACH MODELI SAMOCHODÓW MARKI VOLKSWAGEN*. Ukázala, že marketingová stratégia tejto značky využíva najmä pomenovania prírodných živlov (pasát, golf, scirocco, santana...) a zvierat (fox, lupu a najmä beattle) ako dominantný zdroj názvov pre svoje produkty a produktové línie. Spoločný onomasticko-didaktický príspevok Ľ. Sičákovvej a M. Tkáčovej *VYUČOVANIE PROPRIÍ V PRIMÁRNEJ ŠKOLE*, ktorý predniesla M. Tkáčová, bol venovaný didaktike proprií. Na základe modernej onomastickej teórie, ktorá zdôrazňuje obsah vlastného mena a jeho fungovanie v komunikácii a pedagogického smerovania zohľadňujúceho psychické dispozície dieťaťa a mladšieho školského veku, autorky predviedli metodický postup ukážkovej hodiny vyučovania vlastných mien v 1. stupni základnej školy. Pokrokom pri vyučovaní vlastných mien je, že sa konečne sústreďuje pozornosť aj na obsah a motiváciu propria, nielen na jeho pravopisnú stránku, ako je to v rutinej školskej praxi.

Na záver za všetkých organizátorov vystúpil M. Ološtiak a poďakoval účastníkom konferencie za príspevky, ktoré zachytávajú stav nášho poznania jazykovej aj

mimojazykovej reality prostredníctvom vlastných mien. Ocenil, že sa otvorila široká paleta tém vo všetkých hlavných onomastických okruhoch (antroponomastika – toponomastika – chrématonomastika) a na rozličných úrovniach spracovania (materiálovej aj teoreticko-metodologickej). Samotný výber tém odráža smerovanie súčasnej slovanskej onomastiky, a tak sa zdá, že čoraz viac pozornosti púta chrématonymický systém slovenčiny, ktorý sa ustáľuje a je otvorený novým a novým typom pomenovaní, ale možno by už bol čas dospieť aj k čiastkovým syntézam parciálnych materiálových výskumov. Tradične sa v konferenčnom diskurze prejavili terminologické odchýlky pri pomenúvaní onymických objektov v našich jazykoch, odlišné chápanie onymických kategórií a odlišné postoje referentov voči špecifickým funkciám vlastných mien, čo napokon vždy ovplyvní aj vnímanie univerzálií, akými sú všeobecné a jednotlivé v onomastike. Ide však o odlišnosti a sporné otázky, o ktorých je dobré vedieť, pretože motivujú nasledujúce výskumy a pripravujú kvalitný materiál pre ďalšie ohnivo v reťazi onomastických konferencií. Vďaka prešovským organizátorom ostane to osemnásť v našom povedomí ako veľmi príjemné a vyda-
rené.

ĎALŠÍ PRÍSPEVOK K PRAVOPISNEJ PROBLEMATIKE
(Dynamické tendencie v slovenskom pravopise. Ed. Matej Považaj.
Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2009. 212
s. ISBN 978-80-224-1106-6)

Siniša Habijanec

Gaje Alage 3, HR-10000 Zagreb, e-mail: sinisah@net.amis.hr

Pravopisná problematika, či už ide o naozajstné alebo zdanlivé pravopisné problémy, je častou – a dovoľujeme si poznamenať, že až príčastou – témou slovenského jazykovedného myslenia. V tomto slovenská jazykoveda nie je ničím výnimočná. S obdobnými diskusiami sa stretávame v susednej a slovenčine najbližšej češtine a pretrvávajú takmer vo všetkých slovanských, ale aj v početných neslovanských jazykoch (napr. v turečtine). Ukázkovým príkladom je spisovná chorvátčina, kde protikladné tendencie vyústili do pravopisného „viacvládia“, v ktorom sa paralelne používajú tri pravopisné príručky, hoci s malými až nepatrnými rozdielmi.

Dôkazom neutíchajúceho záujmu o pravopisné otázky je aj zborník DYNAMICKÉ TENDENCIE V SLOVENSKOM PRAVOPISE (ed. Matej Považaj. Bratislava: Veda 2009), v ktorom sú zhrnuté príspevky z vedeckej konferencie rovnakého názvu, konanej 18. a 19. mája 2006 v Bratislave. Podľa editorových slov si účastníci konferencie kládli za cieľ „posúdiť“ vývin slovenského pravopisného systému v 20. storočí, súčasnú pravopisnú kodifikáciu, uplatňovanie pravopisnej kodifikácie v písaných textoch určených širokej verejnosti, azda s osobitným zreteľom na písanie veľkých začiatočných písmen vo vlastných menách a na interpunkciu, kriticky posúdiť súčasnú pravopisnú kodifikáciu zachytenú v Pravidlách slovenského pravopisu, na základe analýzy pripraviť návrh na prípadnú revíziu v súčasnosti platných pravopisných pravidiel s cieľom zjednodušiť pravopisný systém najmä v naznačených zložkách, prípadne formulovať spresnené a zjednodušené pravopisné pravidlá, ktoré by vychádzali zo slovenskej pravopisnej tradície, ale zároveň by uľahčili zvládnutie pravopisnej kodifikácie čo najširšiemu okruhu používateľov spisovnej slovenčiny a uľahčili komunikáciu v písomnej podobe“ (s. 7). Treba uznať – na dvojdnovú konferenciu až príliš vysoké, nie však nespĺniteľné ciele!

Zbierku príspevkov otvára teoretická štúdia J. Sabola K VÝVINU GRAFICKÝCH SÚSTAV, v ktorej autor nadväzuje na svoje niekoľkodesaťročné výskumy v tejto oblasti.

Autor skúma základné vývinové typy grafických štruktúr, uplatňujúc jednu z podstat jazykovej sústavy – vzťah symetrie a asymetrie, ktoré sa v jazyku stvárajú ako dva základné semiotické princípy: ikonicko-symbolický (so symetriou medzi formou a obsahom) a arbitráry (s asymetriou medzi formou a obsahom). Vývinová línia vedie od ikonicko-symbolických znakov k arbitrárnej semiotickej štruktúre.

Nezasvätenému recipientovi sa štúdia prof. Sabola môže vzhľadom na tematické zameranie konferencie zdať až príliš teoretická a abstraktná, no už nasledujúci príspevok ukazuje, že táto základná dichotómia, resp. preferencia jej jedného či druhého pólu, priamo vplývala na grafickú podobu spisovnej slovenčiny v priebehu jej vývinu. Ide o príspevok P. Žiga VÝVINOVÉ TENDENCIE V SLOVENSKOM PRAVOPISE OD POLOVICE 19. STOROČIA DO POLOVICE 20. STOROČIA, v ktorom autor na príklade histórie riešenia problému zaznačenia znelostnej asimilácie predpôn *s(o)-*, *z(o)-* názorne demonštruje konflikt jednotlivých princípov pri kodifikácii slovenského pravopisu. Od dominantného kritéria pôvodu u prvých kodifikátorov, ktoré sa v prípade písania *s/z* často javilo ako samoučelné (spomeňme si na známy „chyták“ *vstal s/z posteľ*), vývin smeroval k prevahe pragmatického princípu, ktorý ako prvý vo svojich pravopisných riešeniach uplatnil H. Bartek.

J. Kačala v príspevku PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU Z R. 1991 V DEJINÁCH KODIFIKÁCIÍ približuje okolnosti rozhodnutia o kodifikačných zmenách v 90. rokoch minulého storočia a vyjadruje nesúhlas s niektorými súčasnými pravopisnými praktikami u jazykovedcov a pri príprave Slovníka súčasného slovenského jazyka. Za veľmi dôležitú, avšak zároveň pochybnú považujeme autorovu konštatáciu, že „pravopisná kodifikácia sa týkala nie iba vlastných pravopisných otázok, lež prostredníctvom pravopisu [zvýraznil S. H.] sa regulovala aj platnosť vybraných jazykových zákonitostí, osobitne tých, pri ktorých výsledky vedeckého výskumu slovenského jazyka signalizovali potrebu zmeny“ (s. 28). Dôležitá je podľa nášho názoru preto, lebo autor, jeden z iniciátorov kodifikačných zmien, explicitne tvrdí, že nejde o pravopisné, lež o jazykové zmeny, ktoré sú iba formálne prezentované v pravopisnej príručke. (Chybná predstava o pravopisných zmenách či „úpravách“ pretrváva dodnes vo veľkej časti slovenskej jazykovednej obce, čo vidieť vo viacerých príspevkoch v samotnom zborníku.) Za pochybnú ju považujeme vzhľadom na fakt, že výskum, ktorý by „signalizoval potrebu zmeny“, v podstate spočíval na už vtedy zastaranej monografii o rytmickej zákonitosti od L. Dvonča (ako sa dozvedáme v príspevku M. Považaja), zatiaľ čo novšie výskumy J. Horeckého, Ľ. Ďuroviča, J. Sabola a iných, ktoré naopak argumentovali potrebu zachovania dovtedajšieho stavu, sa nebrali do úvahy.

Na príspevok J. Kačalu tematicky priamo nadväzuje príspevok M. Považaja EŠTE RAZ O KODIFIKÁCIÍ PRÍPON -ÁR/-AR, -ÁREŇ/-AREŇ Z ROKOV 1991 A 1998, v ktorom autor podrobne opisuje priebeh zavádzania jednotlivých zmien a ohlasy u laickej i odbornej verejnosti, ktoré ho sprevádzali. Autor vychádza zo známych predpokladov, s ktorými

sa nestotožňuje istá časť slovenskej jazykovednej obce, ako napr. s tým, že „napriek jednoznačnej kodifikácii z r. 1953, podľa ktorej sa prípony *-ár* a *-áreň* nikdy neskracujú, a napriek zaradeniu týchto prípon medzi výnimky z pravidla o rytmickom krátení problémy [zvýraznil S. H.] so slovami utvorenými týmito príponami neprestali“ (s. 169). Jeho tvrdenie by medzi inými mali potvrdzovať aj záznamy skracovania prípony *-áreň* z obdobia pred kodifikačnými úpravami (autor uvádza príklady *viazareň* a *zlievareň*), je však namieste položiť si otázku, či tieto záznamy vskutku ukazujú na – použijúc slová L. Dvonča – „spontánne uplatňovanie sa rytmického zákona v jazykovom povedomí príslušníkov slovenského jazyka“ (s. 168) alebo sú skôr výsledkom nízkej jazykovej kultúry, ak nie nízkeho stupňa vzdelania tvorcov uvedených záznamov.

Aby sme nevybočili z tematických koľají, spomenieme na tomto mieste aj príspevok S. Ondrejoviča NIEKOĽKO ZÁSADNÝCH MARGINÁLIÍ K PRAVIDLÁM SLOVENSKEHO PRAVOPISU. Autor zaujíma zásadný negatívny postoj ku kodifikačným zmenám v 90. rokoch a spolu s vyššie uvedenými autormi výskumov jazykového systému slovenčiny ich považuje za omyl (s. 136). Upozorňuje predovšetkým na negatívne implikácie, s ktorými iniciátori zmien spočiatku nepočítali a ktoré v podstate skomplikovali morfonologický systém slovenčiny, aj keď ho mali zjednodušiť. Rovnaké neželané následky autor konštatuje aj pri zjednocovaní spôsobu písania mien historických osobností z uhorského obdobia, ktoré namiesto zjednodušenia prinieslo chaos.

M. Dudok sa v príspevku SLOVENSÝ PRAVOPIS – OD „CHYBY“ K „PRAVIDLU“ poztavil nad dvoma okrajovými problémami pravopisu, z ktorých sa však „môžu hocikedy vykľuť ďalekosiahle následky v kodifikačnej paradigme“ (s. 34). Platí to najmä pre prvý problém – rozdeľovanie slov na konci riadka, pri ktorom badať tendenciu oddeľovania slabiky obsahujúcej iba jednu samohlásku (*ide-a*, *á-ria*), čo je v nesúlade s pokynom v Pravidlách slovenského pravopisu (ďalej PSP): „Pri rozdeľovaní slov zvyčajne neoddeľujeme začiatočnú slabiku slova, ak obsahuje iba jednu samohlásku...“ (PSP, 1998, s. 44). Avšak, keďže pokyn v PSP, na ktorý sa autor odvoláva, pripúšťa výnimku z typografických dôvodov („V úzkych novinových, časopiseckých a pod. stĺpcoch takúto slabiku môžeme oddeliť“; tamže), v týchto prípadoch je skôr namieste hovoriť o neopodstatnenej pravopisnej výnimke ako o pravopisnej chybe. Takisto je otázny autorov metodologický postup pri výskume. Ak vysokoškolskí poslucháči dostali za úlohu rozdeliť slová na slabiky, potom – berúc do úvahy intuitívny fonologický reflex, že sled VCV sa rozdeľuje ako V-CV – v prípadoch slov *Irak*, *íver*, *éra* informanti slovo nemohli rozdeliť inak, aby pri tom neporušili pokyn z pravopisu.

Ďalším problémom, na ktorý sa autor zameriaval, je ustálené písanie názvu hercegovinského pútnického mesta *Međugorje* ako *Medžugorie*, ktoré už dlhšie kole oči aj autorovi tejto recenzie a bezpochyby aj každému používateľovi slovenčiny oboznámenému s pôvodným znením toponyma. Autor uvádza viaceré argumenty proti tomuto tvaru a uprednostňuje opodstatnenejšiu podobu *Međugorie*, aj keď si je ve-

domý, že ustálenosť jazykovej praxe urobila z inkriminovaného zápisu ustrnutý grafický tvar. Napriek tomu, že spomína etymologické responzie (chorv. *đ* = slov. *dz*), autor neuvažuje o možnosti etymologického prispôsobovania, ktoré sa nám pre výraznú zreteľnosť motivácie názvu vidí ako najvhodnejšie: *Medzihorie*. Pritom sa možno odvolať na názov najsevernejšieho chorvátskeho regiónu *Međimurje*, ktorý je v slovenskej geografickej terminológii vžitý v podobe *Medzimurie* (Slovenský národný korpus ukazuje 5 záznamov).

Treba ešte pripomenúť, že i sám autor podlieha „chybe, ktorá sa stala pravidlom“, keď uvádza tvary *medja* (s. 38), *Djordje* (s. 38), *Međjugorje* („Oficiálna chorvátska podoba je predsa *Međjugorje*...“ [sic!], s. 39) namiesto *međa*, *Đorđe*, *Međugorje*, dokonca hovorí o chorvátskej hláske *dj* (s. 38, bod 2)! Aj keď ide o pomerne jedinečnú grafému (ktorú okrem chorvátčiny/bosniáčtiny/srbčiny poznajú už iba vietnamčina a saamčina, v trošku zmenenej podobe aj islandčina a faerčina), vzhľadom na dnešné technické možnosti nemožno ospravedlniť uprednostňovanie transliterácie pred pôvodným grafickým zaznačením. Chyba, ktorá sa stala pravidlom, korení v nekorektnom pokyne o transkripcii chorvátskeho/bosniackeho/srbského *đ* v PSP, ktorému sa budeme podrobnejšie venovať v niektorom z budúcich príspevkov.

Príspevok Ľ. Králika Z PROBLEMATIKY NEETYMOLOGICKÝCH PRVKOV V SÚČASNOM SLOVENSKOM PRAVOPISE prináša zaujímavé príklady etymologicky neopodstatnených pravopisných riešení, ktorých si drvivá väčšina používateľov, ale aj jazykovedcov (čistočne ako následok nezávideniahodného postavenia etymológie v rebríčku spoločensky prestížnych humanistických disciplín) nie je ani vedomá. Autor rozoberá viaceré prípady: etymologicky nenáležité písanie ypsilonu, nenáležité písanie súvisiace so znelostnou asimiláciou (napr. *krehký*, *vták* a pod.), zjednodušovanie spoluhláskových skupín, ktorým sa stráca formálna totožnosť s etymologicky súvisiacimi slovami, nesúlاد v písaní *x/ks* v etymologicky súvisiacich slovách... Autor sa dotýka aj prípadov nenáležitého *l* namiesto etymologicky opodstatneného *l'* (napr. v slovách *ladom* a *krivolaký*), tu sa však vynára otázka, či je to otázka pravopisu alebo fonológie, resp. kodifikácie.

V príspevku K PRAVOPISNEJ PROBLEMATIKE CUDZÍCH VLASTNÝCH MIEN sa M. Ološtiak zameriava na problematiku prispôsobovania cudzích vlastných mien ortografickému, tvaroslovnému a slovotvornému systému slovenčiny. Príspevok nadväzuje na autorove dlhodobé a rozsiahle bádania v tejto oblasti, ktorá sa pre nespochybniteľnú úlohu angličtiny ako globálneho jazyka komunikácie stáva čoraz aktuálnejšou a u používateľov často vyvoláva neistotu. Autor analyzuje štyri problematické prípady, pričom ťažisko kladie na vynechávanie tzv. nemého *e* v cudzích vlastných menách pri skloňovaní a odvodzovaní. Doterajšie poučky prikazujú ponechať nemé *e* iba pri menách zakončených na *-ce*, *-ge*, pretože *-e* v nich signalizuje výslovnosť predchádzajúcej spoluhlásky (typ *Lodge* – *Lodgea*), zatiaľ čo pri ostatných menách sa *-e* takmer bezvýni-

močne vynecháva (typ *Shakespeare – Shakespeara*). Na základe výskumu jazykovej praxe autor navrhuje vymedziť tretiu skupinu, typ *White – Whita/Whitea*, v ktorej písanie *e* v nepriamych pádoch kolíše. Kritériom, ktoré by malo rozhodnúť v prospech jednej či druhej podoby, by mala byť frekvencia. Nie je však jasné, o akú frekvenciu ide. Autorove správne tvrdenia, že „časté používanie zabezpečuje ľahšiu identifikáciu základného tvaru“ (s. 52) a že „tendencia vynechať *e* sa výraznejšie prejavuje pri rodných menách než pri priezviskách“ (tamže), pretože skupina rodných mien je menej početná a pomerne uzavretá, nasvedčujú tomu, že má na mysli korpusovú frekvenciu. Na druhej strane autor uvádza príklad článku z denníka *Sme*, v ktorom sa meno *Wise* vyskytuje deväťkrát, z toho šesťkrát v nominatíve, čo podľa autora umožňuje vynechať *-e* bez toho, aby vznikli problémy v identifikácii základného tvaru (tamže). Tu máme do činenia s textovou frekvenciou, ktorá sa nám vidí ako príliš vágne a nespôľahlivé pravopisné kritérium. Používateľ by sa mal pri každom tvare zamyslieť nad tým, či sa tvar vyskytuje v dostatočnom množstve, aby u recipienta nevznikli problémy pri identifikácii základného tvaru.

Takisto treba brať zreteľ na to, že anglické *silent e* je (na rozdiel od francúzskeho *e muet*, ktoré má istú fonologickú hodnotu) čírou ortografickou konvenciou, avšak veľmi dôležitou, lebo veľmi často ukazuje na dvojhláskovú výslovnosť predchádzajúcej samohlásky. Preto vo viacerých menách tvorí s predchádzajúcou slabikou neoddeliteľný celok a v podstate rovnako ako pri koncových *-ce*, *-ge* ukazuje na výslovnosť. Inými slovami, ak v mene *White* [uajt] vynecháme koncové *-e*, vzniká **Whit*, ktoré by sa malo vysloviť [uit], porov. *bit*, *hit*, *wit*... Takisto *Stone* [stoun] bez *-e* dáva **Ston* [stan] (podľa *son*, *ton*, *won*...). Nazdávame sa, že práve v tejto skutočnosti treba hľadať dôvod porušovania „čierno-bieleho fungovania nemého *e*“ (s. 51) u používateľov. Že nejde len o teoretickú úvahu, ukazujú práve výsledky korpusového miniprieskumu, ktorý autor vykonal. Tabuľka č. 1 na s. 53 ukazuje, že *e* sa najčastejšie ponecháva pri osobných menách *White*, *Clyde*, *Dave*, *Drake*, pri ktorých by vynechanie *e* zahmlilo dvojhláskovú výslovnosť predchádzajúcej slabiky, vynecháva sa však pri menách, kde sú zmeny vo výslovnosti (zo zorného uhla fonologického systému slovensky hovoriaceho) menej výrazné (*Ambrose*, *Pete*, *Steve*, *Thorpe*) alebo dvojhlásku signalizuje už predchádzajúca slabika (*Wayne*). Uvedenú tendenciu ešte lepšie znázorňujú údaje o distribúcii nemého *e* pri vybraných prechýlených priezviskách (tabuľky č. 2 a 4 na s. 54). Zreteľne vidieť, že *e* používatelia najčastejšie ponechávajú pri priezviskách *Stone*, *Beckinsale* a *Nightingale*, v ktorých signalizuje dvojhláskovú výslovnosť, naopak, vynechávajú ho pri priezviskách *Barrymore* a *Osbourne*, pri ktorých vynechanie *e* výrazne nevlýva na výslovnosť. Preto zastávame názor, že pri určení pravidla o povinnosti ponechať nemé *e* v skloňovaní a odvodzovaní (napr. pri prechýľovaní priezvisk) by bolo treba vziať do úvahy aj toto kritérium, ktoré používatelia intuitívne uplatňujú v jazykovej praxi.

Viacero príspevkov je podľa očakávania venovaných problematike písania veľkých písmen, keďže v praxi ide o jednu z najčastejších používateľských dilem. V príspevku EŠTE O VEĽKÝCH PÍSMENÁCH VO VIACSLOVNÝCH ZEMEPISNÝCH NÁZVOCH M. Majtán na konkrétnych príkladoch zreteľne ukazuje, že pokyny o písaní veľkých písmen v PSP v istých prípadoch neposkytujú jednoznačnú odpoveď. Autor vystavuje kritiku súčasné riešenie, podľa ktorého sa vo viacslovnom názve časti mesta alebo obce všetky plnovýznamové slová píše s veľkým písmenom, ak je časť samostatnou administratívnou jednotkou, zatiaľ čo s veľkým písmenom sa píše iba prvé slovo, ak je časť iba základnou sídelnou jednotkou. Autor navrhuje zjednotiť spôsob písania v prospech prvého riešenia. Ďalší problém predstavujú apelatíva vo viacslovných geografických názvoch, ktoré už ustúpili zo slovnej zásoby, stratili svoj pôvodný význam alebo majú úzku nárečovú platnosť. Výsledná nemožnosť alebo ťažkosť pri určení apelatívnosti slova vyvoláva u používateľa neistotu.

Stále aktuálnej problematike veľkých písmen je venovaný aj príspevok M. Považaja PROBLÉMOVÉ MIESTA PRI UPLATŇOVANÍ PLATNÝCH PRAVOPISNÝCH PRAVIDIEL PRI PÍSANÍ VEĽKÝCH PÍSMEN VO VLASTNÝCH MENÁCH. Autor sa v ňom podrobne zaoberá problematickými prípadmi, na ktoré sa používatelia často pýtajú jazykovej poradne Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra alebo pri nich nezriedka vedome nedodržiavajú pokyn z PSP. Za najproblematickejšie autor považuje písanie názvov časových úsekov a dejinných udalostí, rôznych organizačných jednotiek (komisií, rád, výborov, oddelení, odborov, sekcií a pod.), v neposlednom rade písanie názvov dokumentov, kde u používateľov badať silnú tendenciu písať názvy všetkých dokumentov, zmlúv, zákoníkov a pod. zásadne s veľkým písmenom. Autor uvádza aj veľmi dôležitú teoretickú okolnosť, ktorá vysvetľuje pretrvávajúcu neistotu používateľov pri písaní veľkých písmen (s. 175) – veľké písmená sa stvárnajú výlučne v grafickej podobe jazyka, nemajú teda svoj náprotivok v prirodzenom jazykovom systéme, na ktorý by sa používateľ v prípade dilemy mohol spoľahnúť.

K. Kálmánová v príspevku PROBLEMATIKA PÍSANIA VEĽKÝCH PÍSMEN Z POHĽADU JAZYKOVEJ PORADNE na základe vybraných otázok adresovaných jazykovej poradni plasticky približuje hĺbku problematiky používania veľkých písmen, pri ktorej existujúce poučky často neposkytujú jednoznačnú odpoveď. Ukazuje sa, že rozhodujúcim kritériom sú ďalšie informácie mimojazykového charakteru, ktoré pravopisné pravidlá neobsahujú.

Dva príspevky sú venované interpunkcii, ktorá je pomerne zanedbanou oblasťou pravopisných úvah, hoci sa (v prípade, že ide o bezpríznačné grafické štýlémy) stvárnajú v prvom rade v grafickej podobe jazyka. J. Findra v príspevku ŠTYLISTIKA INTERPUNKCIE zdôrazňuje potrebu klasifikácie grafických štýlov na bezpríznačné a príznakové. Prvý prípad predpokladá využitie v základnej, gramatickej funkcii, zatiaľ čo v druhom prípade sa znamienka používajú v štylizujúcej funkcii, ide teda

o ich aktualizáciu a uplatnenie. Nebude nezaujímavé spomenúť, že úvahy J. Findru už dávnejšie našli uplatnenie v širšom slovanskom kontexte. V pravopisnej tradícii spisovnej chorvátčiny a spisovnej srbčiny sa terminologicky rozlišujú vetné (interpunkcia) a pravopisné znamienka, pričom najväčšia časť znamienok patrí k obidvom množinám. Napr. čiarka je vetným znamienkom v prípadoch, kde slúži na vetné členenie textu, no pravopisným znamienkom napr. pri desatinných hodnotách.

V príspevku SÉMANTIKA, INTONÁCIA, INTERPUNKCIA sa J. Vaňko dotýka používania čiarky vo funkcii grafického zaznamenávania pauzy ako jedného zo signálov sémantického a syntaktického členenia výpovede. Vychádza zo súčasného stavu, v ktorom sa rozdiel medzi reštriktívnou a nereštriktívnou prívlastkovou konštrukciou zaznačuje čiarkou, zatiaľ čo takáto možnosť neexistuje pri prívlastkových vetách, ktoré sa vždy oddeľujú čiarkou. Na základe výskumu autor zisťuje, že v praxi sa používatelia neradiaria sémantickým kritériom (reštriktívnosť/nereštriktívnosť), lež rytmom výpovede a členením výpovede na predelové úseky. Do hry vstupuje aj dĺžka substantívnej syntagmy, ktorá stojí pred prívlastkovou konštrukciou, ba aj dĺžka postponovaného prívlastku. Ukazuje sa, že používatelia sa skôr riadia splyvavosťou/nesplyvavosťou pripájania prívlastku, pričom nesplyvavosť intuitívne zaznačujú čiarkou aj v prípadoch, v ktorých ju sémantické kritérium (reštriktívnosť) nepredpokladá. Autor navrhuje zohľadniť túto skutočnosť pri pravopisnej kodifikácii a zjednodušiť existujúce pravidlo, ponúkajúc tri možné riešenia. Sám sa zastáva prvého riešenia, podľa ktorého by sa čiarkami mali vyčleňovať všetky postponované prívlastkové konštrukcie, tak ako je to pri prívlastkových vetách.

S takýmto návrhom sa nemôžeme stotožniť, a to práve z dôvodu „potenciálnej námietky“, ktorú autor uvádza – „vyčlenenie určitých častí výpovede čiarkami pomáha prijímateľovi ľahšie identifikovať jej sémantiku, resp. celý propozičný obsah“ (s. 83). Preto sa naskytá úvaha, či by nebolo lepšie tretie riešenie (ktoré autor nepokladá za vhodné), v súlade s ktorým by sa signalizácia reštriktívnosti/nereštriktívnosti pomocou čiarky mala rozšíriť aj na prívlastkové vety. Tento názor zastávame nielen z vlasteneckých dôvodov (autor sa správne nazdáva, že takáto dištinkcia funguje v chorvátskom pravopise): vychádzame predovšetkým zo zrejmej skutočnosti, že písaná a hovorená podoba jazyka najčastejšie funguje v oddelených komunikačných sférach. Jazykom buď rozprávame, alebo ním píšeme a čítame. Komunikačné situácie, v ktorých sa tieto dve roviny prelínajú (vyslovovanie napísaného alebo zapisovanie počúvaného textu), sú štatisticky nesmierne zriedkavé. Preto hovorený prejav nepovažujeme za rozhodujúce pravopisné kritérium, tým viac, že hovorová prax u používateľov, ba aj u toho istého používateľa kolíše.

Dva príspevky sú venované pravopisnej problematike v Slovníku súčasného slovenského jazyka, ktorý bezpochyby môžeme označiť za najvýznamnejší lexikografický projekt slovenskej jazykovedy v ostatných desaťročiach. Keďže slovník zachycuje

mnohé dosiaľ lexikograficky nespracované slová, logicky sa vynárajú otázky ich pravopisného zaznamenania. K. Buzássyová sa v príspevku Z PRAVOPISNEJ PROBLEMATIKY SLOVNÍKA SÚČASNÉHO SLOVENSKEHO JAZYKA zamerala na štyri skupiny problémov: 1. pravopisné varianty, ktorých jedna podoba obsahuje gemináty; 2. prípad lexikálneho páru *hebrejský* – *hebraistika*, s rovnakým etymologickým základom, avšak odlišným sprostredkovaním pri prevzatí; 3. písanie veľkých písmen v náboženských termínoch; 4. niektoré javy týkajúce sa pravopisnej stránky lexikálnych jednotiek, pričom najčastejšie ide o otázku zachytenia gramatickej informácie v slovníkovom hesle. Pri riešení jednotlivých problémov autorka (i celý autorský kolektív slovníka) vychádza ako z novších poznatkov o systéme slovenského spisovného jazyka a o fungovaní jeho čiastkových podsystémov, tak i z údajov, ktoré poskytuje Slovenský národný korpus.

Príspevok A. Jarošovej PROBLEMATIKA LEXIKÁLNEJ VARIANTNOSTI A SPÔSOBY JEJ LEXIKOGRAFICKÉHO ZACHYTENIA ponúka vyčerpávajúci prehľad odbornej literatúry o téme naznačenej v názve príspevku. Autorka analyzuje a určuje jednotlivé typy lexikálnej variantnosti (fonematická, grafická, slovotvorná, morfológická), pričom za základné kritérium definičného vymedzenia lexikálnych variantov považuje neúplnú formálnu totožnosť a úplnú významovú totožnosť (s. 127). Príspevok predstavuje vysoký teoretický prínos v oblasti lexikológie, avšak pravopisnej problematiky sa dotýka len okrajovo, v príkladoch grafických variantov.

Názov príspevku J. Bosáka KEDY BUDE VÔĽA NA ZJEDNODUŠENIE SLOVENSKEHO PRAVOPISU? zdánlivo naznačuje, že autor volá po zmenách slovenského pravopisu, čím by na začiatku 21. storočia v slovenskej jazykovede nebol v žiadnom prípade ojedinelý. Autor síce argumentovane vystavuje kritiku jednotlivé pravopisné riešenia, avšak jeho intencia smeruje skôr k štruktúre a štylistike pravopisných pravidiel ako kodifikačnej príručky. Autor ako vysokoškolský pedagóg si na základe priameho styku s mladou generáciou všímá úpadok spoločenskej prestíže ovládania pravopisných pravidiel a ako riešenie ponúka vypracovanie novej, modernejšej a aktuálnejšej príručky, v ktorej by zastarané, expresívne a špeciálne odborné slová boli vynechané, lexika príkladov aktualizovaná a pokyny prispôbené mysleniu bežného používateľa bez filologickej prípravy.

Tematicky nadväzujúci je príspevok S. Mislovičovej PRAVIDLÁ SLOVENSKEHO PRAVOPISU Z HĽADISKA ICH POUŽÍVATEĽA, v ktorom sa autorka zameriava na teoreticky vedľajší, no v praxi veľmi náležitý aspekt kodifikácie pravopisu – problém formálnej a obsahovej stránky pravopisných príručiek. Vychádzajúc z očividného poklesu prestíže pravopisnej zdatnosti a z civilizačnej zmeny komunikačných návykov strednej i mladej generácie, autorka hľadá jeden z dôvodov súčasnej situácie v grafickej a formálnej nepríťažlivosti existujúcej (úradnej) príručky. Volá po prístupnejšej, prehľadnejšej, v neposlednom rade modernejšej príručke, v ktorej používateľ rýchlo nájde hľadanú odpoveď.

V príspevku O NIEKTORÝCH OTÁZKACH KODIFIKÁCIE KVANTITY V SLOVÁCH UTVORENÝCH PRÍPONAMI -ÁR A -ÁREŇ L. Kralčák nadväzuje na svoje predošlé analýzy systémových konfliktov spôsobených tzv. pravopisnými úpravami v 90. rokoch. Autor presvedčivo preukazuje, že jeden zo zámerov kodifikačných úprav – snaha o redukovanie pravopisných poučiek – má za výsledok presne svoj opak. Vďaka z fľaše vypustenému „kvantitatívnemu morfológickému džinoví“, ak použijeme vydarené obrazné pomenovanie J. Sabola, podľa autorových zistení „paradoxne, vzrástol počet nevyhnutných poučení, ktoré sa napokon v súčasných PSP aj reálne uvádzajú“ (s. 153). Je však namieste oprávnená námietka M. Považaja, že počet samotných výnimiek z rytmického zákona zostal rovnaký (s. 173).

V údajmi saturovanom príspevku NIEKOEKO POZNÁMOK K SÚČASNEJ PRAVOPISNEJ KODIFIKÁCII J. Genzor upozorňuje na nesúlad medzi jednotlivými kodifikačnými príručkami, ktorý zaiste znižuje ich dôveryhodnosť a spoľahlivosť. Pri prídavných menách utvorených od názvov zvierat (typ *vtáci*) autor konštatuje, že na rozdiel od kodifikovaných variantov *vtáci/vtačí, liščí...* používatelia vo výslovnosti skôr ponechávajú koreňovú dĺžku a skracujú koncovku. Pri slovách na -ár, -áreň autor zdôrazňuje, ako mnohí predtým, stabilitu kvantity prípony -ár. Pritom však vychádza zo stavu spred r. 1991, čo jeho úvahám značne uberá na aktuálnosti. Takisto uvádza viaceré geografické názvy, ktoré podľa jeho názoru mali v PSP nájsť svoje miesto, a poukazuje na faktografické omyly a nenáležitú výslovnosť zaznačenú v tejto príručke. Vynára sa otázka, či je to chyba kodifikácie, ako to implikuje názov príspevku, alebo zostavovateľov PSP.

Príspevok I. Vančovej ZMENY V PRAVIDLÁCH SLOVENSKEHO PRAVOPISU Z ROKU 1991 A 1998 A ŠKOLSKÁ PRAX prináša výsledky ankety, ktorú autorka vykonala medzi učiteľmi slovenského jazyka na základných školách, gymnáziách a stredných odborných školách. Učitelia sa v ankete vyjadrili o tom, ako vnímajú úpravy a zmeny v nových vydaniach PSP, aké majú skúsenosti s aplikáciou týchto úprav vo vyučovacej praxi, takisto čo im v tejto príručke chýba a čo by navrhovali zmeniť a doplniť (s. 191). Aj keď výsledky nie sú reprezentatívne, lebo ankety sa zúčastnilo menej učiteľov, ako autorka očakávala, predsa poskytujú veľmi užitočnú spätnú reakciu používateľov, ktorých sa zmeny azda najviac týkajú a ktorá by sa mala viac zohľadňovať pri kodifikácii pravopisných riešení.

V príspevku NÁVRHY NA ÚPRAVY A DOPLNENIA VO 4. VYDANÍ PRAVIDIEL SLOVENSKEHO PRAVOPISU S. Duchková upozorňuje na nepostačujúce alebo chybné gramatické údaje pri viacerých heslách v pravopisnom a gramatickom slovníku v PSP. Tak ako niektorí iní autori navrhuje odstrániť, resp. doplniť v pravopisnom slovníku niektoré lexikálne jednotky. Autorkin príspevok azda najzreteľnejšie odzrkadľuje ambivalentné chápanie pojmu pravopisu, ktoré je implicitne prítomné takmer v každom príspevku. V slovenskej jazykovede sa pojem pravopisu totiž tradične chápe prinaj-

menšom v dvoch významoch, ktoré sa rovnako využívajú. Pravopis je primárne „sústava všeobecných princípov a konkrétnych pravidiel o označovaní zvukovej stránky jazyka (najmä foném) písomnými znakmi (grafémami)“ (J. Mistrík a kol.: *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava, Obzor 1993, s. 337), veľmi často sa však tento pojem stotožňuje s konkrétnou príručkou, ktorá uvedené pravidlá explicitne uvádza. Autorka v príspevku poníma pravopis výlučne v druhom význame, jej oprávnené návrhy sa teda netýkajú samotnej pravopisnej kodifikácie. Dvojaké chápanie pojmu pravopisu sa prejavuje aj v skutočnosti, že viacerí autori v zborníku volajú po navrátení formálneho opisu gramatického systému do pravopisných pravidiel, čo takisto netreba považovať za nedostatok pravopisnej kodifikácie ako takej. Svedčí to skôr o nepriaznivých následkoch tridsaťročnej absencie podrobného vedeckého gramatického opisu slovenčiny, ktorú iba čiastočne zaplnila monografia M. Sokolovej *NOVÝ DEKLINAČNÝ SYSTÉM SLOVENSKÝCH SUBSTANTÍV Z R. 2007*.

Po prečítaní všetkých príspevkov sa naskytá otázka, či ciele načrtnuté v úvode zborníka boli splnené. Niektoré príspevky predstavujú jednoznačný prínos k riešeniu pravopisných otázok (najmä tie, ktoré navrhujú sústavnejšie a dôslednejšie pravopisné riešenia), niektoré upozorňujú na problémy, na ktoré ešte len treba nájsť riešenie, niektoré iba prehľbili existujúce nezhody. Niekoľko príspevkov s pravopisom v podstate ani nesúvisí, čo len svedčí o tom, že pravopisná problematika je v slovenskej jazykovede trochu preceňovaná a že pravopis sa niekedy chápe až príliš široko.

Nepochybné však je, že pripravované 4. vydanie pravopisných pravidiel bude skvalitnené a tým pre používateľov užitočnejšie aj vďaka tomuto zborníku.

**VYDARENÝ KROK V POZNÁVANÍ VZŤAHU MEDZI
ONOMASTIKOU A FRAZEOLÓGIU**
**(DOBRÍKOVÁ, Mária: Vlastné meno ako komponent slovenských
a bulharských frazém (na pozadí asymetrie frazeologických
konceptí). Bratislava: ASTOR Slovakia, s. r. o. 2008. 126 s.
ISBN 978-0-444-52833-9)**

Martin Ološtiak

*Inštitút slovakistiky, všeobecnej jazykovedy a masmediálnych štúdií
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 17. nov. 1, 080 78 Prešov
e-mail: olo.martin@gmail.com*

V recenzovanej monografii Márie Dobríkovej *VLASTNÉ MENO AKO KOMONENT SLOVENSKÝCH A BULHARSKÝCH FRAZÉM (NA POZADÍ ASYMETRIE FRAZEOLOGICKÝCH KONCEPTÍ)* sa analyzuje miesto a funkcie propriálnych komponentov v slovenskom a bulharskom frazeologickom fonde. Práca má tri hlavné rozmery, ktoré sa navzájom prelínajú: 1) vlastný frazeologický rozmer (skúma sa konštituovanie, fungovanie a dynamika frazeológie); 2) frazeológia v dotyku s inou špecifickou časťou slovnej zásoby, s onymiou; 3) konfrontačno-komparatívny rozmer (na osi slovenčina – bulharčina sa konfrontuje jednak jazykový materiál, jednak lingvistické koncepcie; uvádzajú sa však aj príklady z iných slovanských jazykov – najmä z ruštiny, češtiny, chorvátčiny a slovinčiny –, miestami aj z neslovanských jazykov).

Hneď na začiatku podčiarkujeme, že uvedené tri rozmery (frazeologický, onymický konfrontačný) sa autorke podarilo sklbiť do konzistentného celku s premyslenou kompozíciou. Po úvode je ako prvá radená kapitola o teoreticko-metodologických východiskách slovenskej a bulharskej frazeológie (kap. 2), v ktorej sa analyzujú a hodnotia prístupy (symetrie a najmä asymetrie) konfrontovaných národných frazeologických škôl. M. Dobříková poznamenáva, že „slovenská a bulharská teória sa rozchádzajú predovšetkým v otázke posudzovania objemu, t. j. hraníc frazeológie“ (s. 12). Asymetrie porovnávaných koncepcií v oboch frazeologických školách sa odzrkadľujú v rozdielnom teoreticko-metodologickom prístupe, typológii frazeologických jednotiek a následne aj v terminologickom stvárnení skúmaných pojmov. Rozdiely pramena aj v odlišnej typologickej usporiadanej skúmaných jazykov (napr. analytizmus bulharčiny znemožňuje jednoznačnú, akontextovú identifikáciu minimálnych frazém, preto je potrebné opierať sa o funkciu príslušných jednotiek v kontexte; porov. s. 28). Ďalší dôležitý asymetrický prvok sa odvíja od skutočnosti, že v slovenskej frazeológii dominuje snaha o systematické skúmanie všeobecných i konkrétnych otázok frazeologickej teórie a lexikografické dielo akademického typu nemáme k dispozícii (pričom však pokusy o slovníkové spracovanie frazeoló-

gie siahajú hlboko do minulosti – D. S. Horčíčka, P. Doležal, A. Bernolák, A. P. Záturecký a i.). Na druhej strane v bulharskom kontexte, hoci sa nevyznačuje takou dlhodobou frazeografickou tradíciou, sa obdobie konštituovania frazeológie ako vednej disciplíny spája práve so zvýšenou tvorbou frazeologických slovníkov rôzneho typu, čo sa paradoxne, ako pripomína autorka, prejavilo v názorovej nejednotnosti bulharských frazeológov na niektoré základné otázky frazeologickej metodológie a terminológie. S cieľom zachovať jednotnú teoreticko-metodologickú líniu autorka vychádza z koncepcie slovenskej frazeologickej školy (nadväzujúc najmä na výskumy J. Mlacka, F. Mika, P. Ďurča, ale aj iných).

V tretej kapitole sa pozornosť sústreďí na dotvorenie metodologických východísk v súvislosti s druhým skúmaným rozmerom – s vlastnými menami. Vychádza sa z postulátu, že proprium je špecifický druh jazykovo-komunikačného znaku, zdôrazňuje sa jeho pragmatický status (porov. aj názov tejto kapitoly *Vlastné meno ako predmet pragmatiky a onomastiky*). V štvrtej kapitole sa pragmatický rozmer onymie špecifikuje na vzťah onymia – frazeológia. V tejto súvislosti sa ako kľúčová javí otázka, čo sa deje s významom vlastného mena po vstupe do frazémy. Odpoveď na túto otázku je viacrozmerná, pretože existujú viaceré druhy frazeologických jednotiek s onymickým komponentom; význam propria sa po vstupe do frazémy rozličným spôsobom pretvára – môže sa stať úplne irelevantný (onymický význam je v úplnosti „pohltený“ frazeologickým významom), ale takisto môže nastať situácia, keď práve vlastné meno je *raison d'être*, hlavnou a najdôležitejšou zložkou frazeologizácie. Pravda, frazéma je komplexná, viacrovinná jednotka zložená z viacerých súčastí, ktoré sa v priebehu frazeologizácie viac alebo menej vzdávajú svojej nezávislosti v prospech „frazeologického kolektívu“. Tak je to aj s propriami, preto v úplnosti možno súhlasiť s konštatovaním, že „vlastné mená vo frazeologickom kontexte takmer nikdy nevystupujú ako absolútne nezávislé referenčné prostriedky“ (s. 39).

Vychádzajúc z koncepcie tvarov a tváří frazém J. Mlacka, v jadre práce (kapitoly 5 – 8) si autorka postupne všíma jednotlivé konštrukčné typy frazeologických jednotiek (frazémy: t. j. syntagmatické frazémy a minimálne frazémy; frazeotextémy, t. j. vetné a súvetné frazémy). Frazémy so stavbou neslovesnej syntagmy ďalej člení na koordinatívne (napr. slov. *Sodoma a Gomora*, bulh. *Содом и Гомор*), determinatívne (napr. slov. *Achillova päta*, bulh. *ахилесова пета*) a prirovnania (napr. slov. *starý ako Matuzalem* (Abrahám, Biblia), bulh. *стар като Еписалум* (Библия-ма)); frazémy so stavbou slovesnej syntagmy sa v porovnaní s frazémami so stavbou neslovesných syntagiem vyskytujú v menšom počte (napr. slov. *objaviť Ameriku*, bulh. *откривам Америка*). V tejto časti nachádzame aj poznámku o utváraní a fungovaní pseudoantroponým, t. j. takých onymických (antroponymických) komponentov, ktoré sa mimo frazeológie nevyskytujú. Výčleňuje sa päť nominačných

postupov, ktorými pseudoantroponymá vznikajú: a) utvorenie fiktívneho rodného mena (*na svätého Dindy*); b) deapelativizácia (*deň svätej Almužny*); c) onymizácia adverbií (*na svätého Nikdy*); d) derivácia zo slovies pomocou sufixácie (*svätiť svätého Ležúcha*); e) univerbizácia (*svätiť svätého Narobsa*).

Najviac priestoru sa venuje frazémam s vetnou a súvetnou stavbou (autorka používa termín frazeotextéma), ktoré sa delia na: a) príslovia a porekadlá (napr. slov. *Aj vo Viedni ľudia biedni.*, bulh. *He може ме опра Дунав.* [Ani svätená voda mu/jej/im... nepomôže]), b) ďalšie jednotky s výpovednou, resp. komunikatívnou funkciou, napr. citátové, okridlené výrazy (slov. *Aj ty, Brutus!*, bulh. *И ти ли, Бруте, <сине мой>!*), c) prognostické výpovede (pranostiky) (napr. slov. *Májový dážď viacej stojí ako Viedeň.*). Jednotky zo skupiny a) a b) sa analyzujú v šiestej kapitole (s. 59 – 94); jednotky zo skupiny c) sa analyzujú v siedmej kapitole. V rámci prvých dvoch skupín sa v osobitných podkapitolách ďalej vymedzujú internacionálne jednotky a nacionálne (slovenské a bulharské) jednotky. Pri prognostických parémiách v skúmaných jazykoch autorka nachádza najväčšie rozdiely (čo súvisí o. i. aj s odlišnými geografickými a klimatickými podmienkami, v ktorých tieto jednotky vznikali). Navyše, v bulharskej frazeológii sa tento druh frazeotextém ani nepokladá za osobitný typ frazeologických jednotiek (s. 98): väčšina bulharských pranostík sa nezakladá na obraznosti a expresívnosti, nejde o rýmované ani rytmicky členené výpovede. Princíp príznakovosti sa v týchto prípadoch uplatňuje v redukovanej miere.

Osobitná pozornosť sa sústreďí na onymizáciu komponentov v slovenských a bulharských frazeotextémach (podkapitola 6.3). Autorka vyčleňuje niekoľko skupín frazeotextém podľa spôsobu utvorenia onymického komponentu. V niektorých prípadoch by bolo možné isté formulácie spresniť. Napríklad pri prvej skupine sa poznamenáva, že sem patriace jednotky vznikli onymizáciou slovesa (napr. *Dobrý Dajko, ale zlý Vracajko. Mus je veľký pán a Nemus ešte väčší. Darmodaj zakapal, nastal Kúpsi. Jeho/jej meno je Vráťma.*). Žiadalo by sa zdôrazniť, že vo všetkých uvedených prípadoch sa onymizácia uskutočňuje na báze slovotvornej motivácie (terminologicky možno uvažovať o deverbálnej, resp. deverbatívnej slovotvornej onymizácii), napr. *daj* → *Dajko* (derivácia, sufixácia), *musieť* → *Mus* (derivácia, transflexia), *vráť ma* → *Vráťma* (kompozícia, juxtapozícia).

V poslednej kapitole autorka ponúka niekoľko poznámok o fungovaní onymických komponentov bez vecného významu, t. j. takých vlastných mien (najmä rodných mien), ktoré vo frazémach neindividualizujú, vo všeobecnosti sú pomenovaniami nekonkrétnych denotátov. Pri frazeologizácii sa využíva práve táto ich vlastnosť, pričom výber konkrétneho komponentu je motivovaný najmä rytmo- a rýmotvornými činiteľmi; napr. slov. *Najprv fara, potom Mara.*, bulh. *Аврам Исак, пълен дуказ* (o hmotnom nedostatku).

K recenzovanému textu pripájame ešte dve diskusné poznámky:

1) V súvislosti s ortografiou desubstantívnych adjektív v slovenčine autorka konštatuje, že prostredníctvom ortografie sa vyjadruje odlišný stupeň posesivity, resp. odlišný stupeň privlastňovacieho vzťahu (s. 48 – 49; uvádza sa príklad *Potemkinove/potemkinovské dediny*). Významový rozdiel vo vyjadrení odlišného stupňa posesivity, resp. vo vyjadrení odlišnej kvality privlastňovacieho vzťahu medzi individuálnymi vzťahovými adjektívami (písanými s veľkým písmenom) a vlastnými vzťahovými adjektívami (písanými s malým písmenom) sa však pri frazeologizácii stiera, napr. *Pyrrhovo víťazstvo* (bez narušenia sémantickej transpozície by mohlo byť aj *pyrrhovské víťazstvo*); *lukulské hody* (mohlo by byť aj: *Lucullove hody*). Dôkazom je aj spomínaná variantná frazéma *Potemkinove/potemkinovské dediny*. Svedčí o tom aj výklad v učebnici *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia* (Oravec – Bajzíkova – Furdík, 1988, s. 82), kde sa poznamenáva, že vo frazémach môže privlastňovacie prídavné meno nadobudnúť význam akostného adjektíva (s exemplifikáciou a sémantizáciou *Jóbova zvesť* „zlá“, *Pyrrhovo víťazstvo* „pochybné“) a že v krajných prípadoch dochádza k úplnému zoslabeniu jeho lexikálneho významu (s príkladmi *Achillova päta*, *Damoklov meč*, *Kolumbovo vajce*, *Potemkinove dediny*, *byť v Evinom rúchu*).¹

2) Vo výklade o minimálnych frazémach sa nám zdá diskutabilné konštatovanie, že „v prípade minimálnych frazém *od Adama*, *za Adama* [...] má vo vzťahu k ich celkovému prenesenému významu určujúce postavenie synsémantický komponent“. Platnosť citovanej poznámky je však podľa nášho názoru výrazne obmedzená na prípady súvzťažných minimálnych frazém, t. j. takých, ktoré majú rovnaký onymický komponent a líšia sa len synsémantickým komponentom (napr. *pred Kristom* – *po Kristovi*), aj tu je však dominantné postavenie neplnovýznamového komponentu sporné. Východisko frazeologizácie totiž spočíva v konotačno-pragmatickej dimenzii a tá je založená na konotácii či konotáciách spätých s autosémantickým komponentom (v tomto prípade s propriom). Synsémantický komponent „iba“ modifikuje, dotvára výsledný frazeologický význam, nie je v silách synsémantického komponentu, aby sa stal dominantnou zložkou frazeologizácie (*Adam* → konotácie: „prvý človek, nahý, začiatok dejín ľudstva...“, *od Adama* „od úplného začiatku“, *na Adama*, *ako Adam* „ nahý“; *Kristus* → konotácie: „spasenie, obeta, viera, zázraky; čas, keď žil Kristus...“, *pred Kristom* „obdobie pred časom, keď žil Kristus“, *po Kristovi* „obdobie po čase, keď žil Kristus“). Tým netvrdíme, že synsémantický komponent

¹ Citujúc spomínanú vysokoškolskú učebnicu, na túto skutočnosť poukazuje aj M. Nábělková (Vzťahové adjektíva v slovenčine, 1993, s. 28 – 29), keď po exemplifikácii typu *Má celkom mamin pohľad* uvádza: „Príslovky miery tu signalizujú, že individuálne adjektíva, resp. ich časť, sú teda **aj mimo frazeologických spojení** typu *jóbova zvesť*, *pyrhovo víťazstvo* ... [písané s malým písmenom, pozn. M. O.] v rozpore s celkovou charakteristikou okrajovo schopné vyjadrovať kvalifikačný význam podobnosti, resp. význam charakteristickej vlastnosti.“ (zvýraznil M. O.).

nie je pre frazeologizáciu dôležitý, nazdávame sa však, že jeho úlohu netreba preceňovať.

Na záver možno jednoznačne konštatovať, že Mária Dobříková v monografii VLASTNÉ MENO AKO KOMONENT SLOVENSKÝCH A BULHARSKÝCH FRAZÉM (NA POZADÍ ASYMETRIE FRAZEOLOGICKÝCH KONCEPCIÍ) ponúka prenikavú analýzu motivácie frazém s onymickým komponentom. Na základe intímneho poznania dokladového materiálu zo synchronického, ako aj z diachronického aspektu odкрýva asymetrie a symetrie tohto typu frazeologických jednotiek v skúmaných jazykoch. Hodnovernosť jej analýz sa zvyšuje aj tým, že do výkladu prirodzeným spôsobom včleňuje poznatky o mimojazykových (pragmatických) determinantoch frazeologizácie. Je preto výrazným vkladom nielen do slovenského, ale aj do slavistického kontextu frazeologických a onomastických výskumov.

NÁREČIE STAREJ PAZOVY NA PRELOME TISÍCROČÍ

(MARÍČOVÁ, Anna: Slovenská nárečová lexika Starej Pazovy.

(Slovník) Stará Pazova: Vydavateľ Kanadem 2010. 242 s.

ISBN 978-86-88457-00-2)

Lubica Dvornická

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava

e-mail: lubicad@juls.savba.sk

V roku 2006 sme zaznamenali prírastok do rodiny dialektologických prác venovaných nárečiam jednej zo slovenských menšín, žijúcich v zahraničí, v podobe monografie Anny Maričovej SLOVENSKÉ NÁREČIE STAREJ PAZOVY. Publikácia bola venovaná opisu hláskoslovnej a tvaroslovnej roviny staropazovského nárečia.

Stará Pazova leží medzi Novým Sadom a Belehradom a je prvou obcou v Srijeme, v ktorej sa v roku 1770 usadili Slováci (porov. J. Štolc, REČ SLOVÁKOV V JUHO-SLÁVII, vydavateľstvo SAV 1968, s. 38). Už predtým sa na území bývalej Juhoslávie usídlili Slováci na území Báčky, neskôr aj v Banáte a Slavónii. Po porážke Turkov sa v roku 1699 dostali pod habsburskú správu úrodné, ale vtedy opustené a spustošené územia, ktoré bolo nutné hospodársky pozdvihnúť a v prvom rade osídliť. Novým kolonistom ponúkali tým poverené osoby isté výhody, ktoré im uľahčili výstavbu nových obydli a poskytli im možnosť obrábať pôdu. Obyvatelia menej úrodných území terajšieho Slovenska veľmi ochotne využili príležitosť zmeniť

svoje zlé životné pomery. Nemalú úlohu pri rozhodnutí opustiť dovtedajšiu vlasť popri ekonomickej situácii zohrala aj náboženská neznášanlivosť. Najviac vojvodinských Slovákov pochádza zo stredoslovenských oblastí – z Liptova, Oravy, no predovšetkým z juhu stredného Slovenska – z Hontu, Novohradu, Gemera a Zvolena, zo západoslovenských oblastí Kysúc, z trenčianskych kopaníc, čiastočne aj z nitrianskej oblasti a zo všetkých východoslovenských stolíc. Prvé osady so slovenským osídlením sa zakladajú od r. 1745. K prisťahovalcom zo slovenských stolíc sa pridružili aj slovenskí prisťahovalci z maďarských stolíc (Komárňanskej, Peštianskej, Čanádskej, Hevešskej, Boršódskej), kam sa prisťahovali v skoršom období, už začiatkom 18. storočia. „Migračný pohyb slovenských kolonistov nebol jednoduchý. V mnohých prípadoch kolonisti pre nevyhovujúce podmienky zaujatú osadu opustili a usadili sa inde.“ (Štolc, s. 31) Tento proces pokračoval niekedy kvôli nespokojnosti či kvôli preľudneniu osád a z Vojvodiny sa Slováci presídlili nielen do okolitých obcí, ale i na vzdialenejšie územia, napr. do Bulharska či Austrálie. „Osobitnú, ale populačne silnú komunitu tvoria Slováci z Vojvodiny, ktorí odišli do Austrálie v r. 1960 – 1970 za prácou na základe náboru austrálskych imigračných úradov v bývalej Juhoslávii. Ich počet sa odhaduje na 6 000, čím výrazne posilnili slovenskú komunitu v Austrálii“ (stránka ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky, Štáty sveta, Austrália, Kultúrna výmena a krajanania). Takisto vznikli vlny repatriácie vojvodinských Slovákov, najsilnejšie azda v období po druhej svetovej vojne (vtedy sa na Slovensko vrátilo približne 2000 Slovákov) a neskôr aj po vojnovom konflikte v bývalej Juhoslávii. A tak popri spolkoch zahraničných Slovákov, ktoré fungujú v rôznych častiach sveta, konajú sa aj stretnutia Spolku Slovákov z Juhoslávie, v ktorom sú združení teraz už zväčša potomkovia Slovákov, ktorí sa aj z Vojvodiny vrátili na Slovensko.

Kontakty medzi Slovenskom a Slovákami vo Vojvodine boli obojsmerné a aktívne. Slováci žijúci medzi inojazyčným okolím sa na jednej strane usilovali integrovať do nového spoločenstva, na druhej strane nezabúdali na vlastné väzby so Slovenskom. Udržiavali kontakty so slovenskými vzdelancami a tamojší vzdelanci prispievali do pokladnice slovenského umenia.

V roku 2010 si Pazovčania pripomenuli 240. výročie svojho príchodu do Vojvodiny. Súčasťou osláv konaných 24. – 26. septembra 2010 bol bohatý kultúrno-umelecký program. Účastníci slávností si mohli prezrieť výstavu pazovských krojov, pozrieť divadelné predstavenie Slovenského divadla VHV. Vladimír Hurban Vladimírov, ktorého meno pazovské divadlo nesie, sa narodil v Starej Pazove a po svojich štúdiách vo Viedni a v Bratislave tam pôsobil ako evanjelický farár až do svojej smrti. V roku 2010 uplynulo 60 rokov od jeho smrti. V rámci osláv sa uskutočnili vernisáže viacerých výstav, napr. výstavy šestice akademických maliarov, Pavla Popa a Jozefa Klátika, ktorí sú žiakmi prof. Albina Brunovského a prof. Vin-

centa Hložníka, Miry Brtkovej, ktorá študovala v Ríme, Jána Agárskeho, Marjana Karavlu, ktorý je žiakom Vladimíra Popoviča, a jeho sestry akademickej grafičky Martiny Karavlovej-Hlodovej, všetci sa narodili a okrem Pavla Popa aj trvalo žijú v Starej Pazove. V slovenskom evanjelickom kostole sa konali koncerty, výstava z náboženskej minulosti obce spojená s výstavou biblií a iných vzácných historických kníh pod názvom POHEAD DO MINULOSTI. V uliciach Starej Pazovy sa konal jarmok a hudobné predstavenia domácich i zahraničných umelcov. Program slávností obohatili aj prezentácie nových publikácií, časopisu Aurora Euro, zborníka prác o Adamovi Verešovi, ktorý bol prvým evanjelickým biskupom narodeným a inštalovaným v Starej Pazove. V rámci osláv bola predstavená aj nová publikácia A. Maricovej SLOVENSKÁ NÁREČOVÁ LEXIKA STAREJ PAZOVI.

V predkladanom slovníku sa podľa autorkinho údaju spracúva približne 5 000 lexikálnych jednotiek, pričom zachytený nárečový materiál odráža stav z prelomu druhého a tretieho tisícročia v skúmanej lokalite. Materiál bol získaný predovšetkým vlastným terénnym výskumom a následným spracovaním súvislých nárečových textov, dopĺňaný bol aj z rukopisných a iných textov zachytávajúcich zvyky a tradície obce Stará Pazova. Po úvode zameranom na základnú charakteristiku obce, jej osídlenia, doterajších lexikografických prác z tejto obce (skúmaniu jej nárečia sa venoval Michal Filip, ktorý zachytil bohatý materiál najmä frazeologického charakteru) a charakteristiku nárečového typu (ten nie je totožný so žiadnym slovenským nárečím, ale najvýraznejšie sú v ňom stredoslovenské nárečové prvky z oblasti juhozápadného Novohradu, východného Hontu, gemerských nárečí a časti západných a juhozápadných zvolenských nárečí, porov. s. 9).

Zvolený spôsob spracovania hesiel slovníka autorka stručne približuje v časti Spracovanie hesiel a samostatne uvádza aj kapitolku o nárečovej transkripcii. Pridáva sa zásad čitateľskej transkripcie použitej v Slovníku slovenských nárečí (SSN), ktorý jej bol v tomto inšpiráciou. Je potrebné vyzdvihnúť, že zásady vernej čitateľskej transkripcie v dokladovej časti slovníka precízne dodržiava a zápisy sú veľmi kvalitné a spoľahlivé. Jediným rozdielom oproti transkripcii používanej v SSN, sú zápisy typu *znoit'*, *kraik*, SSN zachováva fonetické zápisy *znojít'*, *krajík*).

Pri stavbe hesiel sa heslové slovo uvádza v nárečovej podobe, čo je pri regionálnych slovníkoch a slovníkoch jednotlivých obcí často používaný a asi aj vhodný spôsob. Istým špecifikom oproti iným slovenským lexikografickým prácam je uvádzanie tvarov nominatívu sg. substantív najprv podľa reálnej výslovnosti koncových spoluhlások, až za lomkou nasleduje zväčša jeho znelostný pár (*akóu/v*, *amerikám/n*, *anšlók/g*, *chľiep/b*, *ľat/d*, *muš/ž*, *zup/b*), či spracovanie tvaru *dad'ia* (dajú) ako samostatného hesla.

Positívne možno hodnotiť, že bohaté exemplifikácie a niekedy aj výklad majú etnolingvistický charakter. Autorka sa tak usilovala čo najviac priblížiť k chápaniu

nárečového slovníka, ktorý by mal podľa jej vlastných slov „upozorňovať na spôsob života dedinčanov, na zvyky a obyčaje, kroj, zvierací a rastlinný svet, na spôsob obrábania pôdy, spôsob prípravy a konzumovania jedál, na druhy povolání, prejavy života, spôsob rozmýšľania a správania, na mágiu, poverby a pod.“ a zároveň byť „svojrážnou encyklopédiou každodenného života určitej oblasti“ (s. 10). Jazyk slovenskej menšiny, ktorá je bilingválna a počas posledných vyše dvoch storočí žila v úzkom kontakte nielen s majoritným srbským obyvateľstvom, ale i s ostatnými menšinami, ktoré boli a sú na tomto území takisto zastúpené, je ovplyvňovaný všetkými týmito faktormi.

Súčasťou stavby hesla sú gramatické kvalifikátory, údaje o pôvode slov, stylistické kvalifikátory týkajúce sa predovšetkým citového príznaku (expresívnosti) na oboch póloch, zriedkavejšie sú kvalifikátory terminologického charakteru (remeselnícka terminológia). Určite by bolo vítané, keby súčasťou slovníka boli aj kvalifikátory, ktoré by niektoré lexémy charakterizovali z časového hľadiska, najmä by bolo vzácné označenie, ktoré zo slov sa už dnes v Starej Pazove považujú za zastarané.

Jednoznačne treba vyzdvihnúť označovanie pôvodu prevzatých slov. Autorka uvádza, že pri prevzatiach z nemčiny, maďarčiny a čiastočne turečtiny sa pridržala práce Michala Filipa *LEXIKÁLNE VÝPOŽIČKY Z NEMECKÉHO A MAĎARSKÉHO JAZYKA V REČI SLOVÁKOV V STAREJ PAZOVE* (popri tejto práci v Zborníku Spolku vojvodinských slovakistov vyšla aj jeho bohatá zbierka frazeológie *POREKADLÁ, PRÍSLOVIA, ÚSLOVIA, NADÁVKY A VYHRÁŽKY ZO STAREJ PAZOVY*, ktorá obsahuje 1795 frazeologických jednotiek v širokom ponímaní frazeológie. J. Mlacek pri jej hodnotení konštatuje, že je to „vlastne jednoduchšia podoba nárečového frazeologického slovníka Starej Pazovy“; porov. J. Mlacek, *Z CHARAKTERISTIKY NÁREČOVEJ FRAZEOLÓGIE STAREJ PAZOVY*, Zborník SVS 1988, s. 49).

Je pochopiteľné, že ani slovníky cudzích slov spisovného jazyka nemôžu zachytiť rôzne názory na pôvod jednotlivých slov (ako to umožňujú napr. etymologické slovníky), aj v nich je pre potreby zrozumiteľnosti, úspornosti a istej praktickosti nevyhnutná určitá miera zjednodušovania. Ešte zložitejšia ako v spisovnom jazyku je situácia v nárečovej lexike, kde sa k priamym kontaktom s inými jazykmi a ich nárečiami pridružujú aj ďalšie faktory. Na pomyslenej stupnici obtiažnosti možno ešte o niečo postúpiť, ak budeme hovoriť o enklávovej slovenčine. Otvárajú sa viaceré problémy, napr. ktoré prevzatia už boli prinesené z domovskej krajiny, kde ide o prevzatie a kde o transformáciu (napr. fonetickú, morfológickú) domácej (pôvodnej) alebo dávnejšie prevzatej lexémy vplyvom či už dominantného alebo iného kontaktného jazyka. Pri uvádzaní kvalifikátorov o pôvode slov sa nerozlišuje, ktoré boli prevzatiami už v pôvodnej vlasti a ktoré sa prevzali do nárečia Staropazovčanov až vo Vojvodine. Je to úplne pochopiteľné. Je pravdepodobné, že väčšinu nemeckých prevzatí a veľký počet slov prevzatých z maďarčiny si kolonisti priviezli so sebou do novej vlasti. Slovinci sa presťahovali do viacjazyčného prostredia, kde vzájomné kontakty museli

takisto zanechať stopy v ich jazyku. Popri slovenskej menšine bola na tomto území aj silná maďarská menšina a udržali sa kontakty s nemčinou, najmä prostredníctvom vojenskej správy. Dominantným jazykom je samozrejme srbcina a na lexike Pazovčanov (a isteže aj ostatných Slovákov žijúcich vo Vojvodine) zanechala výraznú stopu. Zo srbciny je prevzatý takmer celý okruh administratívnej lexiky, pomenovania reálií, ktoré boli objavené od konca 18. storočia, lexémy týkajúce sa školského prostredia, názvy nových profesií, niektoré pomenovania zvierat, rastlín a pod. (*bólnica* – nemocnica, *brzojáu* – telegram, *debel'i* – tučný, tlstý, *desit' sa* – stať sa, *dikica* – bot. dračica, voskovník trnitý, *fa'it'* – chýbať, *imendám/n* – meniny, *kupatilo* – kúpeľňa, *l'edara* – miestnosť na uskladnenie ľadu, *magarec* – somár (ako nadávka), *mechaničár* – mechanik, *mil'icájac* – policajt, *osiguráč* – poistka, *opásni* – nebezpečný, *pekara* – pekár, *postojat'* – byť, jestvovať, *porodil'išť'e* – pôrodnica, *školárac* – žiak, *vatrogásac* – hasič, *věsti* – správy v médiách, *zaposl'it' sa* – zamestnať sa, *žúrit' (sa)* – ponáhľať sa a mnoho ďalších. Na prevzatých slovách možno sledovať aj rôznu mieru adaptácie do slovenského nárečia, ktorým sa hovorí v Starej Pazove. Spolu s prevzatiami s ostatných jazykov tvoria značnú časť slovníkových hesiel. Postupne sa, ako uvádza A., Marićová, aj niektoré zo starších prevzatí z nemčiny a maďarčiny nahrádzali prevzatiami zo srbciny. Samozrejme, že nastávajú mnohé prípady, keď domáce slovo a prevzatie fungujú popri sebe, pričom jedno z nich môže mať funkčné obmedzenie. Na pomenovanie hlavného mesta Rakúska používajú Pazovčania názov zo srbciny *Běč*. Podľa slovníka A. Marićovej sa Viedeň sa zachovala iba vo frazeologickej jednotke *Choj do Viedni, aj tam bóz biedni* – M. Filip zachytil variant tejto frazémy zhodný s podobou rozšírenou u nás *Aj vo Viedni ľudia biedni*.

Vplyv srbciny zasiahol aj pomenovania príbuzenských vzťahov (tento jav nie je nezvyčajný, porov. výskumy K. Palkoviča, ktorý v Rakúsku, zachytil aj prevzatia *mutra* – matka, *švígmutra* – svokra; por. Palkovič: *Z výskumov slovenských nárečí v Rakúsku*. In: *Philologica XLIX*. Bratislava UK 1998, s. 31). Tak aj v slovníku Staropazovčanov sa vyskytujú slová ako *béba* dieťa, *kúm, kúma* kmotor, kmotra. Ako prevzatie zo srbciny sa kvalifikuje i slovo *deda* m. tento vplyv nemožno vylúčiť (srbcina má podoby *ded*, *deda* aj *dedo*, por. E. Horák SRBOCHORVÁTSKO-SLOVENSKÝ A SLOVENSKO-SRBOCHORVÁTSKY SLOVNÍK). Do úvahy však treba brať aj to, že podobu *deda* máme doloženú na území východoslovenských nárečí (por. SSN 1, heslo *dedo*¹ i *deda*, *Bo dzeda sebe i zašpivali i radzi f karčme vipili* Sokol' pri Košiciach). Podobne aj v Historickom slovníku (HSSJ 1) sú spracované spoluheslá *dedo*, *deda*, *ded*, čo ponúka aj inú možnosť vysvetlenia pôvodu tohto slova.

Viaceré heslá by si pri určovaní pôvodu zaslúžili opatrnosť. Heslo *bajonét* je označené ako prevzatie zo srbciny s výkladom „dlhý nôž podobný bodáku, ktorý sa používal na zakáľáčkách. SSN 1 dokladá význam „bodáku podobný dlhý nôž“ z oblasti Vrábce, Levoče a Bardejova. Slovo je prevzatím z francúzštiny (por. Šalingová

– Maníková, SLOVNÍK CUDZÍCH SLOV. SPN. Bratislava 1983), jeho slovenské tvary ako prevzatia z južnej Nemčiny predpokladá V. Machek (ETYMOLOGICKÝ SLOVNÍK JAZYKA ČESKÉHO A SLOVENSKÉHO, Praha 1957).

Heslo **zúzík** „žalúdok hydiny a vtákov“ sa označuje ako prevzatie z maďarčiny. Pri nahliadnutí do Atlasu slovenského jazyka 4, (por. ASJ, s. 92 mapa 12 zúzik, žalúdok sliepky) vidíme, že podoba zúzik a jej zriedkavejšie varianty (gúzik, zuzor) sú rozšírené takmer na celom území stredoslovenských nárečí (iba na pomedzí so západoslovenskými zasahuje podoba puchor do susediacej časti stredoslovenských nárečí) a aj na rozsiahlej časti východoslovenských nárečí. Podobne aj v kartotéke SSN je zúzik „žalúdok vtákov najčastejšie hydiny“ doložený v tých istých oblastiach, ako je spracovaný v ASJ. Podoba *zuska* je zachytená pri Hlohovci a Nitre. Historický slovník slovenského jazyka v siedmom zväzku má spoluheslá **zúz** i **zúzik** „svalnatý žalúdok hydiny a vtákov“ (s. 409), doklady sú z 18. stor. (Latsny 1767 – 1797). V Machkovom *Etymologickom slovníku jazyka českého a slovenského* (Praha 1957, s. 589) sa uvádza pôvod slova takto: „Nepochybně z *gúzik zpětnou asimilací ... v slc. to pak přeneseno na ptačí žaludek a jiné vnitřnosti. Maď. *zuza* puchor ze slc.“ Na základe tohto je pravdepodobné, že toto slovo si priniesli kolonisti už zo Slovenska.

Vari ani nemožno očakávať, že slovník jednej obce so zameraním na zachytenie lexikálneho bohatstva s ohľadom najmä na slová, ktoré sa líšia od spisovnej podoby (formálne, významovo ap.) by mal až detektívne pátrať po cestách každého uvádzaného slova. Nebolo ambíciou autorky robiť etymologický slovník alebo nárečový slovník cudzích slov. Rovnako ako pri viacerých slovách by bolo potrebné zvažovať, či sú naozaj prevzatiami, pri iných kvalifikátor pôvodu chýba, hoci by sa azda žiadal. Napr. by sme čakali kvalifikátor srb. pri slovách ako *dírat'* – dotýkať sa, *gazít'* – šliapať, chodiť, *hitní* – súrny, naliehavý dokladané aj v spojení *hitná pomoc*, *kuvarica* – kuchárka, *otisa* – odtlačok prsta, *otkas/z* – výpoveď, *nálog* – príkaz aj v spoj. *putni nálog/k* cestovný príkaz, *pántilo* – pamäť, *vodojača* – výmoľ, *vrédni* – usilovný a ďalších.

Bohatšie, ako na Slovensku, sú v slovníku zastúpené prevzatia z turečtiny (*álva* – chalva, *arpadžík* – sadbová cibul'ka, *bárut* – strelný prach, *bóza* – osviežujúci nápoj z kukuričnej múky, *budžák* – kút, *bula* – moslimská žena v tradičnom odeve s prikrytou tvárou, *burázer* – brat, *burek* – závin so syrom, *hala* ž. – 1. nenásytný človek, pažravec 2. kto pracuje s chuťou a rýchlo, usilovne, *halaví* – pažravý, *ibrišim/n* – druh tenkej hodvábnej nite na šitie a vyšívanie na stroji, *kalaus/z* – pakľúč, *ratluk* – orientálna lahôdka, *šagrt* – učeň, *šerbet* – karamelizovaný cukor zaliaty vodou al. mliekom, ktorý sa pije ako čaj – zvlášť proti kašľu), pri viacerých turcizmoch sa uvádza ako sprostredkujúci jazyk srbčina (*badava* – nadarmo, *bakšiš* – prepitné, *batáľit'* – nechať, opustiť, vzdať sa niečoho, *d'uveče* – druh jedla, *džaba* i *džabe* – zbytočne, márne, zdarma, nadarmo, *džezva* – nádoba na varenie kávy, *džibra* – zvyšok po destilácii alkoholu, *džidža* – drobnosť, náramok, *kundák* – pažba pušky,

pekmes/z – lekvár, *t'ošak* – roh, *t'uskija* – páka, vyskytuje sa iba vo frazeologických jednotkách *Hlúpi ako t'uskija* (ako peň). *Opil'i ako t'uskija* (ako čík).

Predponové slovesá sú zväčša spracované pri bezpredponovom slovese – v tomto prípade bol pre autorku zdrojom inšpirácie pravdepodobne GEMERSKÝ NÁREČOVÝ SLOVNÍK J. Orlovského – tento spôsob spracovania umožňuje síce istú priestorovú úsporu a dáva možnosť vidieť širšie súvislosti, významové posuny, no zároveň prináša aj ťažkosti. Pri označovaní kategórie vidu pri slovese sa tento pripojením predpony zmení, čo v tomto smere rozladzuje gramatické určenie heslového slova, výkladu a dokladov. Zároveň pri slovesách s predponou je častý významový posun, čo sa rieši uvedením viacerých významov, no heslové slovo buď niektoré z nich nemá, prípadne je doložené iba s predponou (porov. *ad'ustírat'* nedok. expr. (nem.) vystrojiť sa: *Či si sa viad'ustírala!*, *babrat'* nedok. dotykom špinit', znečisťovať: *Šecog ria_cte zababrali.*, podobne v heslách *bagat' sa* je aj doklad *zabagat' sa*, pri *durit' sa* sú uvedené viaceré odvodeniny *nadurit'*, *odurit'*, *vidurit'* atď.). Zrejme autorka sama zvažovala, ktorý spôsob spracovania zvoliť, čo prinieslo v niektorých prípadoch dvojité spracovanie (heslo *pánt'it'* má väčšinu dokladov s predponou *za-*, *zapánt'it'* je spracované aj ako samostatné heslo, podobne v hesle *broňet'* sú doklady s použitím slov *zabroňievať'*, *zabroňet'*, ale je aj heslo *zabroňievať'*).

Autorka v niektorých prípadoch veľmi správne upozorňuje aj na zdanlivo slovenské neohybné slovné druhy. (napr. popri slovenskom *ako* (zámena, spojky aj častice) sa upozorňuje na prevzatie *ako st'e* „ako sa máte“). Tejto problematike sa venovala M. Myjavcová (porov. KONTAKTOVÉ ČASTICE V ŽIVEJ REČI VOJVODINSKÝCH SLOVÁKOV In Slovo, Tvorba, Dynamicnosť, s. 372 – 395), ktorá na materiáli kontakto- vých častíc analyzuje prevzaté častice, zdanlivo slovenské častice a medzijazykové homonymá v podmienkach slovensko-srbského bilingvizmu.

Na mnohých slovách, ktorých pôvod je domáci, zaznamenávame fonetické, morfológické alebo významové zmeny prípadne posuny, veľmi často pod vplyvom srbčiny. (Por. *noťná frajla* „večernica voňavá“, ktorú zachytáva aj SSN 2 v hesle *nočný nočná frajla* Pukanec pri Leviciach; *pedála* ž. „pedál“ *Skĺzla sa mi noha s pedále*, podobne v srbčine je pedala ženského rodu; *plakáta* ž. plagát, v srbčine plakati i plakata; *oblátka* s. oblátka; *tvaroha* s. tvaroh; *vojska* ž. vojsko; *naši* i *našóuci* s významom „bratova rodina“ atď.).

Slovenčina, ktorá žije svojším životom mimo slovenského územia sa na jednej strane obohacuje prevzatiami, na druhej strane zachováva staré slová, alebo ich významy. Heslá ako *šud'it' (sa)* „odvaľovať sa, odpadávať z kopca, z niečoho navýšeného: *Šud'ia s palášu kukuricu. Zem sa šud'í z brehu. Nara_sa zošud'ilo, pa zahrabalo biciglu.*“ dokladá aj materiál z kartotéky SSN (*Na pieskovisku sa ustavične šud'í piesok* Králiky pri Banskej Bystrici) i materiál zo SSN 2 heslo *múrik* (*Tá zen sa furt šud'ela dolu, tak son postaveu múrik fposrietku viñici* Pukanec LVI), podobne

heslo **našud'it' sa** s významom „natrúsiť sa“ (*Našud'ilo sa tam čosig do toho mlieka Benice MAR*). Toto heslo zachytáva ako nárečové aj šesťzväzkový SLOVNÍK SLOVENSKEHO JAZYKA **šudiť sa** *nár.* **sypať sa**, **zosýpať sa**. V slovníku je zachytené aj heslo **narodiť** s významom „porodiť: *Velmo ochorela, ke druhuo narod'ila. Narod'ila dvojke.*“ Tento význam je doložený v HSSJ 2, ktorý spracúva heslo **narodiť** „priviesť na svet, zrodiť, porodiť“. Heslo **kmotrit' sa** „veľmi pomaly sa niekam chystať“ je doložené iba s dokladmi s predponou vy- (vikmotrit' sa), jeho základnú podobu zaznamenal SSN 1 vo štvrtom význame „pripravovať sa, chystať sa niekam: *U_sa kmotri dve hod'ini* St. Hory BB.

V slovníku sa ako spoluheslá spracúvajú slová, ktoré sa líšia foneticky, morfológicky alebo pôvodom a majú spoločný význam: Z toho vyplýva aj nutnosť odkazových hesiel, pri ktorých by bolo na zváženie, či v prípade, ak sú v tesnej blízkosti, boli nevyhnutné (napr. *avióm/n* p. *avijóm*, *iňekcija* p. *inekcija*). Pri spracovaní slov s rovnakým alebo blízkym významom sa rozlišuje, či frekvencia ich spracovania je podobná, vtedy sa spracúvajú ako klasické spoluheslá a na druhé z nich sa na príslušnom mieste abecedy nachádza odkaz (*žúľat'* nedok (srb.) i *t'is-kat'*). Typ *kisel'it'* nedok i *okisel'it'* dok. sa rieši uvedením významov a bez odkazu. Využíva sa aj hniezdovanie, autorka hniezduje zdrobnené alebo zveličené slová, prechýlené podoby pri podstatných menách, k prídavným menám sa hniezdujú príslovky. Lexikalizované spojenia a frazeologické jednotky sa spracúvajú a sú označené symbolom. Autorka ich neokliešťuje na základnú podobu, ale ponecháva frazeologické jednotky v širšom kontexte tak, ako boli zachytené v živej reči. Chápanie frazeológie je tiež široké a táto časť slovníka prináša mnohé poklady do šperkovnice slovenskej frazeológie.

Predkladaný slovník spĺňa svoj zámer a je cenným prínosom k zachovaniu kultúrneho dedičstva a identity Slovákov žijúcich vo Vojvodine. Zároveň je svedectvom medzijazykových kontaktov enklávovej slovenčiny, ktoré sú síce z rôznych období aj z rozličných kontaktných zdrojov, no zanechali svoju trvalú stopu v jazyku (predovšetkým v slovnej zásobe) staropazovských krajanských Slovákov. Slovník Anny Maričovej predstavuje materiálovo výdatný, etnologicky vzácny a materiálovo spoľahlivý zdroj inšpirujúci k ďalšiemu bádaniu v oblasti výskumu slovenských nárečí.

VÝSKUM DETSKEJ REČI NA SLOVENSKU OPÄŤ POKROČIL

(S. Kapalková a kolektív: Hodnotenie komunikačných schopností
detí v ranom veku. Bratislava: Mabag 2010. 117 s.
ISBN: 978-80-89113-83-5)

Andrea Kytíková

*Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, Katedra slovenského jazyka a literatúry
Prešovská univerzita v Prešove. 17. novembra č. 1, 080 78 Prešov
e-mail: andrea.stefancova@azet.sk*

Monografia *HODNOTENIE KOMUNIKAČNÝCH SCHOPNOSTÍ DETÍ V RANOM VEKU* predstavuje výsledok intenzívneho výskumu bádateľiek S. Kapalkovej, D. Slančovej, I. Bónovej, J. Kesselovej a M. Mikulajovej. Práve pod vedením spomínaných výskumníčok sa systematický lingvistický výskum detskej reči na Slovensku posunul výrazne dopredu. Intenzívny výskum sa začal zhruba koncom 90. rokov minulého storočia, pričom sa sprvu rozvíjal v dvoch centrách (na Prešovskej univerzite v Prešove a na Katedre logopédie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského) a na podnet doc. PhDr. Maríny Mikulajovej, CSc., zo spomínanej fakulty sa po r. 2000 obe centrá spojili a vytvorili spoločný, vysoko odborný tím. O jeho následnom progresívnom raste svedčí i novovytvorené laboratórium detskej reči (dostupné na internete), v ktorom možno nájsť množstvo unikátnych informácií získaných práve vďaka ich dlhodobému výskumu. Obzvlášť hodnotný je fakt, že výskumníčky volia takú formu výkladu, ktorá je prístupná nielen úzkemu okruhu špecialistov, ale aj širokej verejnosti.

Skúmanie komunikačných schopností detí v ranom veku má nesmierny význam. Dosiahnuté výsledky totiž vytvárajú normu, bez poznania ktorej by nebola možná diagnostika potenciálnych patologických porúch. Včasné odhalenie rizikových faktorov vedie k efektívnejšej prognóze a úspešnejšej kompenzácii vývinových deficitov detí. Diagnostika určitej odchýlky totiž znamená vyššiu pravdepodobnosť jej nápravy, čo v súčasnej dobe predstavuje nezanedbateľný prínos.

Získavanie takýchto výsledkov však nie je záležitosťou niekoľkých mesiacov, je treba hovoriť o rokoch časovo nesmierne náročnej práce nielen zo strany bádateľiek, ale i zo strany tých, ktorí sú objektom takého výskumu.

Monografia *HODNOTENIE KOMUNIKAČNÝCH SCHOPNOSTÍ DETÍ V RANOM VEKU* v sebe zahŕňa výsledky takmer desaťročného longitudiálneho výskumu a prináša prvý ucelený pohľad na problematiku vývinu reči v ranom veku detí hovoriacich po slovensky. Treba však zdôrazniť, že kniha nie je len akýmsi sumárom výsledkov, práve naopak, výsledky tvoria podložie pre efektívne stanovenie diagnostiky u ďalších detí prostredníctvom autorkami vytvorených testov komunikačného správania TEKOS

I. a TEKOS II. Testy sú určené na hodnotenie verbálneho a neverbálneho správania detí v ranom veku, v čase od 8. mesiaca do 30. mesiaca ich života. Zameriavajú sa na porozumenie reči dospelých, aktívnu a pasívnu slovnú zásobu detí, používanie neverbálnej komunikácie na úrovni produkcie gest, výskyt hrových aktivít, hodnotia vývinovú úroveň gramatiky. TEKOS existuje v papierovej, alebo aj v elektronickej verzii, ktorá je publikovaná na stránke laboratória detskej reči. Test je formálne navrhnutý podľa štruktúry The MacArthur – Bates Communicative Development Inventory (CDI) a hodnotenie komunikačného správania bolo vytvorené na základe sledovania 1715 slovensky hovoriacich detí. Testy ako hodnotiaci nástroj sa na základe dokázanej validity a reliability dajú považovať za vysoko spoľahlivé a môžu slúžiť nielen logopédom, psychológom, špeciálnym pedagógom či sestram, ale aj širokej verejnosti.

Monografia okrem podrobných informácií o procese tvorby a fungovaní oboch testov zrozumiteľne uvádza čitateľa do problematiky vývinu detskej reči a výstižne približuje základné medzníky vývinu reči v prvých troch rokoch života. Rovnako pedantne sa venuje aj vysvetleniu metodiky hodnotenia komunikačných schopností so špecifikáciou prediktorov oneskoreného vývinu.¹

Druhá časť monografie je viac praktická a prináša podrobné odporúčania a usmernenia, ako hodnotiť jazykové i nejazykové komunikačné schopnosti. Obe časti TEKOS I a TEKOS II majú formálne podobu dotazníkového nástroja, kde rodičia vyberajú z uvedených možností a dopĺňajú 3 najdlhšie vety dieťaťa. Interpretácia dotazníkov sa realizuje na základe percentilových noriem² uvedených v tabuľkách a grafoch v prílohách. Autorky v tejto súvislosti ozrejmuju, že Test komunikačného správania posudzuje deti mladšie ako 18 mesiacov (TEKOS I), za ukazovatele oneskoreného vývinu reči považujú výkony dieťaťa, ktoré sa nachádzajú v pásme pod 10. percentilom minimálne v dvoch z piatich oblastí (aktívna slovná zásoba, pasívna slovná zásoba, porozumenie reči dospelých, produkcia gest a hrové aktivity). Rovnako v staršom veku (TEKOS II) za signál oneskoreného vývinu reči považujú výkon pod 10. percentilom minimálne v jednej hodnotenej oblasti. Za ohrozenie narušeným vývinom reči považujú výkon pod úrovňou 5. percentilu minimálne v dvoch hodnotených oblastiach.

¹ Pri určovaní prediktorov na Slovensku sa autorky v logopedickej praxi opierajú o zahraničných odborníkov a za oneskorený vývin reči považujú menej ako 10 zrozumiteľne produkovaných slov vo veku 18 – 23 mesiacov, menej ako 50 produkovaných slov alebo žiadne dvojslovné spojenia vo veku 24 – 34 mesiacov.

² Percentil je hodnota na tzv. percentilovej stupnici od 1 do 99 vyjadrujúca, koľko percent detí z bežnej populácie toho istého veku, ako je dané dieťa, dosahuje v meranej schopnosti rovnaký alebo horší výsledok. (Napríklad 25. Percentil v aktívnej slovnej zásobe znamená, že len 25 % detí toho istého veku má rovnakú alebo nižšiu slovnú zásobu, t. j. výsledok dieťaťa je pomerne slabý.). Priemer populácie reprezentuje 50. percentil.

Tento spôsob umožňuje pomerne presne zhodnotiť vývinovú úroveň dieťaťa v jednotlivých hodnotených oblastiach v porovnaní s výkonmi jeho rovesníkov (t. j. vzhľadom na populačnú normu). Pri hodnotení testu TEKOS I sa dá zistiť päť základných častí profilu dieťaťa: porozumenie výpovedí, aktívna a pasívna slovná zásoba, gestá a hra. Prostredníctvom interpretácie dotazníka TEKOS II sa získavajú podrobné výsledky o siedmich oblastiach vývinu dieťaťa, a to: aktívna a pasívna slovná zásoba, úroveň vývinu gramatiky, kvantifikácia morfosyntaktického vývinu dieťaťa v podobe indexu priemernej dĺžky výpovede (PDV), index komplexnej úrovne vyjadrovania (IK), kvalitatívne vyhodnotenie hry. Na základe analýzy výskumnej vzorky dospeli autorky k mnohým podnetným zisteniam, ktoré sú v ostatnej časti knihy prehľadne rozdelené podľa jednotlivých častí profilu dieťaťa.

V závere autorky vymedzujú štyri základné typy vývinových profilov. Do prvého profilu zaraďujú deti s nadpriemernou úrovňou komunikačných schopností, kde dieťa dosahuje minimálne v jednej oblasti nadpriemernú úroveň (výkon nad 76. percentilom) alebo v ukazovateli PDV³ hodnotu nad úrovňou jeho veku. Druhý profil zahŕňa deti s vývinom reči primeraným veku, kde sa dieťa pohybuje v pásme normy (rozmedzie od 25. do 75. percentilu). V treťom profile sú deti s oneskoreným vývinom, kde dieťa dosahuje maximálne v dvoch oblastiach pásmo 10. percentilu a/alebo maximálne v jednej oblasti pásmo pod 5. percentilom. Ak hodnotíme dieťa prostredníctvom dotazníka TEKOS II, v priemernej dĺžke výpovede (index PDV) by nemalo byť väčšie oneskorenie ako 6 mesiacov. Štvrtý profil završujú deti s viac s viac ako jednou oblasťou hodnotenia pod 5. percentilom. Test nedokáže bližšie špecifikovať druh narušeného vývinu reči (či sa vyskytuje z dôvodu pervazívnej poruchy vývinu, mentálnej retardácie, vývinovej dysfázie a pod.). Citlivo však zachytí deti s tzv. identifikovaným rizikom, ktoré vyžadujú logopedickú a/alebo psychologickú intervenciu.

Vďaka uvedeným profilom si môže odborník, prípadne rodič porovnať výsledky pozorovaného dieťaťa so skúmanou vzorkou a tým presnejšie diagnostikovať stupeň rečového vývinu dieťaťa a účinnejšie stanoviť terapiu v prípade narušeného vývinu.

Monografia poskytuje množstvo cenných informácií, ktoré sú využiteľné práve v spojení s použitím dotazníkov TEKOS I a TEKOS II. Ich použitie je jednoduché a voľne dostupné⁴ s možnosťou odbornej analýzy, čo predstavuje nesmierne hodnotný fakt. Monografia teda ponúka priestor aplikácie poznatkov na individuálne dieťa a prináša tak jedinečnú možnosť porovnania vlastných, odborne vyhodnotených výsledkov s výsledkami výskumnej zložky nemalého počtu detí. Kniha je preto tematicky i metodologicky veľmi prínosná a inšpiratívna a tvorí hodnotnú súčasť výskumu detskej reči.

³ PVD - priemerná dĺžka výpovede

⁴ Pozri www.laboratorium.detskarec.sk

PRED STO ROKMI SA NARODIL ĽUDOVÍT MELIŠ-ČUGA

Slavomír Ondrejovič

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26 813 64 Bratislava
e-mail: slavoo@juls.savba.sk*

31. júla 1911 (teda pred sto rokmi) sa v Hornej Porube (okr. Banská Bystrica) narodil Ľudovít Meliš s prírmením Čuga, ktoré si tento slovenskorečový autor nezaбудol uviesť ani pri jednom svojom príspevku. Je o ňom známe, že študoval (popri zamestnaní) na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského a na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave a že najprv pôsobil ako učiteľ na národnej škole v Chradzanoch (okr. Humenné), národnej škole v Rajeckej Lesnej (okr. Žilina) a v r. 1940 – 1951 na meštianskej škole v Bytči, neskôr na nižšej strednej a nakoniec na jedennásťročnej strednej škole v Považskej Bystrici. Tieto biografické informácie možno nájsť v prvom zväzku Slovenských jazykovedcov (1925 – 1975), kde sa uvádza aj súpis jeho prác za roky 1941 – 1962 od Ladislava Dvonča. K týmto údajom však treba pripojiť informáciu, že životná púť Ľ. Meliša-Čugu sa už skončila, a to vo veku 84 rokov 9. júna 1995 v Považskej Bystrici, kde je aj pochovaný.

Ľudovít Meliš-Čuga sa do svojich päťdesiatin venoval otázkam spisovnej slovenčiny, jazykovej kultúre a výchove a onomastike a jeho ďalšie osudy, ani dôvod, prečo svoju publikačnú činnosť prerušil, nie sú známe. Publikoval najmä v pedagogických a metodických časopisoch (Slovenský učiteľ, Národný pracovník, Nová škola), ale viaceré jeho články vyšli aj v Slovenskej reči. Dá sa dokonca povedať, že Ľ. Meliš-Čuga bol typickým prispievateľom tohto časopisu v danom období. Hodné pozornosti sú jeho úvahy o etymológii názvov obce *Paština Závada* a mesta *Bytča*, ale – každý svojím spôsobom – aj ďalšie profilové príspevky, napr. článok K VÝVINU NEUTIER S PRÍPONAMI -ISKO, -IŠTE V SLOVENČINE (Slovenská reč, 13, 1947/48, s. 141 – 155), ktorý dobre dokumentuje, ako prípona *-isko* v spisovnej slovenčine postupne preberala vládu nad príponou *-ište*. Článok K VANTITA NIEKTORÝCH PRÍTOMNÝCH PRÍČASŤÍ (Slovenská reč, 9, 1941/42, s. 8 – 11) zasa presahuje až do súčasných kvantitatívnych polemík (prináša argumenty v prospech tvarov *striehnúci*, *píšući*). V príspevku FUNKCIA PASÍVA A JEHO OPODSTATNENOSŤ V SPISOVNEJ SLOVENČINE (Slovenská reč, 9, 1941/42, s. 310 – 214) kritizuje nadmerný výskyt pasíva v novinách, časopisoch, úradných vyhláškach, tlačivách a nápisoch, ale aj vo „vrave našich inteligentov“.

Čistenie a „odľahčovanie“ slovenčiny od pasív ho opantala do tej miery, že neobstáli pred ním ani vyjadrenia *Ste zatknutý!*, *Som prechladnutý*, lebo pekná slovenčina znesie podľa neho len typ *Zatýkam vás!*, *Prechladol som*. Hovoril síce, že jeho úmyslom nie je „vysotiť“ pasívne tvary zo slovenčiny, tvrdí však, že takmer každé pasívum sa v spisovnej slovenčine dá nahradiť „slovenskejšími väzbami“. Pasívne tvary by sa mali podľa jeho názoru obmedziť iba na prípady, keď ich nemožno nahradiť inými väzbami, kde ako príklad uvádza konštrukciu: „Ten je už dávno pochovaný“. Všetky tieto texty, ale aj rozličnosti venované napr. „bohemizmu“ *byť odkázaný na niekoho* (podľa neho človek môže byť iba *utisnutý*, príp. *upriamený*), „zbytočnému slovu“ *súrodenci* (keďže si vystačíme so sestrami a bratmi), demonštrujú, že L. Meliš-Čuga bol naplno oddaný najmä myšlienkam „jazykovej čistoty“ a „jazykovej svojskosti“. Potvrdzuje tým ducha svojej doby, ktorá vtedy doznievala, i keď už v 40. rokoch 20. storočia sa aj v Slovenskej reči začalo presadzovať iné („postpuristické“) myslenie. Niektoré z pôvodných „receptov“ však v širokej verejnosti neodznili doteraz.

EŠTE RAZ K VÝSLOVNOSTI SPISOVATEĽSKÉHO PSEUDONYMU TIMRAVA

Slavomír Ondrejovič

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava

e-mail: slavoo@juls.savba.sk

Pri umeleckom mene Timrava, ktorý si národná umelkyňa Božena Slančíková (1885 – 1951), vrcholná predstaviteľka realistickej prózy na Slovensku, zvolila za svoj, sa doteraz stretávame s jeho tvrdou i mäkkou výslovnosťou, teda s podobou [timrava] i [ťimrava]. O tomto výslovnostnom probléme neuvažujeme v našom časopise po prvý raz, venovali sme sa mu aj v článku Výslovnosť mena Timrava (Ondrejovič, 2001).

Zopakujeme základný fakt tejto „kauzy“, že Božena Slančíková Timrava si uvede-
ný pseudonym „požičala“ od studničky v rodnom polichnianskom chotári, o čom
máme svedectvo od nej samej, pričom v jednom zo svojich rozhovorov sa dotkla aj
jadra našej témy – výslovnosti daného názvu. L. Mrázová, ktorá jej kladla otázky
(1937, s. 253), zachytáva takúto Timravinu odpoveď na otázku o tomto pseudonyme:
„Meno? Na meno sa spytujete? Meno mám zo studničky Timravy. Bola tam taká čis-
tučká vodička hôrna... *Ti* sa u nás vyslovuje mäkko. Nechcela som, aby ma poznali...”

Variantnú výslovnosť tohto mena si viac ako pred šesťdesiatimi rokmi všimol
aj E. Jóna (1947/46, s. 257), ktorý tento fakt podrobil kritike, lebo podľa jeho názoru
názov Timrava súvisí so slovami *temný*, *temrava*, *temravý*, z čoho podľa neho mož-
no odvodiť jedine mäkkú výslovnosť [ťimrava]. Mäkkú výslovnosť odporúča aj
Á. Kráľ vo všetkých vydaniach Pravidiel slovenskej výslovnosti (1988, s. 542, 2005,
s. 365, 2009, s. 365), ktoré Ministerstvo kultúry zaradilo medzi oficiálne kodifikačné
príručky. Takže kde je problém? Načo ešte na to zavádzať znovu reč? Nestačí len
pridržať sa úradnej kodifikácie?

Domnievame sa, že nestačí. Problém je totiž práve vo výslovnostnej praxi, v jej
silnej variantnosti, ktorá sa prejavuje od začiatku rozšírenosti tohto umeleckého mena
a ktorá dodnes v ničom neustúpila. Dôležité je uviesť, a upozornili sme na to aj v pred-
chádzajúcom článku, že už v blízkom Lučenci, od ktorého je Polichno vzdialené nece-
lých 20 kilometrov, v poslednom sídle B. S. Timravy, kam sa na sklonku svojho života
uchýlila k príbuzným, absolútne prevažuje tvrdá výslovnosť [timrava], a to napriek
tomu, že Lučenec patrí do toho istého stredoslovensko-novohradského areálu ako Po-

lichno či Ábelová. Od roku 1949 nesie meno Boženy Slančíkovej Timravy aj miestne štátne gymnázium (dnes oficiálny názov: Gymnázium Boženy Slančíkovej Timravy v Lučenci) a jej pseudonym prevzal už v r. 1945 do svojho názvu aj známy ochotnícky súbor v Lučenci i Dom kultúry v Lučenci. Pri pomenúvaní týchto inštitúcií sme sa v Lučenci iba málokedy stretli s mäkkou výslovnosťou [t'imirava].

Dôvod, prečo sa v tomto prípade uplatňuje nepalatálna (tvrdá) výslovnosť namiesto odporúčanej palatálnej, je podľa nášho názoru vcelku zrejmý. Obyvatelia mesta Lučenca (vrátane autora tohto príspevku) si osvojili tvrdú výslovnosť podľa všetkého nielen na základe väčšinového (miestneho, čiže mestského) úzu, ale aj preto, že si ho ako typ priradili k osobným menám ako Timotej, Tibor, Titus, Martin, Konštantín, Leontína, k priezviskám typu Timko, Tiso, Tilius, Tinák, predovšetkým však k toponymám typu Tigris, Tiber, Tirolsko, Tibava a pod. E. Jóna, ktorý o tom písal (1947/48, s. 257), bol presvedčený, že sa tak stalo neprávom. Vychádzal pritom z presvedčenia, že, ako sme už uviedli, názov Timrava, rovnako ako aj Timravský vrch, ktorý sa takisto nachádza v novohradskom kraji, súvisí so slovami *temný*, *temrava*, *temravý*, z čoho treba odvodiť mäkkú výslovnosť. Etymológ Š. Ondruš však názov Timrava, resp. začiatočnú slabiku *ti-* v ňom, nespája s „tmavým“, ale s „vlahou“ a s „mokrom“, ako je to pri názvoch Tibava, Timiš a i. (Ondruš, 2000, s. 32). U obyvateľov Lučenca (vrátane autora tohto príspevku) tu mohol zohrať úlohu aj fakt, že v polichnianskom nárečí sa na rozdiel od spisovného jazyka hláskové skupiny *te*, *ti*, *de*, *di*, *ne*, *ni*, *le*, *li* vždy vyslovujú mätko, t. j. aj v takých prípadoch, keď sa v spisovnom jazyku ustálila tvrdá výslovnosť: [t'eras], [št'iri], [poľt'ika], [e'lena], [prvá l'iga], [saňitka] a pod. Toto zistenie mohlo podľa nášho názoru takisto podporiť nepalatálnu (tvrdú) podobu mena [timrava].

Z jestvujúcich jazykových či encyklopedických príručiek sa o výslovnosti pseudonymu Timrava vo väčšine prípadov nedozvieme. Uvádzajú ju len Pravidlá slovenskej výslovnosti Á. Kráľa (vo všetkých vydaniach), ale tie odporúčajú mäkkú výslovnosť aj pri mene Timotej [t'imoťei] a názve Tisa [t'isa], čo dnešný vývin nepotvrdzuje. J. Drenko, profesor lučenského gymnázia a kronikár mesta Lučenca, naproti tomu v publikácii *Polichno* (1997, s. 53) k slovám B. S. Timravy o mäkkosti slabiky *tí*, ktoré sme citovali vyššie, dodáva: „Za spisovné sa však považuje nemäkké vyslovovanie Timravy.“ Aj D. Hevier (2010) konštatuje, že sama Timrava vyslovovala svoje meno mätko „ako Ľimrava“, ale „jazykovedné hľadisko inklinuje k tvrdej výslovnosti“. Máme tu teda dva varianty, z ktorých jeden [timrava] by sme mohli nazvať variantom urbánnym a druhý variantom neurbánnym. Pri takomto stave vecí, keďže sa aj v médiách stretávame s obidvoma výslovnostnými variantmi, nie je podľa nášho názoru dost' dobre možné zavrhnúť ktorýkoľvek z uvedených variantov ako nekorektný. Nič nebráni tomu, uznať obidva varianty za adekvátne. Iné by bolo, keby sme trvali na tom, že z dvoch jestvujúcich podôb musí byť správna

(či aspoň správnejšia) vždy len jedna a vytrvalo by sme sa držali takto „učiteľsky“ chápanej správnosti.

V tejto súvislosti je napokon dôležité uviesť ešte slová netere Boženy Slančíkovej Timravy Zlaty Petrivalskej (rodenej Slančíkovej), ktoré možno nájsť v zborníku Timrava v kritike a v spomienkach z r. 1958. Tá so spisovateľkou má za sebou okrem dlhodobých príbuzenských kontaktov aj šesť spoločných rokov v lučenskom byte, kam sa Timrava na sklonku života presťahovala. V príspevku Z. Petrivalskej (narod. 1914) nájdeme totiž aj takýto komentár (1958, s. 240): „Teta hovorila nárečím, mala svoje zaužívané slová a hovorila veľmi mätko, ale nikdy som nepočula od nej, aby meno Timrava bola povedala čo len raz mätko. Vysvetliť to neviem, ale bolo to tak. Toto píšem len preto, že sú škriepky o vyslovovaní jej mena. Hnevala sa, keď ho niekto vyslovil mätko“ (!). Ak je to pravda, a prečo by nebola, celý článok Z. Petrivalskej sa vyznačuje mimoriadnou triezvosťou bez zbytočných ornamentov, otvára sa otázka, prečo sa tak stalo. Zmenila sama Timrava svoju pôvodnú výslovnosť z Polichna a Ábelovej¹ pod vplyvom faktorov, ktoré sme spomínali vyššie, alebo ako umelkyňa cítila, že studnička Timrava s jej „čistou vodičkou hôrnou“ nebude mať veľa spoločného s temnotou a ani temravou, či podľahla tlaku lučenskej „mestskej“ výslovnosti? Namiesto odpovedí sa tu teda vynárajú ďalšie otázky. V nijakom prípade nás však uvedené fakty nevedú k záveru, že by správna mala byť len výslovnosť [t'imrava]. Aj vo výslovnostnom slovníku by preto pri tomto mene mala stáť výslovnosť [timrava] i [t'imrava].

Literatúra

DRENKO, Jozef: Polichno. Polichno, Obecný úrad v Polichne 1997.

HEVIER, Daniel: Prípád Timrava. .týždeň, č. 19, 9. augusta 2010.

JÓNA, Eugen: Výslovnosť mena Timrava. Slovenská reč, 13, 1947/48, č. 7 – 8, s. 257.

KRÁL, Ábel: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 2. vyd. 1988.

KRÁL, Ábel: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Systematika a ortoepický slovník. Bratislava, Matica slovenská 2005.

KRÁL, Ábel: Pravidlá slovenskej výslovnosti. 2. vyd. Martin, Matica slovenská 2009.

MRÁZOVÁ, Lea: Pol dňa s Timravou. In: Živena, 27, 1937, s. 252 – 257.

ONDREJOVIČ, Slavomír: O výslovnosti mena Timrava. Slovenská reč, 2001, roč. 66, č. 5, s. 332 – 333.

ONDRUŠ, Šimon: Odtajnené trezory slov. Martin, Matica slovenská 2000, s. 32.

PETRIVALSÁ (rod. SLANČIKOVÁ), Zlata: Spomienky na moju tetu. In: Timrava v kritike a spomienkach. Red. Ivan Kusý, Zora Jesenská, Alexander Matuška. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1958, s. 224 – 244.

¹ Upozorníme aj na odlišnosť úradných názvov oboch týchto obcí od ich miestnej podoby. Úradné Polichno s krátkym *i* je v miestnom úze [pol'ichno] a oficiálna Ábelová je zasa [abelová] s prvou slabikou bez kvantity.

ZÁPISNÍK BIBLIOGRAFA

*zostavila Júlia Behýlová, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV,
Panská 26, 813 64 Bratislava, e-mail: juliab@juls.savba.sk*

Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny. Ed. J. Dolník. 1. vyd. Bratislava: Veda 2010. 466 s. ISBN 978-80-224-1159-2.

Kolektívne dielo Morfologické aspekty slovenčiny vzniklo ako reakcia na Konceptiu morfológie súčasnej spisovnej slovenčiny (Dolník, 2005), v ktorej sa anticipovala morfológia súčasného spisovného jazyka založená na explanačno-deskriptívnom prístupe. Aj morfológia tohto typu zahŕňa formálne aj funkčné tvaroslovie. Autori reagujú na aktuálnu potrebu tvaroslovného diela, ktoré nadväzuje na akademickú Morfológiu slovenského jazyka z roku 1996 i na ďalšie čiastkové práce a ponúkajú takpovediac kontinuálny pohľad na tento výsek súčasnej spisovnej slovenčiny. Autormi štúdií sú Juraj Dolník, Miroslav Dudok, Júlia Hansmanová, Martina Ivanová, Nicol Janočková, Jana Kesselová, Michaela Mošaťová, Martin Ološtiak, Juraj Vaňko a Pavol Žigo.

SLOVKO 2009. Počítačové spracovanie prirodzeného jazyka, korpusová lingvistiká a gramatický výskum. Zborník z medzinárodnej konferencie konanej 25. – 27. 11. 2009 v Smoleniciach. Ed. J. Levická – R. Garabík. Brno: Tribun 2009. 406 s. ISBN 978-80-7399-875-2.

Zborník z konferencie SLOVKO 2009 obsahujúci 39 príspevkov v anglickom jazyku dokladá vývin počítačového spracovania prirodzeného jazyka a korpusovej lingvistiky. Hlavnou témou už nie sú len otázky budovania štandardného korpusu písaných či hovorených textov, ale najmä nástroje textovej analýzy, tvorba a využitie jazykových zdrojov, lingvistické zložky informačných systémov, preklad s počítačovou podporou, lexikografia, gramatický výskum, didaktika vyučovania cudzích jazykov s počítačovou podporou a pod. V zborníku síce dominujú príspevky zahraničných korpusových lingvistov, najmä

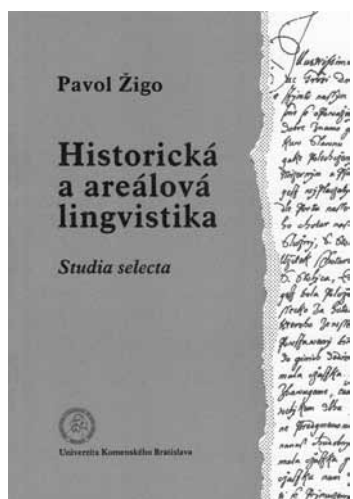
z Ruska a Ukrajiny, no prítomnosť 14 slovenských a českých príspevkov svedčí o významnom posune, ktoré česká a slovenská jazykoveda v tejto oblasti zaznamenala.

Lexika slovenskej onymie. Zborník materiálov zo 17. slovenskej onomastickej konferencie v Trnave 12. – 14. 9. 2007. Zost. J. Hladký – I. Valentová. Bratislava – Trnava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity – Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2010. 441 s. ISBN 978-80-224-1126-4.

V zborníku sú publikované referáty z konferencie zameranej na onymickú lexiku. Sú usporiadané do tematických celkov: všeobecné otázky onomastiky (Ološtiak, Harvalík), toponomastika (Majtán, Čížmarová, Šipková, Horňanský, Fičor, Železnák, Kupčinská, Afeltowicz, Chludziński, Tomeček, Maliniak, Čornejová, David, Šindelářová, Štěpán, Hlubinková, Kloferová ml.), hydronomastika (Verbič, Králik, Karpenko, Krško, Pálka, Sičáková, Šapošnikov), antroponomastika (Valentová, Jozefovič, Kopásková, Pachomovová, Pleskalová, Šulgač,

Ferenčíková, Bauko, Belej, Ostaš, Matúšová, Tušková, Kazík), literárna onomastika, školská onomastika, chrématonomastika (Pukanec, Odaloš, Kabata, Skladaná, Žiláková, Beláková, Leitmanová, Garančovská, Mitter). Na konferencii sa aktívne zúčastnilo 52 jazykovedcov, historikov i geografov zo Slovenska, z Česka, Poľska, Ruska, Ukrajiny a Maďarska.

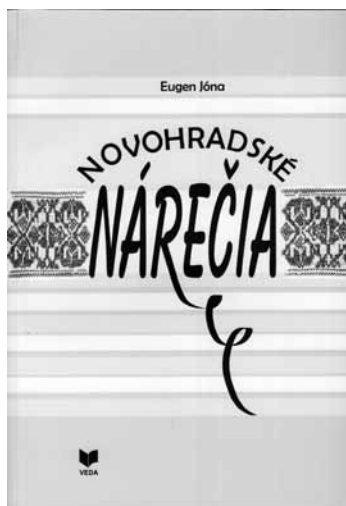

ŽIGO, Pavol: Historická a areálová lingvistika (Studia selecta). Bratislava: Univerzita Komenského 2011. 384 s. ISBN 978-80-223-2975-0.

Autor v interview uviedol: „Kniha vznikla z vnútornej potreby upozorniť mladších záujemcov o štúdium jazyka na to, že súčasný stav v slovenskom jazyku, ale aj v ostatných jazykoch, je výsledkom prirodzeného vývinu. Preto aj spisovnú či nespisovnú podobu jazyka treba vnímať tak, že si uvedomujeme množstvo premien, ktorými jazyk v minulosti prešiel a ktoré menili jeho povahu. Veľa problémov z tejto oblasti sa v knihe rozvíja využitím historickej jazykovedy, slovenskej aj porovnávacej, a to aj z územného hľadiska. Najmä preto, že jazyk sa nevyvíja izolovane, ale v priestore a okrem neho najmä v čase. Jednotlivé problémy tohto titulu nevnímam ako definitívne uzavretú skutočnosť, ale aj ako podnety na ďalšie výskumy.“

Z obsahu:

- I. Všeobecná jazykoveda a metodológia
- II. Porovnávacia typológia
- III. Kapitoly z dejín slovenského jazyka
- IV. Slovenská dialektológia z porovnávacieho hľadiska
- V. Fragmenty z problematiky vlastných mien

JÓNA, Eugen: Novohradské nářečia. Ed. P. Žigo. Bratislava: Veda 2009. 164 s. ISBN 978-80-224-1070-0.

Monografia, ktorá vyšla z rukopisnej pozostalosti Eugena Jónu, obsahuje základné poznatky o genéze, štruktúre a systéme novohradských nárečí. Je výsledkom dlhoročného bádania, vyhodnocovania poznatkov klasickej slovenskej aj českej dialektológie. Opis a interpretácia nárečového materiálu sa opiera o množstvo integračných znakov skúmaného areálu s okolím a o vnútorné členenie mikroregiónov s množstvom diferenciačných prvkov. Mnohé z týchto prvkov, najmä charakteristické hláskoslovné znaky a slovná zásoba, sa ako typické prvky južnostredoslovenského nárečového územia dopĺňajú na základe autorovho vlastného vyhodnotenia z rozsiahlej pramennej základne. Metódy, ktoré uplatnil E. Jóna v monografii Novohradské nářečia, odrážajú klasickejšiu slovenskú dialektologickú školu. Poznávacia hodnota

diela je aj v tom, že okrem vedeckej časti obsahuje rozsiahly súbor nárečových textov ako potenciálne východisko ďalších nárečových výskumov.

Varia 19. Zborník abstraktov z XIX. kolokvia mladých jazykovedcov (Trnava – Modra-Harmónia 18. – 20. 11. 2009). Ed. J. Hladký – E. Rendár. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave 2010. 130 s. ISBN 978-80-970561-0-0. Zborník plných príspevkov je dostupný na: <http://pdfweb.truni.sk/elskripta/varia.pdf>.

V rámci 19. ročníka Kolokvia mladých jazykovedcov v Modre-Harmónii sa prezentovalo 81 účastníkov zo Slovenska, Česka, Poľska, Srbska, Bulharska a Maďarska. Zborník už tradične predstavuje nielen široký odborný diapazón jeho účastníkov, ale utvára aj možnosť širšej odbornej či vedeckej diskusie a spolupráce. Zborníky z doterajších devätnástich ročníkov kolokvií sú v elektronickej podobe aj na webovej stránke Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV: <http://www.juls.savba.sk/ediela/varia/>.

OBSAH 76. ročníka časopisu Slovenská reč
CONTENTS of 76th Volume of Slovak Speech Journal

ÚVODNÍK / EDITORIAL

- 3–5 **Wachtarczyková, J.:** Tykajte mi, veď mám len 76 (You can be Familiar with me, I'am only 76)
265–268 **Žigo, P.:** Profesor Jozef Mistrik – vedec a pedagóg (Professor Jozef Mistrik – a Scientist and an Educationalist)

ŠTÚDIE A ČLÁNKY / STUDIES AND ARTICLES

- 311–314 **Dudok, M.:** Behavitívy a podobné výrazy (Behavitives and Similar Expressions)
132–148 **Jarošová, A.:** Percepcia a lexikografické spracovanie zložených adjektív (Perception and Lexicographic Processing of Compound Adjectives)
28–55 **Kopecká, M.:** Poľské výpožičky v Historickom slovníku slovenského jazyka (Polish Borrowings in The Historical Dictionary of the Slovak Language)
315–321 **Kralčák, E.:** Dynamika jazyka a dynamika textu (The Dynamics of Language and the Dynamics of Text)
294–299 **Mlacek, J.:** Náboženské komunikáty a ich štylistická interpretácia v diele Jozefa Mistrika (Religious Communications and Its Stylistic Interpretation in Jozef Mistrik's Work)
6–27 **Ološtiak, M.:** O frazeologickej motivácii lexikálnych jednotiek (On Phraseological Motivation of Lexical Units)
282–287 **Ondrejovič, S.:** K encyklopedickým iniciatívam Jozefa Mistrika (Professor Jozef Mistrik's Encyclopaedistic Initiatives)
269–281 **Pekarovičová, J.:** Profesor Jozef Mistrik a Studia Academica Slovaca (Professor Jozef Mistrik and Studia Academica Slovaca)
288–293 **Ripka, I.:** Jozef Mistrik ako stenograf na obchodnej akadémii v Trenčíne (Jozef Mistrik as a Stenographer at the Bussiness Academy in Trenčín)
300–310 **Slančová, I.:** Štýlema – mistrikovské (a iné) inšpirácie (Styleme – Inspirations by Jozef Mistrik (and Others))
322–333 **Šimková, M.:** Frekvencia slov a tvarov v súčasnej slovenčine (Frequency of the Words and Word Formation in Contemporary Slovak)
149–159 **Valentová, I.:** Žánrové a štýlové členenie bohemizmov v predpisovnom období slovenčiny (Genre and Style Division of Bohemisms in Pre-literary Period of Slovak Language)
195–213 **Wachtarczyková, J.:** Medzi anómiou a hypernómiou v jazyku a spoločnosti (Between Anomy and Hypernomy in a Language and Society)

DISKUSIE A ROZHLEDY / DISCUSSIONS AND HORIZONS

- 56–62 **Findra, J.:** Mäkkostná korelácia a výslovnosť mäkkej spoluhlásky /' (Palatal Correlation and Pronunciation of Soft Consonant "l'")

- 160–165 **Gavurová, M.:** **Adaptácia anglickej iniciálovej skratky PR v slovenčine** (On Adopting of English Abbreviation PR into Slovak)
- 63–71 **Horváth, M.:** **Konštitutívne princípy štylistiky** (Formational Principles of Stylistics)
- 214–222 **Horňanský, M.:** **Poznámky k štandardizácii geografických názvov** (Notes to the Standardization of Geographic Names)
- 334–343 **Jarošová, A.:** **Podoby Nitran a Nitrančan v kontexte slovotvorných modelov a kodifikačných riešení** (The Forms *Nitran* and *Nitrančan* in the Context of Word-Formative Models and Codification Solutions)

SPRÁVY / REPORTS

- 229–234 **Krausová, A.:** **Práva národnostných menšín u nás a v Európe** (Minority Rights in Slovakia and Europe)
- 72–75 **Valentová, I.:** **Vedecký seminar na počesť profesora Vincenta Blanára** (Scholarly Seminar in Honor of Professor Vincent Blanár)
- 166–173 **Vrábl'ová, J., Wachtarczyková, J.:** **Infekčné a návykové kolokviá mladých jazykovedcov** (Infectious and Addictive Colloquiums of Young Linguists)
- 344–351 **Wachtarczyková, J., Valentová, I.:** **Všeobecné a jednotlivé, príjemné a užitočné** (General and Individual, Pleasant and Useful)
- 223–229 **Žigo, P.:** **Správa o činnosti JÚEŠ SAV za rok 2010** (Activity Report of LSIL SAS of the Year 2010)

RECENZIE / REVIEWS

- 185–188 **Anisimova, Ju., D.:** **Šiesty zväzok edície Sociolinguistica Slovaca** (The 6th Volume of Sociolinguistica Slovaca Edition)
- 174–177 **Bžoch, A.:** **Kultúrohistorický pohľad na spisovný jazyk** (Cultural-Historical View of the Standard Language)
- 366–373 **Dvornická, E.:** **Nárečie Starej Pazovy na prelome tisícročí** (Dialect of Stará Pazova at the Turn of Millennium)
- 98–104 **Gregorík, P., Kamenčík, M.:** **Piaty diel vojvodinských štúdií** (5th Volume of Vojvodina Studies)
- 352–361 **Habijanec, S.:** **Ďalší príspevok k pravopisnej problematike** (Another Paper to the Orthographical Issues)
- 241–245 **Hargašová, Z.:** **Zborník na počesť storočnice Jozefa Štolca** (Anthology in Honour of Jozef Štolc's Centenary)
- 374–376 **Kytíková, A.:** **Výskum detskej reči na Slovensku opäť pokročil** (Research of Children Speech in Slovakia Advanced Again)
- 96–98 **Lacková, M.:** **Ďalšia monografia na poli komparatívnej lingvistiky** (Next Monograph in the Field of Comparative Linguistics)
- 84–90 **Majchráková, D.:** **Korpusový pohľad na spájateľnosť slov** (Corpus View on Collocability)
- 245–248 **Mäsiarová, K.:** **Pohľad ruského slovakistu na jazyk slovensko-amerických publikácií** (View of a Russian Slovakist on the Slovak-American Publications Language)

- 362–366 **Ološtiak, M.:** Vydarený krok v poznávaní vzťahu medzi onomastikou a frazeológiou (Successful Step towards Recognition of Onomastics and Phraseology Relation)
- 91–95 **Patráš, V.:** Reprezentatívny výber z vedeckého diela (The Representative Selection of the Academic Work)
- 177–184 **Patráš, V.:** Ďalšie medzinárodné štylistické dielo (The Next International Stylistic Work)
- 235–248 **Sokolová, M.:** Slovesný vid v češtine podľa François Esvana (Verbal Aspect in Czech According to François Esvan)
- 76–84 **Šimková, M., Gajdošová, K.:** Edícia Štúdie z korpusovej lingvistiky a jej prvý zväzok (Edition Studies in Corpus Linguistics. 1st Volume)

KRONIKA / CHRONICLE

- 248–252 **Bieleková, K.:** Významné životné jubileum Františka Ruščáka (Remarkable Life Jubilee of František Ruščák)
- 108–110 **Buzássyová, K.:** Významné životné jubileum PhDr. Anny Šebestovej (Important Jubilee of PhDr. Anna Šebestová)
- 105–107 **Macho, M.:** Životné jubileum profesora PhDr. Juraja Glovňu, CSc. (Jubilee of Professor PhDr. Juraj Glovňa, CSc)
- 115–117 **Ondrejovič, S.:** Ján Mihál sa narodil pred 120 rokmi (Ján Mihál was Born 120 Year Ago)
- 188–189 **Ondrejovič, S.:** Za Ladislavom Trupom (Following Ladislav Trup)
- 377–378 **Ondrejovič, S.:** Pred sto rokmi sa narodil Ľudovít Meliš-Čuga (A Hundred Years Ago, Ľudovít Meliš-Čuga was Born)

ROZLIČNOSTI A ROZHOVORY / MISCELLANEA AND INTERVIEWS

- 190–191 **Králik, E.:** *G-aparát, géčko. O nemeckom pôvode názvu jednej zdravotníckej pomôcky*(*G-aparát, géčko. About German Origin of the Name of One Medical Device*)
- 379–381 **Ondrejovič, S.:** Ešte raz k výslovnosti spisovateľského pseudonymu *Timrava* (Once Again to the Pronunciation of Pen-name *Timrava*)
- 118–124 **Wachtarczyková, J.:** Už nič nedodávam. Rozhovor s profesorom Vincentom Blanárom (There's Nothing else to Say. The interview with Professor Vincent Blanár)
- 253–260 **Wachtarczyková, J.:** Jazyk ako príbeh doby a jednotlivca. Rozhovor so Štefanom Švagrovským (Language as a Story of a Time and Individual. Interview with Štefan Švagrovský)

ZÁPISNÍK BIBLIOGRAFA / BIBLIOGRAPHER'S NOTES

Behýlová, J.:

- 125 Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas
- 126 Dolník, J.: Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu
- 127 Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia

- 127 Dolník, J.: Všeobecná jazykoveda
 - 128 Valentová, I.: Živé osobné mená v hornonitrianskej oblasti
 - 128 Dynamické tendencie v slovenskom pravopise
 - 128 Slovo, tvorba, dynamickosť
 - 192 Slovo o slove
 - 261 Studia Academica Slovaca 38, 39
 - 262 História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania
 - 382 Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny
 - 382 Slovko 2009
 - 383 Lexika slovenskej onymie
 - 383 Historická a areálová lingvistika
 - 384 Novohradské nárečia
 - 384 Varia 19
- Júlia Behýlová*

OBSAH 76. ROČNÍKA ČASOPISU SLOVENSKÁ REČ

385–388 *Wachtarczyková, J.:* Contents of 76th Volume of Slovak Speech Journal